

ARTHUR SCHOPENHAUER
ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ
ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΣΟΦΙΑΣ

ΜΙΣΘΟΜΕΓΑ
ΡΟΣΣ

Μακέτα εξωφύλλου
ΣΤΕΛΛΑ ΚΑΡΤΑΚΗ

Ἐγχειρίδιο πρακτικῆς σοφίας

Στη σειρά micromeGA κυκλοφορούν:

- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Π. Ξενομανία
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ & ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ Η παρακμή του δήμου
ΘΑΝΑΣΕΚΟΣ Α. Οι περιπέτειες του Θεού
ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ Ιστορίας επιγράμματα
ΚΑΒΑΦΗΣ Κ.Π. Πρώτο ταξίδι στην Ελλάδα
ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ Α. Έθνος υπό σιάν / Οι φυλακές του Ναυπλίου
ΚΟΡΑΗΣ Α. Επιστολές προς το έθνος
ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ Α. Λαός και λαοπλάνοι
ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Ερωτικός
ΡΕΝΙΕΡΗΣ Μ. & ΓΕΝΝΗΜΑΤΑΣ Π. Τι είναι η Ελλάς
ΡΟΪΔΗΣ Ε. Τα «ανθελληνικά»
BURCKHARDT J. Οι μεγάλοι της Ιστορίας
CARLYLE TH. Σημεία των καιρών
CHODERLOS DE LACLOS Γυναικών παιδεία
CICERO Q. T. Εγχειρίδιο προεκλογικής εκστρατείας
DEL VASTO L. Τρεις μήνες με τον Γκάντι
EMERSON R.W. Άνθρωπος, ο μεταρρυθμιστής / Οι κύκλοι
FITZGERALD F.S. Το ράγισμα
FREUD S. Μαθήματα ψυχικής ανατομίας
GANDHI M. Θρησκεία και αλήθεια / Οικονομία και ηθική
GORKI M. Αναμνήσεις από τον Τολστόι
GRODDECK G. Το μέλλον είναι γένους... θηλυκού
HUME D. Ο σκεπτικιστής - Ο επικούρειος - Ο στωικός -
Ο πλατωνικός
IONESCO E. Η ελεγεία ενός παράλογου κόσμου
JOUKOVSKI V. Οι τελευταίες στιγμές του Πούσκιν
KAFKA FR. Αφορισμοί
KIERKEGAARD S. Διαψάλματα
LAFARGUE P. Το δικαίωμα στην τεμπελιά
LA METTRIE J.O. de Η τέχνη της απόλαυσης
LAWRENCE D.H. Πορνογραφία και αισχροσύνη
LEOPARDI G. Στοχασμοί
LOCKE J. Κράτος και Εκκλησία

LONDON J. Τι σημαίνει η ζωή για μένα
MACHIARELLI N. Η χειραγώγηση του όχλου
MONTESQUIEU Περὶ καλαισθησίας
MORIN E. Από την κρίση στην πίστη
NORDAU M. Ο κατά συνθήκην γάμος
ORTEGA Y GASSET J. Η επιλογή στον έρωτα
PASCAL B. Τα πάθη του έρωτα
PASCAL B. Η τέχνη της πειθούς
PENN W. Καρποί της μοναξιάς
PESSOA F. Πίσω από τις μάσκες
PESSOA F. Η αγωγή του στωικού
PESSOA F. Ταξίδι στην άβυσσο
PESSOA F. Λισαβόνα
PESSOA F. Σημειώσεις στη μνήμη του Δασκάλου μου Καίριο
POE E.A. Δοκίμια
RENAN E. Τι είναι έθνος / Προσευχή πάνω στην Ακρόπολη
RÖPKE W. Η κρίση της εποχής μας
ROUSSEAU J.-J. Αιμίλιος και Σοφία
SALOMÉ L. Η ανθρώπινη φύση της γυναίκας
SALOMÉ L. Σεξουαλικότητα και ερωτισμός
SALOMÉ L. Η σεξουαλικότητα και το εγώ
SALOMÉ L. Σκέψεις για το πρόβλημα του έρωτα
SCHOPENHAUER A. Δοκίμιο για τις γυναίκες
SCHOPENHAUER A. Μεταφυσική του έρωτα
SNITKINA A. Η ζωή μου με τον Ντοστογιέφσκι
STEVENSON R.L. Για τον έρωτα και το γάμο
STRINDBERG A. Μικρή κατήχηση για τις κατώτερες τάξεις
TOLSTOÏ T. Ο πατέρας μου Λέων Τολστόι
SWIFT J. Οδηγίες προς υπηρέτες
THUAL FR. Η κρίση στα Βαλκάνια και η Ελλάδα
VALÉRY P. Σκέψεις και αφορισμοί
WALTER BR. Περὶ της ηθικής δύναμης της μουσικής
ZOLA É. Μισώ...
ZWEIG S. Το μυστήριο της καλλιτεχνικής δημιουργίας
ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ Ιστορίες του Zen

Έργα του Arthur Schopenhauer
στις εκδόσεις Printa / Ροές:

Από τις εκδόσεις Ροές και στη σειρά *Φιλοσοφική
βιβλιοθήκη* κυκλοφορεί:

Αφορισμοί για την πρακτική σοφία της ζωής

Από τις εκδόσεις Ροές και στη σειρά *microMEGA*
κυκλοφορούν:

Δοκίμιο για τις γυναίκες

Μεταφυσική του έρωτα

Από τις εκδόσεις Printa και στη σειρά *Στις πηγές
της γνώσης* κυκλοφορούν:

Τα πάθη του κόσμου

Εριστική διαλεκτική

ή η τέχνη τού να έχεις πάντα δίκιο

ARTHUR SCHOPENHAUER

Ἐγχειρίδιο
πρακτικῆς σοφίας

Συμβουλές για μία εὐτυχισμένη ζωή

Μετάφραση: Δημήτρης Ὑφαντῆς

POES

micromEGA

Σειρά: micromEGA

Υπεύθυνος σειράς: Αλέξανδρος Βέλιος

Συγγραφέας: Arthur Schopenhauer

Το κείμενο αποτελεί το 5ο κεφάλαιο, με τίτλο «Παραινέσεις και πρακτικές αρχές» (Paränesen und Maximen) του βιβλίου *Aphorismen zur Lebensweisheit* του Arthur Schopenhauer και αντλείται από την ελληνική έκδοση με τίτλο *Αφορισμοί για την πρακτική σοφία της ζωής*, εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια: Δημήτρης Υφαντής, εκδ. Ροές, 2010.

Μετάφραση: Δημήτρης Υφαντής

Α΄ έκδοση: Φεβρουάριος 2013

© Copyright: Εκδόσεις Ροές, Αθήνα 2013

Κεντρική διάθεση: Λομβάρδου 27-29, 114 73 Αθήνα

Τηλ.: 210 6429409, 210 6468156, Fax: 210 6411597

e-mail: printa@otenet.gr,

www.printa-roes.gr

Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή του με κάθε μέσο, χωρίς την άδεια του εκδότη.

Στοιχειοθεσία - σελιδοποίηση: Άννα Σαπουντζή

ISBN: 978-960-283-360-5

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Ὁ Arthur Schopenhauer (1788-1860), ὅπως ἄλλωστε καί ἀρκετοί ἄλλοι σημαντικοί στοχαστές πρὶν καί μετὰ ἅπ' αὐτόν, χρειάσθηκε νὰ παρουσιάσει τὴν σκέψη του σέ ἐκλαϊκευμένη μορφή προκειμένου νὰ προσεγγίσει ἓνα εὐρύτερο ἀναγνωστικό κοινό. Τό περίφημο ἔργο του *Ἀφορισμοὶ γιά τὴν πρακτικὴ σοφία τῆς ζωῆς*, πού πρωτοεκδόθηκε τό 1851 στό πλαίσιο τῆς συλλογῆς κειμένων *Πάρεργα καί παραλείπόμενα*, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού τόν ἔβγαλε ἀπό τὴν ἀφάνεια καί τόν ἔκανε ἓναν ἀπό τοὺς πλεόν πολυδιαβασμένους στοχαστές τοῦ 19ου αἰώνα. Τό ἔργο αὐτό κυκλοφόρησε σέ ἑλληνική μετάφραση ἀπό τίς ἐκδόσεις Ροές τό 2010. Ἡ ἔκδοση ἐκείνη συμπεριλαμβάνει ἐκτενῆ εἰσαγωγή στὴν σκέψη τοῦ Schopenhauer μέ εἰδικὴ ἀναφορά στὴν θέση τῶν *Ἀφορισμῶν* μέσα σ' αὐτήν, καθὼς ἐπίσης καί ἐπεξηγηματικό σχολιασμό τοῦ κειμένου.

Ἡ ἀνά χεῖρας ἔκδοση παρουσιάζει χωριστά

τό σέ μεγάλο βαθμό αὐτοτελές δεύτερο τμήμα τῶν Ἀφορισμῶν. Ἐδῶ, ὁ φιλόσοφος, μετά τήν ἔκθεση τῶν βασικῶν ἀρχῶν στό πρῶτο τμήμα τοῦ ἔργου, συνοψίζει τήν πρακτική του διδασκαλία σέ 53 περισσότερο ἢ λιγότερο ἐκτενεῖς συμβουλές καί παραινέσεις. Μέ τοῦτες, ἐπιχειρεῖ νά προσφέρει στόν ἀναγνώστη ἕνα ἀπλό ἐγχειρίδιο πρακτικῆς σοφίας πού νά τόν βοηθᾷ νά κατακτήσει τήν εὐτυχία στόν βαθμό πού τό ἐπιτρέπει ἡ ἀντιξοότητα τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων, ὁ πόνος καί ἡ ἀνία πού, κατά τόν φιλόσοφο, ἀποτελοῦν τά κύρια χαρακτηριστικά τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Οἱ Ἀφορισμοί γιά τήν πρακτική σοφία τῆς ζωῆς καί ἰδιαίτερα οἱ συμβουλές καί παραινέσεις στό δεύτερο μέρος τοῦ ἔργου ἐπιτρέπουν συνάμα στόν ἀναγνώστη νά γνωρίσει τό ἀπαράμιλλα διεισδυτικό καί καυστικό κριτικό πνεῦμα τοῦ Schopenhauer.

Δημήτρης Ὑφαντῆς

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΣΟΦΙΑΣ
ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΕΥΤΥΧΙΣΜΕΝΗ ΖΩΗ

Μέ άστερίσκο (*) δηλώνονται λέξεις ή φράσεις πού άνα-
γράφονται έλληνικά στό πρωτότυπο.

Στό κεφάλαιο αυτό, επιδιώκω λιγότερο απ' όπουδήποτε άλλου μία έξαντλητική παρουσίαση, καθώς, ειδάλλως, θάπρεπε νά επαναλάβω τούς πολλούς, έν μέρει έξαιρετικούς πρακτικούς κανόνες πού διετύπωσαν οί στοχαστές όλων τών εποχών - από τόν Θεόγνη καί τόν Ψευδοσολομώντα μέχρι τόν Rochefoucauld-, κάτι πού θά είχε ως συνέπεια νά μήν καταφέρω ν' αποφύγω καί μία σειρά από κατατετριμμένες κοινοτοπίες. Ή μή πληρότητα τής έκθεσης καθιστά συνάμα αδύνατη καί τήν συστηματική διάταξη ως πρός τά περισσότερα θέματα. Γιά τίς ελλείψεις αυτές, ο άναγνώστης άς παρηγορηθεϊ μέ τήν σκέψη ότι ή πληρότητα καί ή συστηματικότητα, σέ θέματα τέτοιου είδους, προσδίδουν στήν παρουσίαση, σχεδόν άναπόφευκτα, χαρακτήρα πληκτικό. Έχω, λοιπόν, άπλως καταγράψει όσα μου ήλθαν στόν νοϋ, μου φάνηκαν άξια κοινοποίησης καί - απ' όσο θυμόμουν- δέν έχουν άκόμη λεχθεϊ ή, τουλάχιστον, δέν έχουν λεχθεϊ άκριβώς έτσι δέν πρόκειται, έπομένως, παρά γιά μία σταχυολόγηση από τά όσα άλλοι πρίν από μένα προσέφεραν έντός του άχανους αυτού πεδίου.

Ἐντούτοις, προκειμένου νά μπεῖ μία τάξη στήν μεγάλη ποικιλία τῶν ἀπόψεων καί συμβουλῶν πού ἐντάσσονται στό ἐν λόγω πεδίο, ἀποφάσισα νά τίς κατατάξω σέ γενικές καί σέ ἀφορῶσες στήν συμπεριφορά μας, πρῶτον, ἀπέναντι στόν ἑαυτό μας, κατόπιν, ἀπέναντι σέ ἄλλους καί, τέλος, ἀπέναντι στήν ροή τῶν πραγμάτων καί τήν μοίρα.

A. ΓΕΝΙΚΕΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ

1) Ὡς ὑπέρτατο κανόνα ὅλης τῆς πρακτικῆς σοφίας θεωρῶ μία φράση πού διετύπωσε ὁ Ἀριστοτέλης ἐν παρόδῳ στά *Ἠθ. Νικ.* (Θ' 12, 1152 b15 ἐφ.): Ὁ φρόνιμος τὸ ἄλυπον διώκει, οὐ τὸ ἡδύ* [ὁ φρόνιμος ἐπιδιώκει αὐτό πού δέν προκαλεῖ θλίψη καί πόνο, ἄχι τὸ εὐχάριστο]. Ἡ ἀλήθεια τῆς φράσης αὐτῆς ἐδράζεται στό ὅτι κάθε ἡδονή κι εὐτυχία ἔχει χαρακτήρα ἀρνητικό, κάθε πόνος, ἀντίθετα, θετικό. Τήν θέση αὐτή ἀνέπτυξα καί θεμελίωσα στό κύριο ἔργο μου [*ἅπαντα α'*, § 58, σελ. 415 ἐφ.].

Ἐδῶ, ὅμως, ἐπιθυμῶ νά τήν ἐπεξηγήσω βάσει ἑνός γεγονότος πού μπορεῖ κανεῖς νά παρατηρήσει καθημερινά. Ὅταν ὄλο τό σῶμα εἶναι ἀρτιμελές καί ὑγιές πλήν ἑνός καί μόνο σημείου πού φέρει μία πληγή ἢ προκαλεῖ κάποιον

πόνο, τότε αντικείμενο τῆς συνείδησης δέν εἶναι ἡ ὑγεία τοῦ ὄλου, ἀλλά ἡ προσοχή αὐτῆς εἶναι διαρκῶς ἐστραμμένη στόν πόνο πού προκαλεῖ τό πληγωμένο σημεῖο, μέ ἀποτέλεσμα ν' ἀναιρεῖται ἡ εὐφορία πού ἀπορρέει ἀπό τήν συνολική αἴσθηση τῆς ὑπαρξης. Ὅμοίως, ὅταν ὅλες οἱ ὑποθέσεις μας βαίνουν κατά τίς ἐπιθυμίες μας ἐκτός ἀπό μία πού ἀντιστρατεύεται τίς προθέσεις μας, τότε τούτη, ἅς εἶναι ἐλάχιστος σημασίας, μᾶς ἔρχεται διαρκῶς στόν νοῦ: αὐτήν σκεπτόμαστε συχνά καί σπάνια ὅλα ἐκεῖνα τά ὑπόλοιπα καί σπουδαιότερα πράγματα, τά ὁποῖα βαίνουν κατά τίς ἐπιθυμίες μας. Καί στίς δύο αὐτές περιπτώσεις, αὐτό πού πλήττεται εἶναι ἡ βούληση, καί συγκεκριμένα ὅπως ἐξαντικειμενικεύεται τήν μία φορά στόν ὄργανισμό, τήν ἄλλη φορά στήν ὄρεξη τοῦ ἀνθρώπου· σ' ἀμφότερες τίς περιπτώσεις, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ἱκανοποίησή της δρᾷ πάντοτε ἀρνητικᾶ κι ἐπομένως ὅτι δέν γίνεται ἄμεσα ἀντιληπτή, ἀλλά τό πολύ πολύ συνειδητή διά τῆς ὁδοῦ τοῦ ἀναστοχασμοῦ. Ἡ παρακώλυσή της, ἀντίθετα, ἀποτελεῖ τό θετικό κι ἐπομένως τό ἄμεσα αὐτοδηλούμενο στοιχεῖο. Κάθε ἀπόλαυση συνίσταται στήν ἄρση αὐτῆς τῆς παρακώλυσης, στήν ἀνακούφιση ἀπ' αὐτήν, ἄρα, εἶναι βραχείας διάρκειας.

Ἐδῶ, λοιπόν, ἔχει τήν βᾶση του ὁ πρό ὀλίγου

ἐπαινεθείς ἀριστοτελικός κανόνας, ὁ ὁποῖος μᾶς καλεῖ νά ἔχουμε τήν προσοχή μας ἐστραμμένη ὄχι στίς ἀπολαύσεις καί τίς ἀνέσεις τοῦ βίου, ἀλλά στήν ἀποφυγή, κατά δύναμιν, τῶν ἀναρίθμητων δεινῶν του. Εάν ἡ μέθοδος αὐτή δέν ἦταν ἡ ὀρθή, τότε τό ἀπόφθεγμα τοῦ Βολταίρου *le bonheur n'est qu'un réve, et la douleur est réelle*¹ θᾶπρεπε νά εἶναι τόσο ἐσφαλμένο ὅσο ὀρθό στήν πραγματικότητα εἶναι. Συνεπῶς, ὁποῖος ἐπιθυμεῖ νά διακριβώσει τό καθαρό ὑπόλοιπο τοῦ βίου του ἀπό εὐδαιμονολογικῆς ἀπόψεως πρέπει νά καταρτίσει τόν ἀπολογισμό του ὄχι κατά τίς χαρές πού ἀπήλαυσε, ἀλλά κατά τά δεινά πού διέφυγε. Μάλιστα, ἡ εὐδαιμονολογία ὀφείλει ν' ἀρχίσει μέ τήν δήλωση ὅτι τό ὄνομά της δέν εἶναι παρά ἕνας εὐφημισμός καί ὅτι ἡ φράση «ζῶ εὐτυχισμένα» πρέπει νά νοεῖται μόνον ὑπὸ τήν ἔννοια «ζῶ λιγότερο δυστυχισμένα», δηλ. ὑποφεοτά.²

Ὄντως, ἡ ζωὴ δέν μᾶς δίνεται γιά νά τήν ἀπολαύσουμε, ἀλλά γιά νά τήν ἀντέξουμε καί νά ξεμπερδέψουμε μαζί της. Τοῦτο δηλώνουν

1. «ἡ εὐτυχία δέν εἶναι παρά ἕνα ὄνειρο, ὃ δέ πόνος πραγματικός» [Ἐπιστολή τῆς 16.03.1774 στόν M. le Marquis de Florian].
2. Τοῦτο δηλώθηκε ὄντως στήν εἰσαγωγή τοῦ συγγραφέα στοὺς Ἀφορισμούς.

καί κάποιες ἐκφράσεις ὅπως οἱ λατινικές *degere vitam* [περνῶ τήν ζωή] καί *vita defungi* [ὑπομένω τήν ζωή], ἡ ἰταλική *si scamparà così* [«τὴν σκαπουλάρω»], οἱ γερμανικές *man müß suchen, durchzukommen* [πρέπει νά προσπαθεῖ κανεὶς νά τὰ βγάλει πέρα] καί *er wird schon durch die Welt kommen*³, καθὼς καί ἄλλες παρεμφερεῖς. Ναί, γιὰ τόν γέρο ἄνθρωπο εἶναι μία παρηγοριά ὅτι τώρα ἔχει πιᾶ πίσω του τοὺς κόπους τοῦ βίου. Σύμφωνα μέ τοῦτα, τόν τυχερό λαχνό ἔχει ἐκεῖνος πού διανύει τὰ χρόνια του χωρὶς ὑπερβολικούς πόνους, ψυχικούς ἢ σωματικούς, καί ὄχι ἐκεῖνος στὸν ὁποῖον ἐδόθησαν οἱ πλεόν ζωηρές χαρές ἢ οἱ μεγαλύτερες ἀπολαύσεις. Ὅποιος ἐπιχειρεῖ ν' ἀποτιμήσει τὴν εὐτυχία ἐνός βίου βάσει τούτων τῶν τελευταίων χρησιμοποιεῖ λανθασμένο γνώμονα, καθὼς οἱ ἀπολαύσεις εἶναι καί παραμένουν ἀρνητικές· ἡ πεποίθησις ὅτι χαρίζουν εὐτυχία εἶναι μία νοσηρὴ ψευδαίσθησις πού τρέφει ὁ φθόνος, διὰ τῆς ὁποίας τιμωρεῖται ἐντέλει ἐκεῖνος ἀκριβῶς πού τὴν ἔχει. Οἱ πόνοι, ἀντίθετα, γίνονται αἰσθητοὶ κατὰ τρόπο θετικό, ὥστε ἡ ἀπουσία τους συνιστᾶ γνώμονα τῆς εὐτυχίας τοῦ βίου. Ἐάν,

3. Τούτη δέν εἶναι κάποια κοινὴ ἐκφρασις τῆς τρέχουσας γερμανικῆς. Ἡ σημασία της, εἰκάζω, εἶναι περίπου «θά καταφέρει νά τὰ βγάλει πέρα μ' ὅλα τὰ πράγματα».

μάλιστα, στήν ἀπουσία πόνων προστεθεῖ καί ἡ ἀπουσία τῆς ἀνίας, τότε ἡ εὐτυχία ἐπὶ τῆς γῆς ἔχει οὐσιαστικά ἐπιτευχθεῖ, καθὼς τὰ ὑπόλοιπα δέν εἶναι παρά χίμαιρα.

Τοῦτα συνεπάγονται ὅτι δέν πρέπει ποτέ κανεῖς νά ἐξαγοράζει ἀπολαύσεις διὰ πόνων, οὔτε κἂν διὰ τοῦ ἀπλοῦ κινδύνου αὐτῶν, καθὼς στήν περίπτωση αὐτή πληρῶνει μέ κάτι θετικό καί πραγματικό γιά κάτι ἀρνητικό καί χιμαιρικό. Τό νά θυσιάζει, ἀντίθετα, ἀπολαύσεις προκειμένου ν' ἀποφύγει πόνους εἶναι ἐπικερδές. Καί στίς δύο περιπτώσεις, εἶναι ἀδιάφορο ἔάν οἱ πόνοι ἔπονται ἢ προηγοῦνται τῶν ἀπολαύσεων.

Δέν ὑπάρχει πραγματικά μεγαλύτερη παραφροσύνη ἀπό τό νά προσπαθεῖ κανεῖς νά μεταμορφώσει αὐτό τό θέατρο τῆς θλίψης σέ τόπο ἡδονῆς καί νά θέτει ὡς στόχο του, ἀντί τῆς μεγαλύτερης ἐφικτῆς ἀπουσίας πόνου, χαρές καί ἀπολαύσεις, ὅπως ὄντως κάνουν πολλοί. Πολύ λιγότερο ἀπατᾶται ἐκεῖνος πού, μέ βλέμμα ζοφερό, βλέπει τόν κόσμο αὐτόν ὡς ἕνα εἶδος κόλασης καί προσπαθεῖ, ἔτσι, νά πορισθεῖ ἐδῶ ἕνα πυρίμαχο καταφύγιο. **Ὁ ἀνόητος τρέχει πίσω ἀπό τίς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς καί βλέπει τόν ἑαυτό του νά φενακίζεται. Ὁ σοφός, ἀπεναντίας, ἀποφεύγει τά δεινά.** Ἐάν, παρά ταῦτα, δέν ἐπιτύχει καί σ' αὐτό, ὑπαίτιος εἶναι ἡ εἰμαρμένη

καί ὄχι ἡ ἀνοησία του. Στο μέτρο, ὅμως, πού τό ἐπιτυγχάνει, δέν φενακίζεται, καθώς τά δεινά πού παρακάμπτει εἶναι ἀπολύτως πραγματικά. Ἀκόμη καί ἂν ἔχει κάνει μία ὑπερβολική παράκαμψη, θυσιάζοντας ἀπολαύσεις ὑπέρ τό ἀναγκαῖον, δέν ἔχει χάσει στήν πραγματικότητα τίποτε, καθότι ὅλες οἱ ἀπολαύσεις εἶναι χμαιρικές, ὥστε ὁ θρῆνος γιά τήν ἀπώλειά τους εἶναι μικροπρεπής, μάλιστα γελοῖος.

Ἡ παραγνώριση αὐτῆς τῆς ἀλήθειας, ὑποθαλπόμενη ἀπό τήν αισιοδοξία, εἶναι πηγὴ πολλῆς δυστυχίας. Συγκεκριμένα, ἐνώ βρισκόμαστε σέ κατάσταση ἄνευ πόνων, ταραχώδεις ἐπιθυμίες μᾶς ἔξαπατοῦν μέ τίς χίμαιρες μιᾶς εὐτυχίας ἀνύπαρκτης καί μᾶς παρασύρουν στήν ἐπιδίωξή τους, μέ ἀποτέλεσμα νά φέρνουμε οἱ ἴδιοι ἐπάνω μας τήν συμφορὰ τοῦ πόνου, τοῦ ἀναντίρροπα πραγματικοῦ. Κατόπιν, θρηνοῦμε γιά τήν ἀπώλεια τῆς ἄνευ πόνων κατάστασης, ἡ ὁποία, ὡς παρᾶδεισος ἀπερίσκεπτα ἀπολεσθεῖς, βρίσκεται πλέον πίσω μας, κι εὐχόμαστε νά μπορούσαμε τώρα νά κάνουμε τό γεγόμενον μὴ γενόμενον. Ἐτσι, εἶναι σάν ἕνας κακόβουλος δαίμονας διαρκῶς νά μᾶς δελεάζει, μέ τά φενακιστικά εἶδωλα τῆς ἐπιθυμίας, νά ἐγκαταλείψουμε τήν ἄνευ πόνων κατάσταση, τήν ὑπέρτατη πραγματικὴ εὐτυχία.

Χωρὶς καμία ἐξέταση τοῦ πράγματος, ὁ ἔφη-

βος ἀποκτᾶ πάραυτα τήν πεποιθήση ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἐδῶ γιά νά τόν ἀπολαύσουμε, ὅτι εἶναι ἡ ἔδρα μιᾶς θετικῆς εὐτυχίας, τήν ὁποία ἀποτυγχάνουν νά βροῦν μόνον ὅσοι στεροῦνται τῆς δεξιότητος νά τήν κατακτήσουν. Τήν δέ πεποίθησή του αὐτή ἐνισχύουν διάφορα μυθιστορήματα καί ποιήματα, καθῶς ἐπίσης καί τά ἴδια τά πράγματα, τά ὁποῖα ἐξαπατοῦν μέ τόν φαινομενικό τους χαρακτήρα – ἓνα θέμα στό ὁποῖο θά ἐπανέλθω σύντομα. Ἀπό τώρα καί στό ἐξῆς, ἡ ζωή του εἶναι ἓνα –μέ λιγότερη ἢ περισσότερη περίσκεψη ὀργανωμένο– κυνήγι τῆς θετικῆς εὐτυχίας, ἡ ὁποία, ὡς τέτοια, πρέπει νά συνίσταται σέ θετικές ἀπολαύσεις. Χάριν αὐτῶν, δέν διστάζει νά ἐκθέσει τόν ἑαυτό του σέ κινδύνους.⁴ Τό κυνήγι αὐτό ἑνός θηράματος στήν πραγματικότητα ἀνύπαρκτου ὀδηγεῖ, κατ᾽ κανόνα, σέ μία πραγματική, θετική δυστυχία, ὑπό τήν μορφή πόνου, δεινοπάθειας, νόσου, ἀπώλειας, ἔγνοιας, ἔνδειας, ὀνειδούς καί μυριῶν ἄλλων συμφορῶν. Ὅταν δέ γεννηθεῖ ἡ ἀπογοήτευση, τότε εἶναι πιά πολύ ἀργά.

Ἐάν, ἀπεναντίας, σχεδιάσει κανεῖς τόν βίο του, τηρώντας τόν κανόνα πού ἐξετάζουμε ἐδῶ,

4. Ἐλεύθερη ἀπόδοση κατὰ τό νόημα τῆς δύσκολης φράσης τοῦ πρωτοτύπου.

μέ γνώμονα τήν ἀποφυγή τῆς δεινοπάθειας, τήν ἄρση δηλ. τῆς ἔλλειψης, τῆς νόσου καί/κάθε χρείας, τότε ὁ στόχος του εἶναι πραγματικός, τότε ὄντως μπορεῖ νά ἐπιτύχει κάτι, καί μάλιστα τόσο περισσότερο ὅσο λιγότερο τό σχέδιο αὐτό νοθεύεται ἀπό τήν ροπή πρὸς τήν χίμαιρα τῆς θετικῆς εὐτυχίας. Μέ τοῦτα συμφωνεῖ κι ἐκεῖνο πού βάζει ὁ Goethe, στίς *Wahlverwandschaften* [«Ἐκλεκτικές συγγένειες»], τόν «Μεσολαβητή»-τό πρόσωπο πού ἐνεργεῖ πάντοτε γιά τήν εὐτυχία τῶν ἄλλων- νά πει: Ὅποιος θέλει νά γλυτώσει ἀπό ἓνα δεινό ξέρεי πάντοτε πολύ καλά τί θέλει ὅποιος θέλει κάτι καλύτερο ἅπ' αὐτό πού ἔχει εἶναι παντελῶς τυφλός. Τοῦτο δέ θυμίζει τό ὠραῖο γαλλικό ἀπόφθεγμα: *le mieux est l'ennemie du bien* [τό καλύτερο εἶναι ὁ ἐχθρός τοῦ καλοῦ].

Μάλιστα, ἀπό ἐδῶ μπορεῖ νά παραχθεῖ καί ἡ βασική ιδέα τοῦ Κυνισμού, ὅπως τήν ἐξέτασα στό κύριο ἔργο μου (τόμ. β', κεφ. 16): διότι, βέβαια, τί παρεκίνησε τούς Κυνικούς ν' ἀπορρίψουν ὅλες τίς ἀπολαύσεις ἄν ὄχι ἡ ἐπίγνωση τῶν συνδεδεμένων μ' αὐτές -ἄμεσα ἢ ἔμμεσα- πόνων, τήν ἀποφυγή τῶν ὁποίων θεώρησαν πολύ σημαντικότερη ἅπ' ὅτι τήν ἀπόκτηση ἀπολαύσεων; Ἡ σκέψη τους διακατεχόταν ἀπό τήν ἐπίγνωση τοῦ ἀρνητικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀπόλαυσης καί τοῦ θετικοῦ χαρακτήρα τοῦ πόνου, ὥστε, συνεπεῖς ὄντες, ἔκαναν τᾶ πάντα

γιά ν' ἀποφύγουν τὰ δεινά, ἐκτιμώντας συνά-
μα ἀναγκαία τὴν παντελῆ καὶ σκόπιμη ἀπόρ-
ριψη τῶν ἀπολαύσεων, καθὼς αὐτὲς δὲν ἦταν
στὰ μάτια τους παρά ἡ παγίδα πού μᾶς παρα-
δίδει στό ἔλεος τοῦ πόνου.

Ὅμως, ὅλοι -ὅπως λέγει ὁ Schiller- ἔχου-
με γεννηθεῖ στήν Ἀρκαδία, εἰσερχόμαστε στήν
ζωή μέ μεγάλες ἀξιώσεις γιά εὐτυχία καὶ ἀπό-
λαυση καὶ τρέφουμε τὴν ἀνόητη ἐλπίδα ὅτι θά
τίς ἐπιβάλουμε. Κατά κανόνα, ὡστόσο, σύντο-
μα ἔρχεται ἡ μοίρα γιά νά μᾶς ἀρπάξει ἀπό τό
αὐτί μέ τρόπο βάνουσο καὶ νά μᾶς νουθετήσῃ,
δείχνοντάς μας πὼς τίποτε δὲν ἐναπόκειται σέ
μᾶς, ἀλλά ὅλα σ' αὐτήν) καθὼς ἔχει ἀπόλυτα
στό χέρι της ὄχι μόνο τὰ ἀγαθὰ πού ποριζόμε-
στε ἢ κατέχουμε, καθὼς ἐπίσης τὴν γυναῖκα μας
καὶ τὰ παιδιὰ μας, ἀλλά ἀκόμη καὶ τὰ μέλη τοῦ
σώματος μας, τὰ χέρια μας καὶ τὰ πόδια μας, τὰ
μάτια μας καὶ τὰ αὐτιά μας, μάλιστα δέ καὶ τὴν
μύτη μας στό μέσον τοῦ προσώπου μας.

Ἐν πάσῃ δέ περιπτώσει, ἡ πείρα πού ἀπο-
κτᾶμε μᾶς διδάσκει ὅτι εὐτυχία καὶ τύχη δὲν
εἶναι παρά μία ὀφθαλμαπάτη, ἡ ὁποία, ὁρατὴ
μόνον ἐκ τοῦ μακρόθεν, ἐξαφανίζεται μόλις τὴν
πλησιάσουμε, ἐνῶ, ἀντίθετα, δεινά καὶ πόνου
ἔχουν ἄπτη πραγματικότητα, ἐμφανίζονται ἄμε-
σα καὶ καθ' ἑαυτά, χωρὶς νά χρῆζουν κάποιας
ψευδαισθήσεως ἢ προσδοκίας. Ἐάν ἡ διδαχὴ

αυτή αποδώσει καρπούς, τότε σταματάμε να θη-
 ρεύουμε ευτυχία και απόλαυση, πασχίζοντας,
 αντ' αυτού, ν' αποκόψουμε στά δεινά και τούς
 πόνους τήν πρόοδότη τους σέ μᾶς. Αντίλαμπα-
 νόμαστε τότε ὅτι τό μέγιστο ἀγαθό πού παρέ-
 χει ὁ κόσμος στόν ὁποῖο ζοῦμε εἶναι μία ἀνώ-
 δυνη, ἥρεμη καί ὑποφερτή ὑπαρξη καί περιορί-
 ζουμε τίς ἀπαιτήσεις μας στό ἀγαθό αὐτό, προ-
 κειμένου νά διασφαλίσουμε καλύτερα τήν ἀπό-
 κτησή του διότι, βέβαια, τό πλέον ἀσφαλές μέσο
 γιά νά μήν γίνουμε πολύ δυστυχεῖς εἶναι νά μήν
 ἐγείρουμε τήν ἀξίωση νά εἶμαστε πολύ ευτυχεῖς.

Τοῦτο εἶχε διαγνώσει προφανῶς καί ὁ νεα-
 νικός φίλος τοῦ (Goethe Merck) ἀφοῦ ἔγραψε: ἡ
 αὐθάδης ἀξίωση γιά εὐδαιμονία, καί μάλιστα
 γιά τόση ὄση ὀνειρευόμαστε, καταστρέφει τά
 πάντα σ' αὐτόν τόν κόσμο. Ὅποιος καταφέρ-
 νει ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' αὐτήν καί δέν ποθεῖ
 τίποτε ἄλλο πλὴν τῶν ὄσων ἔχει μπροστά του
 καταφέρνει νά τά βγάξει ἔξω (Ἐπιστολές ἀπό
 καί πρὸς τόν Merck, σελ. 100). Συμφέρει, λοι-
 πόν, νά μετριάσουμε πολύ τίς ἀπαιτήσεις μας
 γι' ἀπολαύσεις, κτήσεις, βαθμούς, τιμές κ.ο.κ.,
 καθώς ἀκριβῶς ἡ ὁρμή γιά ευτυχία, λάμψη καί
 ἀπόλαυση εἶναι αὐτή πού προσέλκει τίς μεγά-
 λες συμφορές. Τοῦτο δέ εἶναι φρόνιμο καί συμ-
 φέρον καί μόνο λόγω τοῦ δεδομένου ὅτι εἶναι
 μέν ἰδιαίτερα εὐκόλο νά εἶναι κανεῖς πολύ δυ-

στυχής, όμως όχι απλῶς δύσκολο, ἀλλᾶ ἀπολύτως ἀδύνατον νά εἶναι πολύ εὐτυχής. Μέ ἀπόλυτο δίκαιο, λοιπόν, ἄδει ὁ ποιητής τῆς πρακτικῆς σοφίας τῆς ζωῆς:

*Auream quisquis mediocritatem
Diligit, tutus caret obsoleti
Sordibus tecti, caret invidenda
Sobrius aula.*

*Saevis ventis agitur ingens
Pinus: et celsae graviore casu
Decidunt tures: feriuntque summos
Fulgura montes.*⁵

Ἐκεῖνο, ὡστόσο, πού δυσχεραίνει ιδιαίτερα τήν προδολήψη τῆς λυσιτελοῦς αὐτῆς διάγνωσης

5. Ὅποιος τήν χρυσή μεσότητα
ἀγαπᾷ, ἀσφαλῆς ἀποφεύγει
τήν ἔνδεια τῆς στέγης τῆς σαθρῆς,
ὀλιγαρκῆς τό παλάτι πού φέρνει φθόνο.

Συχνότερα στήν θύελλα λυγίζει περικο
Ψηλό, βαρύτερα δέ πέφτει πύργος
Μεγάλος, τά δέγδρα τά πιό ψηλά κτυποῦν
Οἱ κεραυνοί.

[Ὅρατιος, Ὡδές Β', 10]

εἶναι ἢ ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσα φενάκη μέ τήν ὁποία τά ἴδια τᾶ πράγματα μᾶς ἐξαπατοῦν. Τούτη θᾶπρεπε νά τήν ἀποκαλύπτει κανεῖς νωρίς στούς νέους ἀνθρώπους. Ὅλες σχεδόν οἱ μεγαλοπρέπειες δέν εἶναι παρά ἀπατηλά φαινόμενα ὅπως ὁ διάκοσμος τῆς θεατρικῆς σκηνῆς, ἡ δέ οὐσία τοῦ πράγματος ἀπουσιάζει. Σημαιοστολισμένα λ.χ. καί ἀνθοστολισμένα πλοῖα, κανονιοβολισμοί, φωταψίες, τύμπανα καί τρομπέτες, ἀλαλαγμοί καί ζητωκραυγές – ὅλα τοῦτα εἶναι τό ἔμβλημα, ἡ ἔνδειξη, τό ἱερογλυφικό τῆς χαρᾶς ἢ ἴδια, ὅμως, ἡ χαρά, ὡς ἐπί τό πλεῖστον, δέν παρευρίσκεται ἐκεῖ, μόνον αὐτῇ δέν προσῆλθε στήν γιορτή. Ὅπου ὄντως παρευρίσκεται, ἐκεῖ ἔρχεται, κατὰ κανόνα, ἀπρόσκλητα καί ἀπροειδοποίητα, ἀπό μόνη της καί *sans façon* [ἄτυπα], πλησιάζοντας ἀθόρυβα. Ὅλες ἐκεῖνες οἱ σκηνοθεσίες, ἀπεναντίας, δέν ἔχουν ὡς σκοπό παρά νά δημιουργήσουν σ' ἄλλους τήν ἐντύπωση πῶς ἐδῶ ἔχει, δῆθεν, προσέλθει καί ἡ χαρά, αὐτή ἡ ἀπατηλῆ ἐντύπωση στό μυαλό ἄλλων συνιστᾷ τήν πρόθεση.

Ἀκριβῶς κατὰ τόν ἴδιο τρόπο, οἱ λαμπρές δεξιώσεις μέ τούς πολλοῦς κι ἑορταστικά ἐνδεδυμένους προσκεκλημένους συνιστοῦν τό ἔμβλημα τῆς εὐγενοῦς, ἐκλεπτυσμένης κοινωνικότητας ἀντ' αὐτῆς, ὅμως, ἔχουν προσέλθει, κατὰ κανόνα, μόνον ἡ ἐκζήτηση, ἡ δυσαρέσκεια καί ἡ ἀνία, καθῶς ὅπου εἶναι πολλοί οἱ καλεσμένοι

είναι πολὺς καὶ ὁ συρφετός, κι ἄς ἔχουν ὅλα τὰ παράσημα στό στήθος τους. Ἡ πραγματικά καλή κοινωνία εἶναι, παντοῦ καί κατ' ἀνάγκη, πολύ μικρή. Γενικά, πάντως, οἱ φανταχτεροὺς καί παταγώδεις γιορτές καί διασκεδάσεις χαρακτηρίζονται πάντοτε ἀπό μία κενότητα, μάλιστα ἀπὸ μία ἐσωτερική παραφωνία· τοῦτο δέ καί μόνο λόγω τοῦ γεγονότος ὅτι ἐναντιολογοῦν στήν ἀθλιότητα κι ἔνδεια τῆς ὑπαρξῆς μας κι ἔτσι, διὰ τῆς ὀξείας ἀντιθέσεως, ὑπογραμμίζεται ἡ ἀλήθεια. Ὅμως, ἔξωθεν θεωρούμενες, ὅλες αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ ἐκδηλώσεις καταφέρνουν νά δημιουργοῦν ἐντύπωση, καί τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ὁ σκοπός. Ἔτσι, μέ τρόπο ἐξαίτια χαριτωμένο, ὁ Chamfort λέγει: *La société, les cercles, les salons, ce qu'on appelle le monde, est une pièce misérable, un mauvais opéra, sans intérêt, qui se soutient un peu par les machines, les costumes, et les décorations.*⁶

6. «ἡ κοινωνία, οἱ λέσχες, τὰ σαλόνια, αὐτό πού ἀποκαλεῖται “ἡ καλή κοινωνία” εἶναι ἓνα ἄθλιο θεατρικό ἔργο, μία κακή, χωρίς κανένα ἐνδιαφέρον ὄπερα, ἡ ὁποία δέν ἔχει νά προσφέρει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τίς μηχανές σκηνῆς, τὰ κοστούμεια καί τόν διάκοσμο»· *Maximes et pensées* [«Πρακτικές ἀρχές καί σκέψεις»], κεφ. Γ' [πρβλ. Σαμφόρ. Ἐπιλογή ἀπὸ τό ἔργο του, Ἀθήνα (ἐκδ. Στιγμή) 1994].

Όμοίως, και οι ακαδημίες επίσης και οι ἔδρες φιλοσοφίας είναι ἀπλῶς τό ἔμβλημα, ἡ ἔξωτερική ἐπίφαση τῆς σοφίας, ἡ ὁποία και αὐτή ἔχει ἀνακαλέσει τήν συμμετοχή της και βρῖσκεται σ' ἐντελῶς διαφορετικά μέρη. Κωδωνοκρουσίες, ἱερατικά ἄμφια, εὐσεβεῖς χειρονομίες και θεατρικές πράξεις είναι ἀπλῶς τό ἔμβλημα, ἡ ἀπατηλή ἐπίφαση τῆς εὐλάβειας κ.λπ. Ἔτσι, σχεδόν τά πάντα στόν κόσμο δέν μπορεί νά τά χαρακτηρίσει κανείς παρά σάν κενά κελύφη: ὁ καρπός είναι καθ' ἑαυτόν σπάνιος και ἄκομη σπανιότερος μέσα στό κέλυφος, πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ σ' ἐντελῶς διαφορετικά μέρη και δέν ἐντοπίζεται συνήθως παρά συμπτωματικά.

2) ~~Ποτέ κανείς νά μήν οἰκοδομεῖ τήν εὐτυχία τοῦ βίου του πάνω σ' ἕνα πλατύ θεμέλιο θέτοντας πολλά πράγματα ὡς προϋπόθεση αὐτῆς τό οἰκοδόμημα πού στηρίζεται ἐπάνω σ' ἕνα τέτοιο θεμέλιο καταρρέει μέ τόν πλέον εὐκόλο τρόπο, καθῶς είναι ἐκτεθειμένο σέ περισσότερα ἀτυχήματα, τά ὁποία και ἀναπόφευκτα συμβαίνουν. Ὡς πρός τοῦτο, τό οἰκοδόμημα τῆς εὐτυχίας μας διαφέρει ριζικά ἀπ' ὅλα τά ὑπόλοιπα οἰκοδομήματα, τά ὁποία είναι τόσο εὐσταθέστερα ὅσο πλατύτερο είναι τό θεμέλιό τους.~~ ✓

3) Συνολικά, μία ἀπό τίς μεγαλύτερες και συχνότερες ἀνοησίες είναι τό νά κάνει κανείς προγραμματισμούς μακροπρόθεσμου χαρακτή-

ρα στην ζωή του, μ' ὅποιον τρόπο καί ἂν γίνεται αὐτό. Κατά τούς προγραμματισμούς αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ὑπολογίζει κανεῖς ὅτι θά ἔχει μία πλήρη καί μακρά ἀνθρώπινη ζωή· τέτοια ζωή, ὡστόσο, μόνο λίγοι ὄντως ζοῦν. Ἐπειτα, ἀκόμη καί ὅταν οἱ ἀνθρώποι ζοῦν μία μακρά ζωή, τοῦτη ἀποδεικνύεται, παρὰ ταῦτα, πολύ βραχεία γιά τά σχέδιά τους, καθώς ἡ ἐκτέλεση αὐτῶν ἀπαιτεῖ πάντοτε πολύ περισσότερο χρόνο ἅπ' ὅτι ὑπολόγιζαν. Περαιτέρω, τέτοια σχέδια, ὅπως καί κάθε τί ἀνθρώπινο, εἶναι τόσο πολυπλαλῶς ἐκτεθειμένα σ' ἐμπόδια καί στήν ἀποτυχία ὥστε πολύ σπάνια καταφέρνει κανεῖς νά φέρει εἰς πέρας τήν ἐκτέλεσή τους. Τέλος, ἀκόμη καί ἂν ὄντως ἐπιτευχθοῦν τά πάντα, ἀποδεικνύεται ὅτι δέν εἶχαν ληφθεῖ ὑπόψη κατά τόν ὑπολογισμό οἱ μεταβολές πού ἐπέφερε ὁ χρόνος σέ μᾶς τούς ἴδιους, ὅτι δηλ. δέν εἶχε δοθεῖ προσοχή στό ὅτι οἱ ἰκανότητές μας τόσο νά δημιουργοῦμε ὅσο καί ν' ἀπολαμβάνουμε δέν παραμένουν ἀμετάβλητες σ' ὄλο μας τόν βίον.

Σέ τοῦτο ὀφείλεται τό ὅτι συχνά πασχίζουμε ἀποσκοπώντας σέ πράγματα πού, ὅταν τά ἐπιτύχουμε, δέν εἶναι πλέον κατάλληλα γιά μᾶς ὅπως ἐπίσης καί τό ὅτι κάποιες φορές καταγιγνόμαστε χρόνια μέ τίς προετοιμασίες γιά ἓνα ἔργο, οἱ ὁποῖες, στό διάστημα αὐτό, ἀναλώνουν λάθρα τίς δυνάμεις μας πού ἀπαιτοῦνται γιά

τήν ἐκτέλεσή του. Ἔτσι, συχνά συμβαίνει νά μήν εἴμαστε πλέον σέ θέση ν' ἀπολαύσουμε τήν δόξα πού ἀποκτήσαμε μέ τόσους μακροχρόνιους κόπους καί μέ τόσους πολλούς κινδύνους, ὥστε νά ἔχουμε τελικά ἐργασθεῖ γι' ἄλλους ἢ, ἐπίσης, νά μήν μπορούμε πιά νά καταλάβουμε τό πόστο πού ἐπιτέλους δικαιούμαστε χάρη στίς ἐνέργειες καί τίς προσπάθειες τόσων ἐτῶν. Τά πράγματα ὀλοκληρώνονται ὅταν εἶναι πλέον πολύ ἀργά γιά μᾶς ἢ καί ἀντίθετα, ἐμεῖς φθάνουμε πολύ ἀργά στά πράγματα, συγκεκριμένα ὅταν πρόκειται γιά ἐπιδόσεις ἢ παραγωγή ἔργων: τό γοῦστο τῆς ἐποχῆς ἔχει μεταβληθεῖ, μία νέα γενεά, μή ἐνδιαφερόμενη γιά τά πράγματα αὐτά, ἔχει ἐνηλικιωθεῖ, ἄλλοι, ἔχοντας ἀκολουθήσει συντομότερες ὁδοῦς, μᾶς προδύβαν κ.ο.κ. Ὅλα αὐτά πού ἐκθέσαμε στόν παρόν τμήμα ἔχει κατά νοῦ ὁ Ὁράτιος ὅταν λέγει:

*Quid aeternis minorem
Consiliis animum fatigas?*⁷

Ἀφορμή γιά τόν συνήθη αὐτό κακό χειρι-

7. Γιατί καταπονεῖς τό ἀδύναμό σου πνεῦμα
Μέ σχέδια γιά τήν αἰωνιότητα;

[Ὁράτιος, Ὡδές Β', 11]

σμό αποτελεί ή αναπόφευκτη όφθαλμαπάτη του πνευματικού μας όμματος, καθώς ό βίος, θεωρούμενος από τήν άφετηρία του, μοιάζει άπέρατος, άνασκοπούμενος, όμως, από τό τέρμα τής πορείας του, έξαιρετικά βραχύς. Έντούτοις, ή όφθαλμαπάτη αυτή έχει και κάτι τό εύεργετικό, καθώς χωρίς αυτήν μετά δυσκολίας θά πραγματοποιοειίτο ποτέ κάτι τό άληθινά μεγάλο.

Συνολικά, πάντως, αυτό πού μās συμβαίνει κατά τήν πορεία του βίου είναι τό ίδιο πού συμβαίνει και στον όδοιπόρο, στά μάτια του όποιου, όσο προχωρεί, τά αντικείμενα λαμβάνουν άλλη μορφή άπ' αυτήν πού έδειχναν εκ του μακρόθεν και, κατά κάποιον τρόπο, μεταμορφώνονται όσο τά πλησιάζει. Τοϋτο ισχύει ιδιαίτερα για τίς επιθυμίες μας. Συχνά, βρίσκουμε κάτι καλύτερο άπ' αυτό πού ζητούσαμε, εξίσου δέ συχνά, τό ίδιο μέν τό ζητούμενο, όμως διά διαφορετικής όδοϋ άπ' αυτή πού αρχικά ακολουθήσαμε μάταια κατά τήν αναζήτησή μας. Συχνά, μάλιστα, εκεί όπου αναζητούσαμε χαρά, άπόλαυση κι εύτυχία, δέν βρίσκουμε παρά μόνο διδαχή, εμπειρία και γνώση - ένα αγαθό μόνιμο και άληθινό αντί ενός εφήμερου και φαινομενικού.

Αυτή, άλλωστε, είναι και ή βασική ιδέα πού, σαν θεματικό μπάσσο, συνέχει τόν *Wilhelm*

Meister [του Goethe] και τον καθιστά μυθιστόρημα διανοητικού χαρακτήρα, για δέ τον λόγο αυτό, και ύψηλότερου είδους από τὰ υπόλοιπα, ἀκόμη και ἄπ' αὐτὰ τοῦ Walter Scott, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὅλα ἠθικό χαρακτήρα, συλλαμβάνουν δηλ. τὴν ἀνθρώπινη φύση ἀπὸ ἠθική ἄποψη. Καί στον *Μαγικό αὐλὸς*⁸ ἐπίσης -ἐκεῖνο τό γκροτέσκο, πλὴν ὅμως σπουδαῖο καὶ πολυσήμαντο ἱερογλυφικό- ἐκφράζεται συμβολικά, μέ μεγάλες καὶ ἀδρές γραμμές, σάν αὐτές τοῦ θεατρικοῦ διακόσμου, ἢ ἴδια αὐτὴ ἰδέα. Μάλιστα, ἢ συμβολικὴ τῆς ἐκφραση θά ἦταν τέλεια, ἔαν, στό τέλος, ὁ Tamino, τόν ὁποῖον φέρνει πίσω ἢ ἐπιθυμία του ν' ἀποκτήσει τὴν Tamina, ἀπαιτοῦσε καὶ ἀποκτοῦσε ἄντ' αὐτῆς μόνο τὴν μύησή του στον ναό τῆς σοφίας, ἐνώ, ἀντίθετα, ὁ Papageno, ὁ ἀναγκαῖος ἀντίποδας τοῦ Tamino, ἀποκτοῦσε, εὐλόγα, τὴν Papagena του.

Ἐκτακοὶ κι εὐγενεῖς ἄνθρωποι σύντομα συνειδητοποιοῦν ὅτι ἢ μοῖρα τούς διαπαιδαγωγεῖ καὶ ὑποτάσσονται στήν διαπαιδαγώγηση αὐτῆ εὐπλαστοὶ κι εὐγνώμονες ἐννοοῦν ὅτι στον κόσμο δέν μπορεῖ νά βρεῖ κανεῖς εὐτυχία, ἀλλὰ δι-

8. Αὐτὴ εἶναι ἢ ὀρθὴ ἀπόδοση τοῦ τίτλου *Die Zauberflöte*, ὁ ὁποῖος μεταφράστηκε ἐσφαλμένα στά γαλλικά ὡς *La flûte enchantée* καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, προφανῶς, καὶ στά ἑλληνικά ὡς «Ὁ μαγεμένος αὐλός».

δαχή καί εἶναι, συνεπῶς, συνηθισμένοι καί ἰκανοποιημένοι ν' ανταλλάσσουν ἐλπίδες μέ διδάχες, λέγοντας μαζί μέ τόν Πετράρχη:

*Altro diletto, che 'mparar, non provo.*⁹

Εἶναι μάλιστα δυνατόν νά φθάσουν μέχρι τοῦ σημείου νά μήν ἐπιδιώκουν τήν πραγματοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν καί τῶν φιλοδοξιῶν τους παρά μόνο κατ' ἐπίφαση καί γιά χαριεντισμό, ἐνῶ οὐσιαστικά καί στά μύχια τῆς ψυχῆς τους δέν ἀναμένουν παρά νουθεσία· τοῦτο δέ τούς προσδίδει μία χροιά γαλήνιου στοχασμοῦ, μεγαλοφυΐας καί μεγαλοπρέπειας.

Ἐπ' αὐτή τήν ἔννοια, μπορεῖ κανεῖς νά πεῖ ἐπίσης ὅτι αὐτό πού μᾶς συμβαίνει εἶναι αὐτό πού συνέβη καί στούς ἀλχημιστές, οἱ ὅποιοι, ἐνῶ ἀναζητοῦσαν μόνο τόν χρυσό, ἀνεκάλυψαν τήν πυρίτιδα, τήν πορσελάνη, φάρμακα, ἀκόμη δέ καί φυσικοῦς νόμους.

9. Ἀπόλαυση ἄλλη δέν ἔχω ἀπό τό νά μαθαίνω.

Πετράρχης, *Trionfo d'amore* Α', 21
[«Θρίαμβος τοῦ ἔρωτα»].

**Β. ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΑΦΟΡΩΣΕΣ
ΣΤΗΝ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΜΑΣ
ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΜΑΣ**

4) Όπως ένας εργάτης πού συμμετέχει στην οικοδόμηση ενός κτιρίου είτε δέν γνωρίζει είτε δέν έχει πάντα παρόν στό μυαλό του τό συνολικό σχέδιο του κτιρίου, έτσι σχετίζεται καί ὁ ἄνθρωπος, ἐνόσω ξετυλίγει διαδοχικά τίς ἡμέρες καί τίς ὥρες του, μέ τό ὄλον του βίου του καί τόν χαρακτήρα αὐτοῦ. Ὅσο πιά ἀξιόλογο, σπουδαῖο, σχεδιασμένο καί ιδιαίτερο εἶναι τό ὄλον αὐτό τόσο πιά ἀναγκαῖο κι εὐεργετικό εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο, κάθε τόσο, νά ἐπισκοπεῖ τό σχέδιό του σέ σμίκρυνση. Προϋπόθεση, ὅμως, γι' αὐτό εἶναι νά ἔχει κάνει λίγα βήματα στό γνῶθι σαυτόν*, νά ξέρει δηλ. τί κυρίως, πραγματικά καί περισσότερο ἀπό κάθε τι ἄλλο θέλει, τί εἶναι ἄρα τό οὐσιαστικότερο γιά τήν εὐτυχία του, ἔπειτα, τί καταλαμβάνει τήν δεύτερη καί τήν τρίτη θέση μετά ἀπό ἐκεῖνο· ἐπίσης, νά διαγνώσει συνολικά ποιά εἶναι ἡ ἀποστολή του, ποιός ὁ ρόλος του καί ποιά ἡ σχέση του μέ τόν κόσμο. Ἐάν τοῦτα ἔχουν χαρακτήρα σπουδαῖο καί μεγαλειώδη, τότε ἡ θέα τοῦ σχεδίου τοῦ βίου του σέ μικρή κλίμακα θά τοῦ χαρίζει περισσότερο ἀπ' ὀτιδήποτε ἄλλο δύνα-

μη, ένίσχυση, ανάταση, θά τόν ένθαρρύνει νά εργάζεται και θά τόν προφυλάσσει από παραστρατήματα.

5) Ένα σημαντικό στοιχείο τής πρακτικής σοφίας τής ζωής συνίσταται στην όρθή άναλογία βάσει τής όποιίας άφιερώνουμε τήν προσοχή μας έν μέρει στό παρόν κι έν μέρει στό μέλλον, προκειμένου νά μήν ύπονεμεύει τό ένα τό άλλο. Πολλοί άνθρωποι, οί επιπόλαιοι, είναι υπερβολικά άφοσιωμένοι στό παρόν άλλοι πάλι, οί φοβισμένοι και άνήσυχοι, στό μέλλον. Σπάνια τηρεί κάποιος έδώ τό μέτρο. Όσοι μέ τήν όρεξη και τήν έλπίδα τους ζοϋν μόνο στό μέλλον, έχουν τό βλέμμα τους έστραμμένο πάντοτε μόνο πρός τά έμπρός και σπεύδουν άνυπόμονοι σέ άντάμωση τών μελλοντικών πραγμάτων -τά όποια και θά πρωτοφέρουν, ύποτίθεται, τήν άληθινή εύτυχία-, αφήνοντας στό μεταξύ τό παρόν νά παρέρχεται χωρίς νά τοϋ δί-νουν προσοχή και νά τό άπολαμβάνουν, δέν διαφέρουν, παρά τό σοφό τους προσωπείο, από εκείνους τούς γαιδάρους στην Ίταλία τό βήμα τών όποιών έπιταχύνεται χάρη σέ μία δέσμη σανό στερεωμένη μέ μία ράβδο στό κεφάλι τους κατά τέτοιο τρόπο ώστε νά τήν βλέπουν διαρκώς μπροστά στά μάτια τους και νά έλπίζουν ότι, προχωρώντας, θά τήν φθάσουν. Τοϋτοι οί άνθρωποι κλέβουν οί ίδιοι από τόν έαυτό τους

όλη τους τήν ὑπαρξή, καθώς ζοῦν διαρκῶς *ad interim* [προσωρινά] – μέχρι πού πεθαίνουν.

Ἄντί, λοιπόν, ν' ἀσχολούμαστε ἀποκλειστικά καί διαρκῶς μέ τά σχέδια καί τίς ἔγνοιες τοῦ μέλλοντος ἢ καί νά παραδιδόμαστε στήν νοσταλγία τοῦ παρελθόντος, δέν θάπρεπε ποτέ νά λησμονοῦμε ὅτι μόνο τό παρόν εἶναι πραγματικό, μόνον αὐτό εἶναι βέβαιο, ὅτι τό μέλλον ἀποβαίνει πάντοτε διαφορετικό ἀπ' ὅτι τό φανταζόμαστε καί ὅτι καί τό παρελθόν ἀκόμη ἦταν διαφορετικό ἀπ' ὅτι τό ἔχουμε στόν νοῦ, καί συγκεκριμένα κατά τέτοιο τρόπο πού καί τά δύο, μέλλον καί παρελθόν, ἔχουν συνολικά λιγότερη σημασία ἀπ' ὅτι μᾶς φαίνεται, καθώς ἡ ἀπόσταση, ἡ ὁποία σμικρύνει τά ἀντικείμενα γιά τό μάτι, τά μεγεθύνει γιά τήν σκέψη. Τό παρόν καί μόνον εἶναι ἀληθές καί πραγματικό: αὐτό εἶναι ὁ πλήρης περιεχομένου χρόνος, καί ἀποκλειστικά σ' αὐτό ἔγκειται ἡ ὑπαρξή μας.

Ὡς ἐκ τούτου, καλά θά πράτταμε νά τό τιμᾶμε πάντοτε μέ μία εὐφρόσυνη ὑποδοχή, ν' ἀπολαμβάνουμε, συνεπῶς, συνειδητά κάθε στιγμή ὑποφερτή καί χωρίς ἄμεσες ἀντιξοότητες ἢ πόνους ὡς τέτοια, νά μήν τήν βαραίνουμε δηλ. μέ σκυθρωπούς μορφασμούς λόγω ἐλπίδων πού δέν ἐκπληρώθηκαν στό παρελθόν ἢ ἐγνοιῶν πού ἀφοροῦν στό μέλλον διότι, βέβαια, εἶναι ἐξαιρετικά ἀνόητο ν' ἀποδιώχνει κανεῖς μία εὐχάριστη

παρούσα στιγμή ἢ νά τήν βαραίνει ἐκούσια ἐξαιτίας τῆς πίκρας γιά τά παρελθόντα ἢ τῆς ἔγνοιας γιά τά μέλλοντα. Στήν ἔγνοια, ἀκόμη καί στήν μετάνοια ἄς ἀφιερώνεται ἡ ὀρισμένη γι' αὐτές ὥρα· κατόπιν, ὅμως, πρέπει κανεῖς νά σκέπτεται γιά μέν τά γενόμενα:

ἀλλὰ τὰ μὲν προτετύχθαι ἐάσομεν ἀχνύμενοι περ,
 θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι φίλον δαμάσαντες
 ἀνάγκη¹⁰
 γιά δέ τά μέλλοντα:

ἀλλ' ἢ τοι μὲν ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται,¹¹

ἐνῶ, ἀντίθετα, γιά τά παρόντα: *singulas dies singulas vitas puta* [Σενέκας, *Epist.* 101],¹² ὥστε νά κάνει αὐτόν τόν μόνο πραγματικό χρόνο ὅσο τό δυνατόν πιό εὐχάριστο γιά λογαριασμό του.

-
10. ἀλλ' ὅ,τι ἐγίνη ἀφήνομεν ἄν καί ἀδικημένοι
 καί τήν ψυχὴν στά στήθη μας δαμάζοι' ἐξ ἀνάγκης.
 [Ἰλ., Σ, 112-113 (μετάφρ. Ἰ. Πολυλά)]
11. μά στῶν θεῶν εἶναι ὅλα αὐτά τό χέρι ἄν θά τελέσουν.
 [Ὀδ., Α, 267 (μετάφρ. Ζ. Σιδέρη)]
12. «νά θεωρεῖς τήν κάθε μία ἡμέρα ὡς μία ζωή» [πρβλ. *Ἐπιστολές στόν Λουκίλιο*, Ἀθήνα (Ἑλλ. Γράμματα) 1998].

Ὅντως δικαιολογημένα, μᾶς ταράζουν μόνον ἐκεῖνα τὰ μελλοντικά δεινά πού εἶναι βέβαια τόσο ὡς πρὸς τό ὅτι ὄσο καί ὡς πρὸς τό πότε θά συμβοῦν. Ἐντούτοις, τέτοια μελλοντικά δεινά εἶναι λίγα, τὰ περισσότερα εἶναι εἴτε ἀπλῶς δυνατά ἢ ἔστω πιθανά εἴτε βέβαια μὲν, ὅμως ἐντελῶς ἀόριστα ὡς πρὸς τήν χρονική στιγμή κατά τήν ὁποία θά συμβοῦν. Ἐάν τώρα ὑποκύψει κανεῖς καί στήν ἔγνοια γιά τέτοιου εἴδους δεινά, τότε δέν θά ἔχει πλέον οὔτε μία ἡσυχία στιγμή. Κατά συνέπεια, καί προκειμένου νά μὴν ἀπολέσουμε τήν ἡρεμία στήν ζωή μας ἐξαιτίας ἀβέβαιων ἢ ἀόριστων δεινῶν, πρέπει νά συνηθίσουμε νά θεωροῦμε τὰ μὲν ἀβέβαια σάν νά ἐπρόκειτο νά μὴν συμβοῦν ποτέ, τὰ δέ ἀόριστα σάν νά ἦταν βέβαιο ὅτι δέν θά συμβοῦν στό ἐγγύς μέλλον.

Ὅσο, ὅμως, ὁ φόβος μᾶς ἀφήνει στήν ἡσυχία μας τόσο περισσότερο μᾶς ἀνησυχοῦν οἱ ἐπιθυμίες, οἱ πόθοι, οἱ ἀξιώσεις. Τό τόσο δημοφιλές τραγούδι τοῦ Goethe *Ich hab' meine Sache auf nichts gestellt*¹³ δηλώνει στήν πραγματικό-

13. «Ἔχω στρέψει τήν ἐπιθυμία μου στό τίποτε». Στό τραγούδι αὐτό, ὁ ποιητής ἀφηγεῖται πῶς ἀπογοητεύθηκε ἀπό τίς ἐπιθυμίες του, τήν μία μετά τήν ἄλλη, καί ὅτι τώρα, πού δέν ἐπιθυμεῖ πλέον τίποτε, τοῦ ἀνήκει ὁ κόσμος ὅλος.

τητα ὅτι ὁ ἄνθρωπος, μόνον ἀφοῦ πρῶτα ἀναγκασθεῖ νά παραιτηθεῖ ἀπό τίς ὅποιες ἀξιώσεις του καί νά ἐπανέλθει στήν γυμνή καί ἀπέριττη ὑπαρξη, καταφέρει νά βρεῖ τήν ψυχική ἐκείνη γαλήνη πού συνιστᾶ τήν βάση τῆς ἀνθρώπινης εὐτυχίας, καθῶς εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά βιώσει κανεῖς ὡς ἀπολαύσιμο τό παρόν καί συνεπῶς καί ὅλο του τόν βίον. Γιά τόν σκοπό ἀκριβῶς αὐτό, καλά θά κάναμε νά ἔχουμε διαρκῶς κατά νοῦ ὅτι ἡ σημερινή ἡμέρα ἔρχεται μόνο μία φορά καί ποτέ ἄλλοτε. Ἐμεῖς, ἐντούτοις, φανταζόμαστε ὅτι θά ἔρθει καί αὐριοῦ ὅμως, ἡ αὐριανή εἶναι μία ἄλλη ἡμέρα, ἡ ὁποία καί αὐτή ἔρχεται μόνο μία φορά. Λησμονοῦμε, ἔτσι, ὅτι ἡ κάθε ἡμέρα ἀποτελεῖ ἓνα ἐνσωματωμένο καί, συνεπῶς, ἀναντικατάστατο μέρος τοῦ βίου καί θεωροῦμε, ἀντίθετα, ὅτι ἀνήκει σ' αὐτόν ὅπως οἱ ἀτομικές ὀντότητες ὑπό τήν ἔννοια καθ' ὅλου.

Καί τότε ἐπίσης θά τιμούσαμε καί θ' ἀπολαμβάναμε περισσότερο τό παρόν, ἐάν στίς καλές καί ὑγιεῖς ἡμέρες μας εἶχαμε διαρκῶς συνείδηση τοῦ πῶς ἡ ἀνάμνηση, σέ περίπτωση νόσων ἢ θλίψεων, θά παρουσιάζει στά μάτια μας κάθε χωρίς πόνο καί στέρηση στιγμή ὡς ἄπειρα ζηλευτή, ὡς ἓναν ἀπολεσθέντα παράδεισο, ἓναν παραγνωρισμένο φίλο. Ἐμεῖς, ὅμως, περνᾶμε τίς ὥραϊες μας ἡμέρες χωρίς νά τούς δι-

νομε σημασία και μόνον όταν ξεθουν οι άσχημες επιθυμοῦμε νά επανέλθουν εκείνες. Μέ πρόσωπο σκυθρωπό, αφήνουμε νά περνοῦν δίπλα μας και νά παρέρχονται μύριες εὐφρόσυνες, μύριες χαρούμενες στιγμές χωρίς νά τίς ἀπολαύσουμε και ἀναστενάζουμε κατόπιν μάτια γι' αὐτές τήν ὥρα τῆς θλίψης. Ἄντ' αὐτοῦ, θάπρεπε νά τιμᾶμε κάθε ὑποφερτό παρόν -ἀκόμη και τό καθημερινό, τό ὁποῖο τώρα, ἐντελῶς ἀδιάφοροι, αφήνουμε νά παρέλθει ἤ και τό ὠθοῦμε και οἱ ἴδιοι πρός τά πίσω μέ ἀνυπομονησία- και νά ἔχουμε πάντα κατά νοῦ ὅτι τώρα ἀκριβῶς τό παρόν αὐτό ρεεῖ μέ ὀρμή σ' ἐκείνη τήν ἀποθέωση τοῦ παρελθόντος, ὅπου στό ἐξῆς, ἀκτινοβολώντας τό φῶς τῆς ἀφθαρσίας, θά διατηρεῖται ἀπό τήν μνήμη, ὥστε, ὅταν κάποτε αὐτή, ἰδιαίτερα σέ καιρούς χαλεπούς, σηκώσει τό παραπέτασμα, νά μᾶς παρουσιασθεῖ ὡς τό ἀντικείμενο τῆς πιό βαθιάς μας νοσταλγίας.

6) *Κάθε περιορισμός καθιστᾶ εὐτυχῆ.* Ὅσο πιό περιορισμένο εἶναι τό ὀπτικό μας πεδίο, καθώς ἐπίσης και τό πεδίο τῆς δράσης και τῶν ἐπαφῶν μας, τόσο εὐτυχέστεροι εἴμαστε· ὄσο εὐρύτερο, ἀντίθετα, τόσο συχνότερα νιώθουμε βασανισμένοι και ἀνήσυχτοι, καθώς, μέ τό εὖρος του, πολλαπλασιάζονται και μεγαλώνουν οἱ ἀνησυχίες, οἱ ἐπιθυμίες και τά τρομερά δεινά. Γιά τόν λόγο αὐτό, οἱ τυφλοὶ δέν εἶναι

τόσο δυστυχεῖς ὅσο ἐκ πρώτης ὄψεως μᾶς φαίνεται, κᾶτι πού πιστοποιεῖται ἀπό τήν πραότητα, τήν σχεδόν εὐφροσύνη γαλήνη τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου τους. Στόν κανόνα αὐτό ὀφείλεται ἐν μέρει καί τό γεγονός ὅτι τό δεύτερο ἡμισυ τῆς ζωῆς ἀποβαίνει θλιβερότερο ἀπό τό πρῶτο, διότι, βέβαια, στήν πορεία της, ὁ ὀρίζοντας τῶν σκοπῶν καί τῶν σχέσεών μας διευρύνεται ὅλο καί περισσότερο: στήν παιδική ἡλικία, εἶναι περιορισμένος στό πλέον ἄμεσο περιβάλλον καί τίς στενότερες σχέσεις· στήν ἐφηβεία, ἔχει διευρυνθεῖ ἤδη σημαντικά· στήν ζωή τοῦ ἐνήλικα, ἐμπερικλείει ὅλη τήν πορεία τοῦ βίου μας κι ἐκτείνεται, μάλιστα, συχνά μέχρι τίς πιό μακρινές σχέσεις, συμπεριλαμβάνοντας ἀκόμη καί κράτη καί λαούς· στό δέ γῆρας ἐπεκτείνεται καί στούς ἀπογόνους.

Κάθε περιορισμός, ἀντίθετα, ἀκόμη καί ὁ πνευματικός, συνεισφέρει στήν εὐτυχία μας, καθῶς ὅσο μικρότερη ἢ διέγερση τῆς βούλησής μας τόσο λιγότερη καί ἡ δεινοπάθεια· διότι, βέβαια, γνωρίζουμε ὅτι ἡ δεινοπάθεια εἶναι τό θετικό, ἐνῶ ἡ εὐτυχία ἔχει μόνον ἀρνητικό χαρακτήρα. Ὁ περιορισμός τοῦ πεδίου δράσης στερεῖ ἀπό τήν βούληση τίς ἐξωτερικές ἀφορμές διέγερσης, ὁ περιορισμός τοῦ πνεύματος τίς ἐσωτερικές. Τοῦτος ὁ τελευταῖος, ὡστόσο, ἔχει ὡς ἀρνητικῆ συνέπεια ὅτι προσελκύει τήν ἀνία,

ἢ ὁποία γίνεται ἔμμεσα ἢ πηγὴ ἀναρίθμητων δεινῶν, καθὼς ὁ ἄνθρωπος, προκειμένου νὰ τὴν ἐκδιώξει, καταφεύγει στὰ πάντα, δοκιμάζει δηλ. διασκεδάσεις, κοινωνικότητες, πολυτέλειες, τυχερά παίγνια, οἰνοποσίες κ.λπ., πράγματα πού ὀδηγοῦν σέ κάθε εἶδους ζημία, συμφορά καὶ δυστυχία. *Difficilis in otio quies* [χαλεπὴ στήν σχολή ἢ ἡρεμία].

Τό πόσο, ἀντίθετα, ὁ ἐξωτερικός περιορισμός προάγει τὴν ἀνθρώπινη εὐτυχία – ὅσο βέβαια τούτη εἶναι ἐφικτὴ – καὶ εἶναι μάλιστα ἀναγκαῖος γι' αὐτὴν γίνεται ἐμφανές ἀπὸ τό γεγονός ὅτι τό μόνο εἶδος ποίησης πού ἐπιχειρεῖ ν' ἀπεικονίσει ἀνθρώπους εὐτυχεῖς, τό εἰδύλλιο, τοὺς παρουσιάζει πάντοτε καὶ κατ' οὐσίαν στήν πλέον περιορισμένη συνθήκη καὶ στὸ πλέον περιορισμένο περιβάλλον. Αὕτὴ ἀκριβῶς ἢ αἴσθησις τοῦ πράγματος ἀποτελεῖ τὴν βάση καὶ γιὰ τὴν εὐαρέσκεια πού νιώθουμε ὅταν βλέπουμε τὰ καλοῦμενα *Genre-Bilder*, τὰ ζωγραφικὰ ἔργα πού ἀπεικονίζουν ἀπλές σκηνές τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Ὅμοίως, καὶ ἡ μονοτονία τοῦ βίου, ὅσο, βέβαια, δέν γεννᾷ ἀνία, καθιστᾷ τόν ἄνθρωπο εὐτυχῆ, καθὼς ἀφήνει νὰ γίνει ὅσο τό δυνατόν λιγότερο αἰσθητὴ ἢ ἴδια ἢ ζωὴ, ἄρα καὶ τό βάρος πού προσιδιάζει κατ' οὐσίαν σ' αὐτὴν τὴν ἀφήνει νὰ κυλᾷ ὅπως ἓνα ρυᾶκι, χωρὶς κύματα καὶ δίνες.

7) Τό ἐντέλει ἀποφασιστικό σ' ὅ,τι ἀφορᾷ στήν εὐτυχία καί τήν δυστυχία μας εἶναι τό τί συνιστᾷ περιεχόμενο καί ἀντικείμενο ἀπασχόλησης τοῦ συνειδέναι μας. Ἐδῶ, κάθε ἀμιγῶς πνευματική ἐνασχόληση προσφέρει συνολικά προφανῶς πολύ περισσότερα στό πνεῦμα τῷ ἰκανό ν' ἀφοσιωθεῖ σ' αὐτήν ἀπ' ὅτι ἡ ἴδια ἡ ζωή μέ τήν διαρκῆ ἐναλλαγή τῆς ἐπιτυχίας καί τῆς ἀποτυχίας, πέραν τῶν κλονισμῶν καί τῶν βασάνων πού προκαλεῖ. Μόνο πού, βέβαια, γιά τοῦτο ἀπαιτοῦνται ἕκτακτα πνευματικά χαρίσματα. Ἐξάλλου, πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ὅσο ὁ βίος τῶν ἐξωτερικῶν δραστηριοτήτων μᾶς ἀποσπᾷ καί μᾶς ἐκτρέπει ἀπό τίς μελέτες καί ἀφαιρεῖ ἐπίσης ἀπό τόν νοῦ τήν ἀπαιτούμενη γι' αὐτές ἡρεμία καί συγκέντρωση, ἄλλο τόσο καί οἱ πνευματικές ἐνασχολήσεις, μέ τήν σειρά τους, μᾶς καθιστοῦν λίγο πολύ ἀκατάλληλους γιά τήν ὀρμή καί τήν τύρβη τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ὡς ἐκ τούτου, εἶναι συμφέρον νά διακόπτει κανεῖς προσωρινᾷ τίς πνευματικές του ἐνασχολήσεις ὅποτε ἀνακύπτουν περιστάσεις πού ἀπαιτοῦν μία ὅποια ἐνεργῆ πρακτική δραστηριότητα.

8) Γιά νά διάγει κανεῖς τόν βίο του μέ ἀπόλυτη σύνεση καί ν' ἀποκομίζει ἀπό τήν πείρα του ὅλη τήν διδασχά πού ἐμπεριέχει, εἶναι ἀναγκαῖο νά ἐπιστρέφει συχνά μέ τήν σκέψη του

στά παρελθόντα και νά συγκεφαλαιώνει τά βιώματα, τίς πράξεις, τίς ἐμπειρίες του και τά ὄσα συνάμα αισθάνθηκε· ἐπίσης, ν' ἀντιπαραβάλλει τήν τότε κρίση του μ' ἐκείνη τοῦ παρόντος, τίς προθέσεις και τίς ὀρέξεις του μέ τήν ἐπιτυχία και τήν ἱκανοποίηση πού τοῦ παρέσχον. Αὐτά εἶναι, τρόπον τινά, τά κατ' ἴδιαν μαθήματα ἐπαναλήψεως πού προσφέρει στόν καθένα ἡ προσωπική του ἐμπειρία. Τούτη μπορεῖ ἐπίσης νά παραβληθεῖ και μ' ἓνα κείμενο, τό ὑπόμνημα στό ὁποῖο ἀποτελοῦν ἡ διανοητική ἐπεξεργασία και ἡ συναχθεῖσα διδαχή. Ἡ περίπτωση κατά τήν ὁποία τοῦτες οἱ τελευταῖες εἶναι ἐκτενεῖς ἐνώ ἡ ἴδια ἡ ἐμπειρία μικρή μοιάζει μέ τίς ἐκδόσεις ἐκεῖνες πού προσφέρουν ἀνά σελίδα δύο ἀράδες κείμενο και σαράντα ὑπόμνημα· ἡ περίπτωση, ἀντίθετα, μεγάλης ἐμπειρίας, ἀλλά πενιχροῦ στοχασμοῦ και λιγοστῆς γνώσης μοιάζει μέ τίς *editiones bipontinae*¹⁴, οἱ ὁποῖες, καθότι χωρίς σχόλια, ἀφήνουν πολλά πράγματα ἀκατανόητα.

Στήν παραίνεση αὐτή, ἀντιστοιχεῖ και ὁ κανόνας τοῦ Πυθαγόρα ν' ἀνασκοποῦμε τό βράδυ, πρίν τόν ὕπνο, τά πεπραγμένα τῆς ἡμέρας. Ὅποιος ἀπλῶς ζεῖ στήν τύρβη τῶν δρα-

14. Ἐκδόσεις κλασσικῶν κειμένων χωρίς ὑπομνηματισμό.

στηριοτήτων του ἢ τῶν ἀπολαύσεών του καὶ περιορίζεται νὰ ξετυλίγει τὸ κουβάρι τῆς ζωῆς του χωρὶς ποτέ νὰ ἐξετάζει τὸ παρελθόν του ὑφίσταται ἀπώλεια τῆς καθαρῆς φρόνησης· τὸ θυμικὸ του δέν εἶναι παρὰ ἓνα χάος, οἱ δὲ σκέψεις του παίρνουν ἓναν χαρακτήρα συγκεχυμένο, ὃ ὁποῖος σύντομα προδίδεται ἀπὸ τὸν ἀπότομο, ἀποσπασματικὸ καὶ κατατετημημένον τρόπο τῆς ὁμιλίας του. Τοῦτο δὲ γίνεται τόσο πῶς ἔντονον ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ταραχὴ, ὅσο δηλ. μεγαλύτερον τὸ πλῆθος τῶν ἐντυπώσεων, καὶ ὅσο μικρότερη ἡ ἐσωτερικὴ δραστηριότητα τοῦ πνεύματός του.

Μέ τοῦτα σχετίζεται καὶ ἡ ἐπισήμανση δι, μετὰ ἀπὸ ἄρκετό καιρὸ καὶ ἀφοῦ πλέον οἱ καταστάσεις καὶ οἱ περιστάσεις πού ἐπέδρασαν ἐπάνω μας ἔχουν πιά παρέλθει, δέν εἴμαστε σὲ θέση ν' ἀνακαλέσουμε στήν συνείδησή μας καὶ ν' ἀναζωογονήσουμε τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν διάθεσιν πού τότε μᾶς γέννησαν, ἐνῶ μποροῦμε νὰ θυμηθοῦμε τίς τότε ἐκδηλώσεις μας πού προκάλεσαν. Οἱ ἐκδηλώσεις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, ἡ ἔκφρασις καὶ ὁ γνώμονας τῆς ἐκάστοτε αἴσθησιν καὶ διάθεσιν. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ μνήμη ἢ τὸ χαρτί θάπρεπε νὰ ἀναλάβουν τὴν ἐπιμελῆ διαφύλαξιν τέτοιων ἐκδηλώσεων ἀπὸ ἀξιωματικὸν νευτεροῦ χρονικῆς στιγμῆς ἢ τήρησιν ἡμερολογίου εἶναι πολὺ χρήσιμη γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό.

9) Τό ν' ἄρκεϊ κανείς στόν ἑαυτό του, τό νά εἶναι γι' αὐτόν τά πάντα σ' ὅλες τίς περιστάσεις καί νά μπορεῖ νά λέγει *omnia mea mecum porto* [ὅλα τά δικά μου τά ἔχω ἔπάνω μου] εἶναι ἀναμφίβολα ἡ ἰδιότητα πού προάγει τήν εὐτυχία μας περισσότερο ἀπό κάθε τι ἄλλο. Γιά τόν λόγο αὐτό, ἡ ρῆση τοῦ Ἀριστοτέλη ἡ εὐδαιμονία τῶν αὐτάρκων ἐστὶ* [ἡ εὐτυχία ἀνήκει στοὺς αὐτάρκεις] (Ἠθ. Εὐδ. Ζ' 2) δέν μπορεῖ νά τύχει ποτέ ὑπερβολικῆς ἐπαναλήψεως καί τοῦτο, ἀφενός, διότι μόνο στόν ἑαυτό του μπορεῖ νά βασιίζεται κανείς μέ ἀρκετή βεβαιότητα καί, ἀφετέρου, διότι τά δεινά πού συνδέονται μέ τήν κοινωνικότητα, οἱ κόποι καί οἱ ζημιές, οἱ κίνδυνοι καί οἱ θλίψεις - ὅλα τοῦτα εἶναι ἀναρίθμητα καί ἀναπόφευκτα.

Κατ' ἀρχάς, κάθε κοινωνική διασύνδεση ἀπαιτεῖ κατ' ἀνάγκη μία ἀμοιβαία προσαρμογή κι ἕναν συγκερασμό. Γιά τόν λόγο αὐτό, ὅσο περισσότερα ἄτομα συμμετέχουν σ' αὐτήν τόσο πῶ ἄνοστη γίνεται. *Νά εἶναι κανείς ἀπόλυτα ὁ ἑαυτός του* δέν μπορεῖ παρά μόνον ὅσο εἶναι μόνος· ὅποιος, λοιπόν, δέν ἀγαπᾷ τήν μοναξιά δέν ἀγαπᾷ καί τήν ἐλευθερία, καθὼς μόνον ὅταν εἶναι κανείς μόνος εἶναι καί ἐλεύθερος· ὁ καταναγκασμός εἶναι ὁ ἀχώριστος σύντροφος κάθε κοινωνίας. Κατά συνέπεια, τό πόσο ὁ κάθε ἄνθρωπος ἀποφεύγει, ἀντέχει ἢ ἀγαπᾷ

τήν μοναξιά του ἀντιστοιχεί ἀκριβῶς στήν ἀξία τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του, καθῶς στήν μοναξιά του νιώθει ὁ μὲν ἐνδεής τῷ πνεύματι τήν πνευματική του ἐνδεια, ὁ δέ μεγαλοφυῆς τήν μεγαλοφυΐα του – κοντολογίης, ὁ καθένας τό πῶς ὄντως εἶναι. Περαιτέρω, ὅσο ὑψηλότερα βρίσκεται κανεὶς στήν ἱεραρχική κλίμακα τῆς φύσης τόσο πῶς μοναχικός εἶναι, καί μάλιστα κατ' οὐσίαν καί κατ' ἀνάγκη. Τότε, ὅμως, συνιστᾶ γι' αὐτόν εὐεργεσία ν' ἀντιστοιχεί στήν πνευματική καί ἡ πραγματική μοναξιά· εἰδάλλως, ἡ συχνή παρουσία πλασμάτων ἑτερογενῶν εἰσβάλλει ὀχληρά μέσα του, μάλιστα ἐχθρικά, καί τοῦ στερεῖ τόν ἑαυτό του χωρίς νά ἔχει τίποτε νά τοῦ προσφέρει ὡς ἀποζημίωση.

Κατόπιν, ἐνῶ ἡ φύση ἔχει εἰσαγάγει ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, τόσο σέ ἠθικῶ ὅσο καί σέ διανοητικό ἐπίπεδο, τήν μέγιστη δυνατή διαφορετικότητα, ἡ κοινωνία, θεωρώντας αὐτή τήν διαφορετικότητα ὡς ἓνα τίποτε, καθιστᾶ ὅλους ἴσους, ἢ, μᾶλλον, ὑποκαθιστᾶ τίς φυσικές μέ τίς τεχνητές διαφορές καί τίς ἱεραρχίες τῶν τάξεων καί τῶν βαθμῶν, οἱ ὁποῖες, πολύ συχνά, εἶναι ἀντιδιαμετρικά ἀντίθετες ἀπό τήν φυσική ἱεραρχία. Χάρη σ' αὐτή τήν διάταξη, ἐκεῖνοι πού ἡ φύση εἶχε τοποθετήσῃ χαμηλά ἔχουν καλή θέση, ἐνῶ ἐκεῖνοι, ἀντίθετα, γιά τοὺς ὁποίους προέβλεπε ὑψηλή θέση ἀδικοῦνται γι' αὐτόν

τόν λόγο, τοῦτοι οἱ τελευταῖοι προσπαθοῦν ν' ἀποσπασθοῦν ἀπό κάθε συνάθροιση, ἀφοῦ σέ κάθε τέτοια κυριαρχεῖ, ὅσο περισσότερο οἱ μετέχοντες, τό κοινό κι εὐτελές.¹⁵

Ἡ καλούμενη «καλή κοινωνία» ἀναγνωρίζει κάθε λογῆς προτερήματα πλὴν τῶν πνευματικῶν τοῦτα, μάλιστα, τά θεωρεῖ λαθραῖο ἐμπόρευμα. Μᾶς ἐξαναγκάζει, λοιπόν, ν' ἀποδεικνύουμε ἄπειρη μακροθυμία μέ κάθε ἄνοησία, μούρλα, διαστροφή, ἡλιθιότητα· τά προσωπικά προτερήματα, ἀντίθετα, πρέπει νά ἐκλιπαροῦν τήν συγγνώμη της ἢ νά κρύβονται. Κατά συνέπεια, ἡ κοινωνία πού καλεῖται «καλή κοινωνία», δέν ἔχει μόνο τό μειονέκτημα ὅτι μᾶς παρουσιάζει ἀνθρώπους πού δέν μπορούμε οὔτε νά ἐπαινέσουμε οὔτε ν' ἀγαπήσουμε, ἀλλά καί δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά εἴμαστε ὁ ἑαυτός μας ὅπως ἀρμόζει στήν φύση μας ἀπεναντίας, μᾶς ἐξαναγκάζει, χάριν τοῦ ἀρμονικοῦ συγκερασμοῦ μας μέ τούς ἄλλους, νά συρρικνωθοῦμε, ἢ μάλιστα καί νά παραμορφώσουμε οἱ ἴδιοι τόν ἑαυτό μας. Ἐπομένως, πρέπει συχνά, μ' ἐπώδυνη ἀπάρνηση τοῦ ἑαυτοῦ μας, ν' ἀποκηρύσσουμε τά τρία τέταρτα αὐτοῦ

15. Ἐλεύθερη ἀπόδοση κατά τό νόημα τῆς ὄχι καλοδιατυπωμένης φράσης τοῦ πρωτοτύπου.

προκειμένου νά ἐξομοιωθοῦμε μέ τούς ἄλλους. Ὡς ἀντάλλαγμα, βέβαια, ἔχουμε τούς ἄλλους ὅμως, ὅσο μεγαλύτερη ἀξία ἔχει κανεὶς τόσο περισσότερο διαπιστώνει ὅτι τό κέρδος ἐδῶ δέν καλύπτει τήν ζημία, ὅτι ἡ συναλλαγή ἀποβαίνει εἰς βάρος του.

Σέ τοῦτα δέ προστίθεται καί τό ὅτι ἡ κοινωνία, γιά νά ὑποκαταστήσει τήν γνήσια, τήν πνευματική δηλ. ὑπεροχή, ἡ ὁποία δέν ἀπαντᾶται παρά σπάνια καί τήν ὁποία δέν ἀνέχεται, ἔχει υἱοθετήσει, χωρίς κάποιο ἀντικειμενικό κριτήριο, μία ὑπεροχή ψεύτικη, συμβατική κι ἐδραζόμενη σέ αὐθαίρετα καταστατικά, ἡ ὁποία ἀναπαράγεται, κατά παράδοση, στίς ὑψηλότερες τάξεις καί μεταβάλλεται ὅπως τό σύνθημα στόν στρατό. Αὐτή συνιστᾶ ἐκεῖνο πού ὀνομάζεται «ἀριστοκρατικοὶ τρόποι», *bon ton*, *fashionableness*. Ἐντούτοις, ὅποτε ἔρθει σέ σύγκρουση μέ τήν γνήσια ὑπεροχή, ἀμέσως προδίδεται ἡ ἀδυναμία της.

Γενικά, πάντως, ὁ καθένας δέν μπορεῖ νά βρῆται σέ τέλεια ἁρμονία παρά μόνο μέ τόν ἑαυτό του καί ὄχι μέ τόν φίλο του ἢ τήν ἐρωμένη του, καθώς οἱ διαφορές προσωπικότητας καί ἰδιοσυγκρασίας ἐπιφέρουν σέ κάθε περίπτωση μία, ἔστω καί μικρή, δυσαρμονία. Ὡς ἐκ τούτου, τήν ἀληθῆ, βαθιά ψυχική γαλήνη καί τέλεια ἀταραξία τοῦ θυμικοῦ δέν τήν βρῆσκει

κάνεις παρά μόνο στην μοναχικότητα. Ήάν, τώρα, ή προσωπικότητα κάποιου είναι μεγάλη και πλούσια, τότε ο άνθρωπος αυτός απολαμβάνει την πλέον εύτυχη κατάσταση που είναι δυνατόν να βρεθεί σ' αυτόν τον πενιχρό κόσμο. Ναι, ἄς τό ποῦμε ἀνοιχτά: ὅσο στενά και ἄν συνδέουν τούς ἀνθρώπους ή φιλία, ὁ ἔρωτας και ὁ γάμος, ἀπόλυτα εἰλικρινής είναι ὁ καθένας, σέ τελική ἀνάλυση, μόνο μέ τόν ἑαυτό του ή τό πολύ πολύ και μέ τό παιδί του.

Ἀπό ὅλα τοῦτα προκύπτει ὅτι στην καλύτερη κατάσταση βρίσκεται ἐκεῖνος που δέν ἔχει βασισθεῖ παρά στόν ἑαυτό του και είναι γι' αὐτόν τά πάντα σ' ὅλες τίς περιστάσεις. Ἐπιπλέον, ὅσα περισσότερα ἔχει κάνει καθ' ἑαυτόν τόσα λιγότερα μπορεῖ νά βρεῖ ἐκτός του. Ἐνα κάποιο αἶσθημα πλήρους αὐτάρκειας είναι αὐτό που ἀποτρέπει τούς ἀνθρώπους μ' ἐσωτερική ἀξία κι ἐσωτερικό πλοῦτο νά κάνουν τίς διόλου ἀσήμαντες θυσίες που ἀπαιτεῖ ή συναναστροφή μ' ἄλλους, πόσω μάλλον νά τήν ἐπιδιώξουν ἀπαρνούμενοι τόν ἑαυτό τους. Τό ἀκριβῶς ἀντίθετο κάνει τούς συνηθισμένους ἀνθρώπους τόσο κοινωνικούς και καλόβλους: γι' αὐτούς είναι εὐκολότερο ν' ἀντέξουν ἄλλους παρά τόν ἑαυτό τους. Σέ τοῦτα δέ προστίθεται και τό γεγονός πῶς ὁ,τι ἔχει πραγματική ἀξία δέν ἐκτιμᾶται ἀπό τούς ἀνθρώ-

πους, ἐνῶ ὅτι ἐκτιμᾶται δέν ἔχει ἀξία. Τεκμήριο καί συνάμα συνέπεια αὐτοῦ ἀποτελεῖ ὁ ἀποτραβηγμένος βίος κάθε ἀξιοπρεποῦς καί ἐξέχοντος ἀνθρώπου.

Σύμφωνα μ' ὅλα τοῦτα, γιά τόν ἄνθρωπο πού ἔχει κάτι τό ἀξιόλογο μέσα του, ὁ περιορισμός τῶν ἀναγκῶν του, ὅταν τοῦτο ἀπαιτεῖται πρὸς διατήρηση ἢ ἐπέκταση τῆς ἐλευθερίας του, καί, συνεπῶς, ὁ προθυμότατος συμβιβασμός του μέ τά ὀλίγα, ἀφοῦ εἶναι βέβαια ἀναπόφευκτο νά συσχετίζεται μέ τούς ἀνθρώπους, συνιστᾶ αὐθεντική σοφία τῆς ζωῆς.¹⁶

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, αὐτό πού κάνει τούς ἀνθρώπους κοινωνικούς δέν εἶναι παρὰ ἡ ἀνικανότητά τους ν' ἀντέξουν τήν μοναξιά τους καί τόν ἑαυτό τους ὅταν εἶναι μόνοι τους. Τό ἐσωτερικό κενό καί ὁ ὑπερκορεσμός εἶναι αὐτά πού τούς ἐξωθοῦν στήν κοινωνικότητα καθῶς ἐπίσης σέ ξένες χῶρες καί σέ ταξίδια. Τό πνεῦμα τους στερεῖται τῆς ἐλαστικότητας πού ἀπαιτεῖται γιά νά δώσει τό ἴδιο κίνηση στόν ἑαυτό του· γιά τόν λόγο αὐτό, χρειάζονται διαρκῆ διεγερση ἔξωθεν, μάλιστα τήν πλέον ἰσχυρή, τήν διεγερση δηλ. τήν προερχό-

16. Ἐλεύθερη ἀπόδοση κατά τό νόημα τῆς δυσνόητης φράσης τοῦ πρωτοτύπου.

μενη από ὅμοια μ' αὐτούς πλάσματα. Χωρίς αὐτήν, τό πνεῦμα τους βυθίζεται ὑπό τήν πίεση τοῦ ἰδίου βάρους καί περιπίπτει σ' ἕναν θλιπτικό λήθαργο. Θά μπορούσε ἐπίσης νά πει κανεῖς ὅτι ὁ καθένας ἀπ' αὐτούς δέν εἶναι παρά ἕνα μικρό κλάσμα τῆς ιδέας τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε χρειάζεται νά συμπληρωθεῖ μέ τήν βοήθεια ἄλλων γιά νά προκύψει ἕνα λίγο πολύ πλήρες ἀνθρώπινο συνειδέναί. Ὅποιος, ἀντίθετα, εἶναι ἕνας ὀλόκληρος ἄνθρωπος, ἕνας ἄνθρωπος κατ' ἐξοχήν, ἀντιπροσωπεύει μία μονάδα καί ὄχι ἕνα κλάσμα καί ἀρκεῖται, ἄρα, στόν ἑαυτό του.

Ἐπ' αὐτή τήν ἔννοια, ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία μπορεῖ νά παραβληθεῖ καί μέ τίς ρωσικές ἐκείνες ὀρχήστρες κόρνων στίς ὁποῖες τό κάθε κόρνο παράγει ἕναν καί μόνο φθόγγο, καί τό μουσικό ἀποτέλεσμα προκύπτει ἀπλῶς ἀπό τόν ἀκριβῆ συγχρονισμό τῶν ἐκτελεστῶν. Μονότονο ὅπως ἕνα τέτοιο μονοτονικό κόρνο εἶναι ὄντως τό πνεῦμα ὄλων σχεδόν τῶν ἀνθρώπων· οἱ περισσότεροι ἔχουν μία τέτοια ὄψη σάν νά ἔχουν διαρκῶς μία καί τήν αὐτή σκέψη στό μυαλό τους, ἀνίκανοι νά συλλάβουν μία ἄλλη. Ἀπό τοῦτο ἐξηγεῖται ὄχι μόνο γιατί εἶναι τόσο ἀνιαροί, ἀλλά καί γιατί εἶναι τόσο κοινωνικοί ὥστε ν' ἀγαποῦν νά ζοῦν σέ ἀγέλες: *the gregariousness of mankind* [τό ἀγελαῖο ποι-

όν τῆς ἀνθρωπότητας]. Ἡ μονοτονία τοῦ ἑαυτοῦ τους εἶναι αὐτό πού εἶναι γιά τόν καθέναν τους ἀνυπόφορο: *omnis stultitia laborat fastidio sui* [Σενέκας, *Epist.* 9].¹⁷ καί μόνο μαζί, ὅταν συναγελάζονται, ἀποκτοῦν μία κάποια ὄντοτητα, ὅπως τᾶ ρώσικα κόρνα.

Ὁ πνευματικά χαρισματικός ἄνθρωπος, ἀπεναντίας, εἶναι συγκρίσιμος μ' ἓναν βιρτουόζο πού ἐκτελεῖ τό κοντσέρτο μόνος ἢ, ἐπίσης, μέ τό πιάνο: ὅπως τοῦτο εἶναι ἀπό μόνο του μία μικρή ὀρχήστρα, ἔτσι κι ἐκεῖνος ἓνας μικρόκοσμος καί τήν ὄντοτητα πού οἱ κοινοί ἄνθρωποι ἀποκτοῦν μόνον ὅταν συμπράττουν, αὐτός τήν ἔχει στό ἓνα καί ἐνιαῖο συνειδέναί. Ὅπως τό πιάνο, δέν ἀποτελεῖ μέρος τῆς συμφωνικῆς ὀρχήστρας, ἀλλά εἶναι κατάλληλος μόνο γιά τό σόλο μέρος καί τήν μοναχικότητα· ἐάν δέ πρόκειται νά συμπράξει μαζί τους, τότε συμπράττει –ὅπως καί τό πιάνο– μόνον ὡς κύριο ὄργανο μέ συνοδεία ἢ, στήν φωνητική μουσική, ὡς τό ὄργανο πού δίνει τόν τόνο.

Ὅποιος, ὠστόσο, ἀγαπᾷ τίς συναναστροφές μπορεῖ νά ἐξαγάγει ἀπό τήν παραβολή αὐτή τόν κανόνα πώς ὅ,τι τά πρόσωπα τῆς συ-

17. «κάθε ἡλιθιότητα ὑποφέρει ἀπό ὑπερκορεσμό γιά τόν ἑαυτό της» [πρβλ. *Ἐπιστολές στόν Λουκίλιο*, Ἀθήνα (Ἑλλ. Γράμματα) 1998].

ναναστροφῆς του δέν διαθέτουν ὡς ποιότητα θά πρέπει ν' ἀντισταθμίζεται λίγο πολύ ἀπό τόν ἀριθμό τους. Ἡ συναναστροφή μ' ἕναν καί μόνο πνευματικά χαρισματικό ἄνθρωπο μπορεῖ νά τοῦ ἀρκεῖ· ἐάν, ὅμως, δέν βρῖσκει παρὰ ἀνθρώπους τοῦ συνηθισμένου εἴδους, τότε εἶναι καλό νά διαθέτει πολλοῦς ἀπ' αὐτούς, προκειμένου, μέ τήν ποικιλία καί τήν σύμπραξή τους, νά παραχθεῖ κάτι, κατ' ἀναλογία μέ τήν μουσική γιά κόρνα πού ἀναφέραμε – καί ὁ Θεός ἄς τοῦ χαρίζει ὑπομονή!

Στήν ἐσωτερική κενότητα καί ἔνδεια τῶν ἀνθρώπων, ὀφείλεται καί τό ἀκόλουθο: ὅταν κάποτε συμβεῖ νά συνασπισθοῦν ἄνθρωποι ἀνωτέρου ποιοῦ πρὸς ἐπίτευξη ἑνός εὐγενοῦς ιδεώδους, τότε ἢ κατάληξη εἶναι σχεδόν πάντα νά παρεισφρέουν ἢ καί νά εἰσβάλλουν βίαια στόν συνασπισμό αὐτό μερικοί ἀπό τήν *plebs* [τόν ὄχλο], τῶν ἀνθρώπων δηλ. ἐκείνων ποῦ, ἄπειροι τόν ἀριθμό σάν ζωύφια, γεμίζουν καί σκεπάζουν παντοῦ τά πάντα καί εἶναι πάντοτε ἔτοιμοι νά καταπιαστοῦν μέ τό κάθε τι ἀδικρίτως γιά ν' ἀνακουφίσουν τήν ἄνία τους ἢ, σέ ἄλλες περιπτώσεις, γιά νά μετριάσουν τήν ἐλλείψεις τους, καταστρέφοντας, ἔτσι, σύντομα τό ὄλο ἐγχείρημα ἢ ἀλλοιώνοντάς το κατά τρόπο ὥστε νά προκύπτει τελικᾶ τό ἀντίθετο ἀπό τό ἀρχικά ἐπιδιωκώμενο.

Ἐξάλλου, τήν κοινωνικότητα μπορεῖ κανεῖς νά τήν θεωρήσει ἐπίσης καί ὡς τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι ζεσταίνουν πνευματικά ὁ ἕνας τόν ἄλλον, ὅπως ζεσταίνουν καί τά σώματα τους συνωστιζόμενοι σέ περίπτωση δριμύος ψύχους. Ὅποιος, ὅμως, ἔχει ὁ ἴδιος πολλή θερμότητα πνεύματος δέν χρειάζεται ἕναν τέτοιο συνωστισμό. Ἐναν ἀπό ἐμένα πλασμένο μῦθο σχετικό μέ τοῦτα μπορεῖ νά βρεῖ κανεῖς στό τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ τόμου β' τοῦ παρόντος ἔργου. Σύμφωνα μέ ὅλα τοῦτα, ἡ κοινωνικότητα ἑνός ἀνθρώπου βρίσκεται περίπου σέ ἀντίστροφη ἀναλογική σχέση πρός τήν πνευματική του ἀξία· ἡ δέ ἀπόφανση «ὁ τάδε εἶναι πολύ ἀντικοινωνικός» ἰσοδυναμεῖ σχεδόν μέ τήν «ὁ τάδε εἶναι ἄνθρωπος μέ μεγάλα χαρίσματα».

Στόν διανοητικά προικισμένο ἄνθρωπο, ἡ μοναχικότητα παρέχει ἕνα διπτό ὄφελος: πρῶτον, τό νά εἶναι μέ τόν ἑαυτό του καί, δεύτερον, τό νά μὴν εἶναι μέ ἄλλους. Τοῦτο τό τελευταῖο θά τό ἀξιολογήσει κανεῖς ἰδιαίτερα ἀναλογιζόμενος πόσα βάσανα, πόσους καταναγκασμούς ἀκόμη καί κινδύνους ἐνέχει κάθε συναναστροφή. *Tout notre mal vient de ne pouvoit être seuls* [ὅλα τά δεινά προέρχονται ἀπό τό ὅτι δέν μποροῦμε νά εἴμαστε μόνοι μας], λέγει ὁ La Bruyère. Τό νά ἔχει κανεῖς καθ' ἑαυτόν τόσα πολλά ὥστε νά μὴν χρειάζεται συναναστροφές συνιστᾶ με-

γάλη τύχη και μόνο για τό γεγονός ότι όλα σχεδόν τά δεινά μας έκπηγάζουν από αυτές. Για νά κατακτήσουν τήν εϋτυχία τής ψυχικής γαλήνης, οί κυνικοί φιλόσοφοι άπαρνήθηκαν κάθε κτήση άγαθών· όποιος, μέ τόν ίδιο αυτό σκοπό, άπαρνεϊται τήν κοινωνική συναναστροφή έχει επιλέξει τό πλέον σοφό μέσο. Εϊναι τόσο εϋστοχο όσο και ώραίο αυτό πού λέγει ό Bernardin de St. Pierre: *La diète des aliments nous rend la santé du corps, et celle des hommes la tranquillité de l'âme* [Η διαιτητική άποχή από τά τρόφιμα μᾶς χαρίζει σωματική υγεία, εκείνη από τούς ανθρώπους τήν ψυχική γαλήνη].

Συνεπώς, όποιος συνάψει έγκαίρως φιλία μέ τήν μοναχικότητα, μάλιστα δέ τήν άγαπήσει, έχει κάνει δικό του ένα χρυσωρυχείο. Τοϋτο, όμως, δέν τό καταφέρει έπουδενί ό καθένας, καθώς όπως κατ' άρχάς ή άνάγκη, έτσι και κατόπιν, μετά τήν άρση αυτής, ή άνία ώθει τούς ανθρώπους τόν έναν στόν άλλον. Χωρίς τήν άνάγκη και τήν άνία, ό καθένας θά έμενε προφανώς μόνος του· τοϋτο δέ θά συνέβαινε και μόνο λόγω του ότι κατά τήν μοναχικότητα και μόνον αντιστοιχεί τό περιβάλλον στην ιδιαίτερη εκείνη σπουδαιότητα, μάλιστα μοναδικότητα πού έχει ό καθένας στά μάτια του, ή όποία, στόν συνωστισμό του κόσμου, συρρικνώνεται μέχρις έξαφανίσεως, καθώς

εισπράττει, σέ κάθε βήμα, κι ἓνα *démenti* [μία διάψευση]. Ὑπ' αὐτή τήν ἔννοια, ἡ μοναχικότητα εἶναι ἡ φυσική κατάσταση τοῦ καθενός: τόν ἐπαναφέρει, ὡς πρῶτο Ἀδάμ, στήν πρωταρχική, τήν ἀρμόζουσα στήν φύση του εὐτυχία.

Ὅμως, ὁ Ἀδάμ δέν εἶχε οὔτε πατέρα οὔτε μητέρα! Συνεπῶς, καί ὑπό μία διαφορετική ἔννοια, ἡ μοναχικότητα δέν εἶναι φυσική γιά τόν ἄνθρωπο, καί τοῦτο καθόσον ὁ καθένας, εἰσερχόμενος στόν κόσμο, βρῆκε τόν ἑαυτό του ἀνάμεσα σέ γονεῖς καί σέ ἀδέλφια, ἄρα μέσα σέ μία κοινότητα. Κατά συνέπεια, ἡ ἀγάπη γιά τήν μοναχικότητα δέν πρέπει νά συνιστᾷ πρωτογενῆ ροπή, ἀλλά μεταγενέστερο προϊόν τῆς πείρας καί τοῦ στόχασμοῦ, τοῦτο δέ σέ συνάρτηση μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν πνευματικῶν του δυνάμεων, συνάμα, ὅμως, καί μέ τό προχώρημα τῆς ἡλικίας του: ἀπό συνολική ἄποψη, ἡ κοινωνική ὁρμή τοῦ καθενός θά πρέπει νά βρίσκεται σέ ἀντίστροφη ἀναλογική σχέση πρός τήν ἡλικία του.

Τό μικρό παιδί φωνάζει φοβισμένο καί κλαίει γοερά μόλις τό ἀφήσουν μόνο ἔστω καί γιά λίγα λεπτά. Γιά τό νεαρό ἀγόρι, ἡ ἀπομόνωση εἶναι μία ποινή. Οἱ ἔφηβοι συγχρωτίζονται εὐκόλα, μόνον οἱ πιό εὐγενεῖς καί ὑψηλόφρονες ἀνάμεσά τους ἀποζητοῦν ἐνίοτε τήν μοναχικότητα: ὅμως, καί γι' αὐτούς εἶναι

ἀκόμη δύσκολο νά περάσουν ὅλη τὴν ἡμέρα μόνοι. Γιά τόν ἄνδρα, ἀντίθετα, τοῦτο εἶναι εὐκόλο· αὐτός μπορεῖ νά εἶναι πολύ χρόνο μόνος, μάλιστα τόσο περισσότερο ὅσο μεγαλύτερος σέ ἡλικία εἶναι. Ὁ δέ γέρος, μόνος ἑναπομείνας ἀπό μία γενεά πού ἔχει ἐκλείψει, ὁ ὁποῖος καί εἶναι πλέον, ἀφενός, ὑπεράνω τῶν ἀπολαύσεων τῆς ζωῆς καί, ἀφετέρου, μὴ δεκτικός γι' αὐτές, βρίσκει στήν μοναξιά τό στοιχεῖο του.

Πάντοτε, ἐντούτοις, ἡ αὔξηση τῆς ροπῆς γιὰ ἀπομόνωση καί μοναχικότητα εἶναι στόν κάθε ἄνθρωπο ἄμεσα συναρτημένη μέ τὴν διανοητικὴν του ἀξία, καθὼς ἡ ροπή αὐτὴ ὅπως εἰπώθηκε— δέν εἶναι μία ροπή ἀμυγῶς φυσικὴ, προκληθεῖσα ἀπό τὴν ἀνάγκη, ἀλλὰ ἀπλῶς τό αἰτιατό ὀρισμένων ἐμπειριῶν καί τοῦ στοχασμοῦ ἐπ' αὐτῶν, συγκεκριμένα τῆς διάγνωσης σχετικὰ μέ τό ἄθλιο ποιόν, τόσο ἀπό ἠθική ὅσο καί ἀπό διανοητικὴ ἀποψη, τῆς συντριπτικῆς πλειονότητος τῶν ἀνθρώπων τῆς διάγνωσης, μάλιστα, —καί τοῦτο εἶναι τό χεῖριστο— ὅτι στό ἐκάστοτε ἄτομο τά ἠθικά καί τά διανοητικά ἐλαττώματα συνομωτοῦν καί ἀλληλοβοηθοῦνται, οὕτως ὥστε νά προκύπτουν τά παντοειδῆ ἐκεῖνα βδελυρὰ φαινόμενα πού καθιστοῦν τὴν συναναστροφὴν μέ τοὺς περισσότερους ἀνθρώπους δυσάρεστη, ἂν ὄχι καί ἀνυπόφορη.

Ἡ κατάληξη εἶναι ὅτι, παρόλο πού σ' αὐτόν τόν κόσμο ὑπάρχουν οὐκ ὀλίγα πολὺ ἄσχημα πράγματα, τό πλέον ἄσχημο εἶναι καί παραμένει ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία, ὥστε ὁ Βολταῖρος, ὁ κοινωνικός αὐτός Γάλλος, ἀναγκάσθηκε νά πεῖ: *la terre est couverte de gens qui ne méritent pas qu'on leur parle*.¹⁸ Τόν ἴδιο αὐτό λόγο κατονομάζει καί ὁ Πετράρχης –ὁ πρῶος αὐτός ἄνθρωπος πού ἀγαποῦσε τόσο σφοδρᾶ κι ἐπίμονα τήν μοναχικότητα– γιά τούτη τήν κλίση του:

Cercato ho sempre solitaria vita
(*le rive, il sanno, e le campagne, e i boschi*),

Per fuggir quest' ingegni storte loschi,
*Che la strada del ciel' hanno smarita.*¹⁹

18. «ἡ γῆ βρῖθαι ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι δέν ἀξίζουσι οὔτε νά νά τοὺς μιλά κανεῖς» [Ἐπιστολή τῆς 21.06.1762 στόν M. le Cardinal de Bernis].

19. Βίο μοναχικό πάντοτε ἀποζητοῦσα
(τά ρυάκια τό ξέρον, ἡ ὕπαιθρος καί τά δάση)
Ἐκείνους τοὺς κοντούς, στρεβλοὺς καί φαύλους ν'
ἀποφύγω

Πού ἀπ' τόν δρόμο γιά τόν οὐρανό ἔχουν ξεστρατίσει.

[Πετράρχης, Σονέττο 221]

Μέ τό ἴδιο πνεῦμα πραγματεύεται τό θέμα αὐτό ὁ ποιητής καί στό ὠραῖο του βιβλίο *De vita solitaria* [«Περί τοῦ μοναχικοῦ βίου»], τό ὁποῖο φαίνεται πῶς ἀπετέλεσε τό πρότυπο γιά τό διάσημο ἔργο τοῦ Zimmermann περί τῆς μοναχικότητας. Ἀκριβῶς τήν ἴδια δευτερογενῆ ἀπλῶς κι ἔμμεση πηγῆ τῆς ἀντικοινωνικότητας ἐκφράζει μέ τόν σαρκαστικό του τρόπο ὁ Chamfort ὅταν λέγει: *on dit quelquefois d'un homme qui vit seul, il n'aime pas la société. C'est souvent comme si l'on disait d'un homme, qu'il n'aime pas la promenade, sous prétexte qu'il ne se promène pas volontiers le soir dans la forêt de Bondy.*²⁰ Ἀκόμη δέ καί ὁ Angelus Silesius, ὁ χαρακτηριστιζόμενος ἀπό πνεῦμα πρᾶο καί χριστιανικό, λέγει ἀκριβῶς τό ἴδιο μέ τόν δικό του τρόπο καί στήν μυθική του γλώσσα:

20. «λέγεται ἐνίοτε γιά ἕναν ἄνθρωπο πού ζεῖ μόνος ὅτι δέν ἀγαπᾷ τήν κοινωνία. Τοῦτο εἶναι συχνά σάν νά λεγόταν γιά ἕναν ἄνθρωπο ὅτι δέν ἀγαπᾷ τούς περιπάτους μέ ἀφορμή τό γεγονός ὅτι δέν τοῦ ἀρέσει νά κάνει περιπάτους τό βράδυ στό δάσος τοῦ Bondy [τό ὁποῖο ἦταν προφανῶς πολύ ἐπικίνδυνο]», *Maximes et pensées* [«Πρακτικές ἀρχές καί σκέψεις»], κεφ. IV [πρβλ. Σαμφόρ. Ἐπιλογή ἀπό τό ἔργο του, Ἀθήνα (ἐκδ. Στιγμή) 1994].

*Herodes ist ein Feind; der Joseph der Verstand,
Dem macht Gott die Gefahr im Traum (im Geist) bekannt.
Die Welt ist Bethlehem, Aegypten Einsamkeit:
Fleuch meine Seele! Fleuch, sonst stirbest vor Leid.*²¹

Μέ τό ἴδιο πνεῦμα ἀκοῦμε νᾶ μιλά καί ὁ Iordanus: *tanti uomini, che su terra hanno voluto gustare vita celeste, dissero con una voce: ecce elongavi fugiens et mansi in solitudine.*²² Μέ τό ἴδιο ἐπίσης πνεῦμα ἀφηγεῖται ὁ Saadi, ὁ Πέρσης, στόν *Gulistan* γιά τόν ἑαυτό του: ὑπερκορεσθεῖς ἀπό τοὺς φίλους μου στήν Δαμασκό, ἀποτραβήχθηκα στήν ἔρημο κοντᾶ στά Ἱεροσόλυμα, ἀποζητώντας τήν συντροφιά τῶν ἀγριμιῶν.

21. Ὁ Ἡρώδης εἶναι ἕνας ἐχθρός, ὁ Ἰωσήφ ἡ φρόνηση, Σ' αὐτή κάνει ὁ Θεός γνωστό τόν κίνδυνο στό ὄνειρο (στό πνεῦμα).

Ὁ κόσμος εἶναι Βηθλεέμ, ἡ Αἴγυπτος μοναξιά:
Φύγε, ψυχή μου! Φύγε, εἰδάλλως θά πεθάνεις ἀπό πόνο.

22. «τόσοι ἄνθρωποι πού θέλησαν νά γευθοῦν ἐπί τῆς γῆς βίο οὐράνιο εἶπαν μέ μία φωνή: νά πού δραπετεύοντας ἀπομακρυνόμουν κι ἔμεινα στήν μοναξιά» [Bruno, ἔργα Β' (ἐπιμ. Wagner), σελ. 408].

Κοντολογῆς, ὅλοι ὅσοι ὁ Προμηθεὺς ἔπλασε ἀπὸ πηλὸ καλύτερης ποιότητος μίλησαν μὲ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς αὐτὸ πνεῦμα· διότι τί ἀπόλαυση μπορεῖ νὰ τοὺς παρέχει ἢ συναναστροφή μὲ πλάσματα μὲ τὰ ὁποῖα ἔχουν μία κάποια σχέση καὶ κάτι τὸ κοινὸ μόνον χάρι στὰ πό ταπεινά καὶ μὴ ἐξευγενισμένα στοιχεῖα τοῦ ἑαυτοῦ τους, δηλ. τὰ καθημερινά, τὰ τετριμμένα καὶ τὰ εὐτελεῆ; Εἶναι, συνεπῶς, ἓνα αἴσθημα ἀριστοκρατικὸ αὐτὸ πού τρέφει τὴν ροπή στὴν ἀπομόνωση καὶ τὴν μοναχικότητα. Ὅλοι οἱ ἀχρεῖοι εἶναι ἀξιοθρήνητα κοινωνικοὶ ὁ ἄνθρωπος, ὅμως, εὐγενοῦς καὶ ὑπέροχου ποιοῦ καταλήγει μὲ τὰ χρόνια στὴν διαπίστωση ὅτι στὸν κόσμῳ-σπανίων περιπτώσεων ἐξαιρουμένων- δέν ὑπάρχει παρὰ ἡ ἐπιλογή ἀνάμεσα στὴν μοναχικότητα καὶ τὴν εὐτέλεια. Ἀκόμη καὶ τοῦτο, ὅσο σκληρὸ καὶ ἂν ἀκούγεται, δέν μποροῦσε νὰ μὴν τὸ ἐκφράσει, παρόλη τὴν χριστιανικὴ του ἐπιείκεια καὶ ἀγάπη, ἀκόμη καὶ ὁ Angelus Silesius:

*Die Einsamkeit ist noth: doch sei nur nicht
gemein:*

*So kannst du überall in einer Wüste seyn.*²³

23. Ἡ μοναξιὰ εἶναι ἀνάγκη μόνον νὰ μὴ ἀνοίγῃσαι:
Ἔτσι, παντοῦ μπορεῖς στὴν ἔρημο νὰ εἶσαι.

Σ' ὅ,τι δέ μάλιστα ἀφορᾷ στά μεγάλα πνεύματα, εἶναι βέβαια φυσιολογικό οἱ πραγματικοί αὐτοί παιδαγωγοί ὅλου τοῦ ἀνθρώπινου γένους νά νιώθουν τόση λίγη κλίση γιά συχνή συναναστροφή μέ τούς ὑπόλοιπους ὅση λίγη ὄρεξη κυριεύει καί τόν παιδαγωγό νά συμμετάσχει στό παιχνίδι τῶν παιδιῶν πού θορυβοῦν γύρω του.

Ἀπ' ὅλα τοῦτα, προκύπτει ὅτι ἡ ἀγάπη γιά τήν μοναχικότητα δέν ἐμφανίζεται ἄμεσα καί ὡς πρωτογενῆς ὄρμῆς, ἀλλ' ἀναπτύσσεται κυρίως στά εὐγενέστερα πνεύματα καί μόνον ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὄχι χωρίς ὑπέρβαση τῆς κατά φύσιν κοινωνικῆς ὄρμῆς, μάλιστα δέ κάποτε καί μέ ἀντίσταση στήν μεφιστοφελική ὑποβολή:

*Hör auf, mit deinem Gram zu spielen,
Der, wie ein Geier, dir am Leben frißt;
Die schlechteste Gesellschaft läßt dich fühlen,
Daß du ein Mensch mit Menschen bist.*²⁴

Ὅσο, ὅμως, αὐξάνει ἡ ἡλικία τόσο εὐκο-

24. Πάψε νά παίζεις μέ τήν ἀλγηδόνα σου,
πού, σάν γύπας, σοῦ κατατρῶγει τήν ζωή
Κι ἡ συντροφιά ἡ χειρότερη σέ κάνει νά νιώθεις,
ὅτι εἶσαι ἕνας ἄνθρωπος ἀνάμεσα σ' ἄνθρώπους.

λότερο και φυσικότερο γίνεται ἐδῶ τό *sapere aude* [τόλμα νά γνωρίζεις] μετά δέ τά ἐξήντα ἡ ὁρμή γιά μοναχικότητα εἶναι πιά μία ὁρμή φυσική, ἐνστικτοειδής, καθώς τώρα ὅλα συμπράττουν γιά τήν προαγωγή της. Ἡ ἰσχυρότερη ἔλξη πρὸς τήν κοινωνικότητα, ὁ ἔρωτας δηλ. γιά τίς γυναῖκες καί ἡ γενετήσια ὁρμή, δέν δρᾷ πλέον ἀπό τίς μύριες πλάνες καί ἀνοησίες, ἔχει κανεῖς πιά ἀπελευθερωθεῖ· ὁ ἐνεργός βίος ἔχει, ὡς ἐπί τό πλεῖστον, διεκπεραιωθεῖ, ὁ ἄνθρωπος δέν ἔχει πλέον νά περιμένει τίποτε, σχέδια καί προθέσεις δέν ἔχει πιά· ἡ γενεά στήν ὁποία πραγματικά ἀνήκει δέν βρῖσκεται πλέον ἐν ζωῇ· ἔχοντας γύρω του μία ξένη γενεά, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἤδη ἀντικειμενικά καί οὐσιαστικά μόνος.

Συνάμα δέ, καθώς ἡ ροή τοῦ χρόνου ἔχει ἐπιταχυνθεῖ, θέλει ν' ἀξιοποιήσει πνευματικά αὐτόν πού τοῦ ἀπομένει· διότι τώρα, ἐφόσον, βέβαια, τό μυαλό ἔχει διατηρήσει τίς δυνάμεις του, οἱ πολλές ἀποκτηθεῖσες γνώσεις κι ἐμπειρίες, ἡ βαθμηδόν τελειωθείσα ἐπεξεργασία ὅλων τῶν σκέψεων καί ἡ μεγάλη εὐχέρεια στήν ἐξάσκηση ὅλων τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καθιστᾷ τήν μελέτη κάθε εἴδους εὐκολότερη καί πιό ἐνδιαφέρουσα ἀπό ποτέ. Τώρα πιά, βλέπει κανεῖς μέ διαύγεια μύρια πράγματα πού παλαιότερα περιεβάλλοντο ἀπό ὁμίχλη, καταλήγει σέ συμπεράσματα καί νιώθει ὅλη του τήν ὑπεροχή.

Ὡς συνέπεια τῆς μακρόχρονης πείρας, ἔχει πάψει νά περιμένει πολλά πράγματα ἀπό τούς ἀνθρώπους, καθὼς αὐτοί, συνολικᾶ θεωρούμενοι, δέν ἀποδεικνύονται πιό ἀξιόλογοι ὅταν τούς γνωρίζουμε καλύτερα· ἀντίθετα, τώρα γνωρίζει κανεῖς ὅτι –ἐξαιρουμένων κάποιων εὐτυχῶν συγκυριῶν– δέν θ' ἀπαντᾷ παρά μόνο πολύ ἐλαττωματικά δείγματα τῆς ἀνθρώπινης φύσης, τά ὁποῖα εἶναι καλύτερα νά μὴν ἀγγίξει. Ἔτσι, δέν ὑπόκειται πλέον στίς συνήθεις πλάνες, ἀλλά σύντομα διακρίνει τί εἶναι ὁ καθένας καί σπάνια νιώθει τήν ἐπιθυμία νά συσχετισθεῖ περισσότερο μαζί του. Τέλος, καί εἰδικά ἐάν ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἀναγνωρίσει τήν μοναχικότητα σάν μία παλιᾶ καλή του φίλη, ἔχει προστεθεῖ ἐπίσης καί ἡ συνήθεια τῆς ἀπομόνωσης καί τῆς τριβῆς μέ τόν ἑαυτό του, ἔχοντας καταστει «δευτέρα φύσις».

Κατά συνέπεια, ἡ ἀγάπη γιά τήν μοναχικότητα, ἡ ὁποία παλαιότερα ἔπρεπε νά κατακτηθεῖ μέ ἀγώνα κατὰ τῆς κοινωνικῆς ὁρμῆς, εἶναι τώρα ἐντελῶς ἀπλή καί φυσική: στήν μοναξιά νιώθει κανεῖς ὅπως τό ψάρι μέσα στό νερό. Ὡς ἐκ τούτου, κάθε ἀτομικότητα ἐξαιρετική κι ἄρα ἀνόμοια μέ τίς ὑπόλοιπες καί διαχωρισμένη ἀπ' αὐτές νιώθει, λόγω τῆς οὐσιαστικῆς της αὐτῆς ἀπομόνωσης, στήν μέν νεότητα θλίψη, στό δέ γῆρας ἀνακούφιση.

Ἐντούτοις, ὁ καθένας ἀποκτᾶ τό ἀληθινό αὐτό προνόμιο τοῦ γήρατος πάντοτε κατ' ἀναλογία πρὸς τίς διανοητικές του δυνάμεις, συνεπῶς, τό ἐξέχον μυαλό περισσότερο ἀπ' ὅλους, σέ μικρότερο δέ βαθμό προφανῶς ὅλοι. Μόνον ἐντελῶς ἐνδεεῖς κι εὐτελεῖς φύσεις εἶναι στό γῆρας τόσο κοινωνικές ὅσο καί ἄλλοτε. Τέτοιοι ἄνθρωποι εἶναι γιά τήν κοινωνία -στήν ὁποία καί δέν ταιριάζουν πιά- φορτικοί, τό περισσότερο δέ πού καταφέρνουν εἶναι νά τούς ἀνέχονται, ἐνῶ ἄλλοτε ἡ συντροφιά τους ἦταν περιζήτητη.

Στήν ἐξετασθεῖσα ἀντίστροφη ἀναλογική σχέση ἀνάμεσα στήν ἡλικία καί τόν βαθμό τῆς κοινωνικότητάς μας, μπορεῖ κανεῖς ν' ἀνακαλύψει καί μία τελεολογική πτυχή. Ὅσο νεότερος εἶναι ὁ ἄνθρωπος τόσα περισσότερο, ἀπό κάθε ἄποψη, ἔχει ἀκόμη νά μάθει. Ἡ φύση τόν ἔχει παραπέμψει στά ἀμοιβαῖα μαθήματα πού ὁ καθένας δίνει καί λαμβάνει κατά τήν συναναστροφή μέ τούς ὁμοίους του, χάρη στά ὁποῖα ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία μπορεῖ νά ὀνομασθεῖ ἕνα μεγάλο ἐκπαιδευτικό ἴδρυμα Bell-Lancaster, καθῶς τά σχολεῖα εἶναι ἰδρύματα τεχνητά, εὐρισκόμενα μακριά ἀπό τά σχέδια τῆς φύσης. Συνεπῶς, εἶναι ἐντελῶς λυσιτελές ὅτι ὁ ἄνθρωπος μαθητεύει σ' αὐτό τό ἐκπαιδευτικό ἴδρυμα τῆς φύσης μέ τόσο μεγαλύτερη ἐπιμέλεια ὅσο νεότερος εἶναι.

«Δέν ὑπάρχει λωτός χωρίς μίσχο», λέγει μία ινδική παροιμία. Ἔτσι καί ἡ μοναχικότητα παρουσιάζει –μαζί μέ τά τόσα πλεονεκτήματα– καί τά μικρά της ἐπίσης μειονεκτήματα, τά μικρά της προβλήματα, τά ὅποια, ὅμως, συγκρινόμενα μ' ἐκεῖνα τῆς κοινωνικότητας, εἶναι ἀσήμαντα. Ὡς ἐκ τούτου, ὅποιος ἔχει καθ' ἑαυτόν κάτι τό ἀξιόλογο μπορεῖ εὐκολότερα νά τά βγάξει πέρα χωρίς τούς ἀνθρώπους παρά μ' αὐτούς. Παρεμπιπτόντως, ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνα τά μειονεκτήματα τῆς μοναχικότητας, ὑπάρχει κι ἓνα πού δέν συνειδητοποιεῖ κανεῖς εὐκόλα ὅπως τά ὑπόλοιπα, καί συγκεκριμένα τό ἐξῆς ὅπως, ὅταν παραμένουμε διαρκῶς καί παρατεταμένα μέσα στό σπῆτι, τό σῶμα μας γίνεται τόσο εὐαίσθητο σ' ἐξωτερικές ἐπιδράσεις πού μέ κάθε δροσερό ρευματάκι ἀρρωσταίνει, ἔτσι καί τό πνεῦμα μας, μέ τόν διαρκῶς ἀποτραβηγμένο καί μοναχικό βίον, γίνεται τόσο εὐαίσθητο πού ἀνησυχούμε, θιγόμεστε ἢ πληγωνόμεστε ἀπό τά πλέον ἀσήμαντα συμβάντα, λόγια, μάλιστα καί ἀπό μία ἀπλή ἔκφραση τοῦ προσώπου ἐνῶ, ἀντίθετα, ὅποιος παραμένει διαρκῶς στήν ὀχλαγωγία δέν δίνει σημασία σέ τέτοια πράγματα.

Σ' ἐκεῖνον δέ τόν ἄνθρωπο, καί ἰδιαίτερα τόν νεαρῆς ἡλικίας, πού δέν καταφέρει νά ὑπομείνει γιά πολὺ τήν ἐρημιά τῆς μοναξιᾶς, ὅσο συχνά καί ἂν ἡ δικαιολογημένη ἀπέχθειά του γιά

τούς ανθρώπους τόν έχει αναγκάσει νά καταφύγει σ' αὐτήν, δίνω τήν συμβουλή νά συνηθίσει νά παίρνει μαζί του ἓνα μέρος τῆς μοναξιᾶς του ὅποτε πρόκειται νά βρεθεῖ μέ ἄλλους, νά μάθει δηλ. νά εἶναι σ' ἓναν κάποιο βαθμό μόνος ἀκόμη καί ὅταν βρίσκεται ἀνάμεσά τους. Τοῦτο σημαίνει πῶς δέν πρέπει νά τούς κοινοποιεῖ πάραυτα τίς σκέψεις του οὔτε νά παίρνει τοῖς μετρητοῖς τά ὅσα λέγουν, ἀλλά νά ξέρει πῶς δέν πρέπει νά περιμένει -τόσο ἀπό διανοητική ὅσο καί ἀπό ἠθική ἄποψη- καί πάρα πολλά ἀπ' αὐτούς κι ἔτσι ν' ἀναπτύξει καί νά ἐδραιώσει μέσα του τήν ἀδιαφορία ἐκείνη γιά τίς ἀπόψεις τους πού ἀποτελεῖ τό ἀσφαλέστερο μέσο γιά νά ἐπιδεικνύει διαρκῶς μία ἀξιέπαινη ἀνεκτικότητα. Τότε, παρότι ἀνάμεσα τους, δέν θά βρίσκεται ἐντελῶς μέσα στήν κοινωνία τους, ἀλλά θά συμπεριφέρεται ἔναντι αὐτῆς μᾶλλον κατά τρόπο ἀμιγῶς ἀντικειμενικό· τοῦτο δέ θά τόν προστατεύει ἀπό τήν ὑπερβολική ἐπαφή μαζί της κι ἐπομένως καί ἀπό κάθε ἀμαύρωση ἢ καί πλήγωμα.

Ἔχουμε, μάλιστα, στήν διάθεσή μας καί μία ἀξιανάγνωστη δραματική περιγραφή αὐτῆς τῆς περιορισμένης ἢ ὀχυρωμένης κοινωνικότητας, τόν χαρακτήρα τοῦ D. Pedro στήν κωμωδία *El café* τοῦ Moratin, ἰδιαίτερα στίς σκηνές β' καί γ' τῆς πράξης α' τοῦ ἔργου. Ὑπ' αὐτή τήν ἔννοια, μπορούμε νά παρομοιάσουμε τήν κοινωνία καί

μέ μία φωτιά, από τήν ὁποία ὁ ἔξυπνος ζεστέ-
νεται τηρώντας τήν κατάλληλη ἀπόσταση καί
χωρίς νά βάζει τά χέρια του μέσα ὅπως ὁ ἀνόη-
τος, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ πρώτα κήηκε, καταφεύγει
μετά στό ψύχος τῆς μοναξιᾶς καί παραπονεῖται
πώς ἦ φωτιά καίει.

10) Ὁ φθόνος εἶναι μὲν κάτι τό φυσικό γιά
τόν ἄνθρωπο, ὅμως, παρὰ ταῦτα, ἓνα ἀμάρτη-
μα καί μία δυστυχία συγχρόνως. Ὡς ἐκ τούτου,
πρέπει νά τόν ἀντιμετωπίσουμε ὡς ἓναν ἐχθρό
τῆς εὐτυχίας μας καί νά προσπαθήσουμε νά τόν
καταπνίξουμε σάν νά ἦταν ἓνας κακόβουλος
δαίμονας. Προτροπή καί καθοδήγηση σέ τοῦτο
μας προσφέρει ὁ Σενέκας μέ τά ἐξῆς ὠραῖα λό-
για: *nostra nos sine comparatione delectent;*
nunquam erit felix quem torquebit felicior (*De*
ira, III, 30)²⁵ ἢ ἐπίσης: *Quum adspexeris quot*
te antecedant, cogita quot sequantur (*Epist.*
15).²⁶ Ἐπομένως, πρέπει νά θεωροῦμε πῶς συ-

25. «ἄς χαιρόμαστε μέ τά δικά μας πράγματα χωρίς συ-
γκρίσεις· ποτέ δέν θά εἶναι εὐτυχῆς ὁποῖος βασανίζεται
ἀπό τό ὅτι κάποιος ἄλλος εἶναι εὐτυχέστερος» («Περί
ὀργῆς» Γ, 30).

26. «ὅταν βλέπεις πόσοι πολλοί προηγούνται τοῦ ἑαυ-
τοῦ σου, νά σκέφτεσαι πόσοι πολλοί ὑπολείπον-
ται αὐτοῦ» [πρβλ. Ἐπιστολές στόν Λουκίλιο, Ἀθήνα
(Ἑλλ. Γράμματα) 1998].

χνά αυτούς πού βρίσκονται σέ χειρότερη θέση από ἐμᾶς ἀπ' ὅτι αυτούς πού μοιάζουν νά εἶναι σέ καλύτερη. Μάλιστα, σέ περίπτωση πραγματικῶν δεινῶν, τήν πλέον ἀποτελεσματική - ἄν καί ἐκπηγάζουσα ἀπό τήν αὐτή πηγή ὅπως καί ὁ φθόνος- παρηγοριά θά μᾶς παράσχει ἡ θεώρηση δεινῶν μεγαλύτερων ἀπ' ὅτι τά δικά μας, τήν δέ ἀμέσως ἐπόμενη σέ ἀποτελεσματικότητα ἡ συναναστροφή μέ τούς εὕρισκόμενους στήν ἴδια μοίρα μ' ἐμᾶς, μέ τούς *sociis malorum* [συντρόφους στήν δυστυχία].

Αὐτά περί τῆς ἐνεργητικῆς πτυχῆς τοῦ φθόνου. Σ' ὅ,τι δέ ἀφορᾷ στήν παθητική του πτυχή, πρέπει νά ἔχει κανεῖς ὑπόψη του ὅτι κανένα μίσος δέν εἶναι τόσο ἄσβεστο ὅσο ὁ φθόνος, ὅποτε καλό θά ἦταν νά μήν πασχίζουμε διαρκῶς καί μέ ζήλο νά τόν ἐξάπτουμε, ἀλλά νά παραιτηθοῦμε ἀπ' αὐτή τήν ἀπόλαυση ὅπως παραιτούμαστε καί ἀπό κάποιες ἄλλες λόγω τῶν ἐπικίνδυνων συνεπειῶν τους.

11) Νά σκέφτεται κανεῖς πάντοτε μέ ὠριμότητα καί κατ' ἐπανάληψη ἓνα σχέδιο πρὶν τό θέσει σ' ἐφαρμογή· μάλιστα, ἀκόμη καί ὅταν ἔχει ἐξετάσει τά πάντα μέ τόν πλέον ἐμπεριστωμένο τρόπο, νά μήν παραβλέπει τήν ἐγγενῆ ἀτέλεια κάθε ἀνθρώπινης γνώσης καί ὅτι, κατά συνέπεια, μπορεῖ πάντοτε ν' ἀνακύψουν ἀδιάγνωστες καί ἀπρόβλεπτες περιστάσεις πού θά

μποροῦσαν ν' ἀνατρέψουν τόν ὄλο ὑπολογισμό του. Ἡ ἐπιφύλαξη αὐτή τοποθετεῖ πάντοτε ἕνα βαρίδιο στόν ἄρνητικό δίσκο τῆς ζυγαριᾶς καί μᾶς συνιστᾷ -σ' ὅ,τι ἀφορᾷ σέ σημαντικά ζητήματα- νά μὴν ἀγγίζουμε τίποτε ἂν δέν ὑπάρχει ἀνάγκη: *quieta non mouere* [μὴν κινεῖς τά ἡρεμοῦντα]. Ὅταν, ὅμως, ἔχει πλέον λάβει κανεῖς τὴν ἀπόφασή του κι ἔχει βάλει μπρὸς τὴν ἐφαρμογή τοῦ σχεδίου, ὥστε νά μὴν ἔχει τώρα πιά παρά ν' ἀφήσει τά πράγματα νά πάρουν τόν δρόμο τους καί νά περιμένει τὴν ἔκβαση τοῦ ὄλου ἐγχειρήματος, τότε δέν πρέπει πλέον νά διστάζει ἐπανεξετάζοντας τά ἤδη πεπραγμένα καί ἀναλογιζόμενος τοὺς ἐνδεχόμενους κινδύνους, ἀλλά ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τοὺς ἐνδοιασμούς, νά κρατᾷ κλειστό τό συρτάρι μὲ τοὺς ὑπολογισμούς καί νά καθησυχᾷ τόν ἑαυτό του μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι ἐξέτασε ὠρμα τό κάθε πράγμα ὅταν ἔπρεπε.

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν συμβουλή δίνει καί ἡ ἰταλική παροιμία *legala bene, e poi lascia la andare*, τὴν ὁποία ὁ Goethe ἀποδίδει ὡς ἐξῆς: σέλωνε καλά καί ἵππευε ἀμέριμος. Σημειωθήτω, παρεμπιπτόντως, ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος τῶν γνωμικῶν του ὑπὸ τόν τίτλο *Sprichwörtlich* [«Παροιμιωδῶς»] δέν εἶναι παρά μεταφρασμένες ἰταλικές παροιμίες.

Ἐάν παρά ταῦτα ἡ ἔκβαση τοῦ ἐγχειρήμα-

τος είναι αρνητική, τοῦτο ὀφείλεται στό ὅτι ὅλες οἱ ἀνθρώπινες ὑποθέσεις ὑπόκεινται στήν τύχη καί τήν πλάνη. Τό γεγονός ὅτι ὁ Σωκράτης, ὁ σοφότερος τῶν ἀνθρώπων, χρειαζόταν ἓνα νουθετικό δαιμόνιον* γιά νά πράττει ὀρθά στίς προσωπικές του ὑποθέσεις ἤ, τουλάχιστον, γιά ν' ἀποφεύγει ἀτοπήματα ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δέν ἐπαρκεῖ γιά τόν σκοπό αὐτό. Ὡς ἐκ τούτου, τό ἀπόφθεγμα ἐκεῖνο, τό -ὑποτίθεται- προερχόμενο ἀπό κάποιον πάπα, ὅτι, γιά κάθε συμφορά πού μᾶς συμβαίνει, φέρουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, τουλάχιστον ἐν μέρει, τήν εὐθύνη δέν ἀληθεύει ἀπόλυτα καί σέ κάθε ἀνεξαιρέτως περίπτωση, ἄν καί ὄντως ἀληθεύει τίς περισσότερες φορές. Μάλιστα, τό αἶσθημα τοῦτο τῆς ἐνοχῆς μοιάζει νά συντελεῖ ἀποφασιστικά στό γεγονός ὅτι οἱ ἀνθρώποι συχνά προσπαθοῦν ν' ἀποκρύψουν, κατά δύναμιν, τήν συμφορά πού τούς βρῆκε καί νά πάρουν -ὅσο μποροῦν νά τό καταφέρουν- ὕφος ἱκανοποιημένο· διότι ἀνησυχοῦν μήν βγεῖ ἀπό τήν δεινοπάθειά τους τό συμπέρασμα τῆς ἐνοχῆς τους.

12) Σέ περίπτωση ἑνός ἀτυχοῦς συμβάντος πού ἔχει ἤδη λάβει χώρα καί δέν μπορεῖ πλέον ν' ἀναστραφεῖ, δέν πρέπει κανεῖς οὔτε κἄν νά σκέφτεται ὅτι τό συμβάν αὐτό θά μπορούσε καί νά μήν ἔχει λάβει χώρα κι ἀκόμη λιγότερο

πῶς θά μπορούσε νά εἶχε ἀποτραπεῖ, καθώς, ἔτσι, αὐξάνει τόν πόνο στῶ ἄπειρο καί γίνεται ἑαυτὸν τιμωρούμενος*²⁷. Νά πράττει, ἀντίθετα, ὅπως ὁ βασιλέας Δαυίδ, ὁ ὁποῖος, ὅσο ὁ γιὸς του ἦταν ἄρρωστος, πολιορκοῦσε ἀδιάκοπα τόν Ἰεχωβά μέ παρακλήσεις καί ἱκεσίες, ὅταν ὁμως πιά ἀπεβίωσε, ἔδειξε μέ μία χειρονομία ὅτι ἀδιαφορεῖ γιά τό συμβάν καί σταμάτησε νά τό σκέφτεται. Ὅποιος δέ δέν καταφέρει νά παίρνει τά πράγματα τόσο ἐλαφρά ὥστε νά ἐνεργεῖ κατ' αὐτὸν τόν τρόπο ἄς ἀναζητήσῃ καταφύγιο στήν φαταλιστική σκοπιὰ καθιστώντας στὸν ἑαυτὸ του διαυγῆ τὴν μεγάλη ἀλήθεια ὅτι πάντα τά γιγνόμενα συμβαίνουν κατ' ἀνάγκην κι ἐπομένως εἶναι ἀναπόφευκτα.

Παρά ταῦτα, ὁ κανόνας αὐτός εἶναι μονομερής. Εἶναι, βέβαια, κατάλληλος γιά νά μᾶς ἀνακουφίξῃ καί νά μᾶς καθησυχάζῃ σέ περιπτώσεις ἀτυχῶν συμβάντων. Ὅμως, ὅταν γιά τά συμβάντα αὐτά -ὅπως ἀσφαλῶς ἰσχύει στίς περισσότερες περιπτώσεις- εὐθύνη φέρει, τουλάχιστον ἐν μέρει, ἡ ἀμέλεια ἢ ἡ ριψοκινδυνευσιὰ μας, τότε ὁ ἐπανειλημμένος κι ἐπώδυνος συλλογισμὸς σχετικὰ μέ τό πῶς θά μπορούσαμε νά τά

27. Ἀναφορά, προφανῶς, στήν κωμωδία τοῦ Τερεντίου *Heauton timorumenos*.

είχαμε αποσοβήσει συνιστᾶ, γιά τήν συμμόρφωση καί τήν βελτίωσή μας, δηλ. γιά τό μέλλον, ψυχωφελή αὐτοσωφρονισμό· διότι, βέβαια, ὁ μὴ *δαρεῖς ἄνθρωπος οὐ παιδεύεται** [ὅποιος δέν δαρθεῖ δέν συμμορφώνεται].

13) Σ' ὅλα ὅσα ἀφοροῦν στήν εὐτυχία καί τήν δυστυχία μας, πρέπει νά χαλιναγωγοῦμε τήν φαντασία μας πρωτίστως δηλ., νά μὴν κατασκευάζουμε φανταστικά παλάτια, διότι τοῦτο εἶναι ἰδιαίτερα πολυέξοδο, ἀφοῦ λίγο ἀργότερα θά πρέπει καί πάλι νά τά κατεδαφίσουμε. Ὅμως, ἀκόμη περισσότερο πρέπει νά ἀποτρέπομε τόν ἑαυτό μας ἀπό τό νά φαντάζεται τίς ἀπλῶς δυνατές κι ἐνδεχόμενες συμφορές κι ἔτσι νά περιέρχεται σέ κατάσταση φόβου. Ἐάν οἱ συμφορές αὐτές εἶναι ἐντελῶς φαντασιώδεις ἢ ἔστω ἰδιαίτερα ἀπίθανες, τότε, ξυπνώντας ἀπό ἕναν τέτοιον ἐφιάλη, θ' ἀντιληφθοῦμε ἄμέσως ὅτι ὅλα δέν ἦταν παρὰ μία ὄνειρική ψευδαισθησία καί θά χαροῦμε ἰδιαίτερα γιά τήν καλύτερη ἀπό τό ὄνειρο πραγματικότητα, ἀντλώντας, στήν καλύτερη περίπτωση, μία προειδοποίηση γιά τέτοιες ἀπίθανες, ἢ ἐνδεχόμενες, συμφορές. Ἐντούτοις, ἡ φαντασία μας δέν ἐπιδίδεται εὐκόλα σέ τέτοιου εἴδους παιχνίδια, ἀλλά τό πολύ πολύ κτίζει, ἐντελῶς ἄσκοπα, χαρμόσυνα μαγικά παλάτια.

Τό ὑλικό γιά τά ζοφερά της ὄνειρα ἀποτε-

λοῦν συμφορές πού σέ κάποιο βαθμό, ἄν καί πόρρωθεν, ὄντως μᾶς ἀπειλοῦν· τοῦτες τίς μεγεθύνει, τίς κάνει πιθανότερες ἀπ' ὅσο πραγματικά εἶναι καί τίς γεμίζει μέ λεπτομέρειες καί ζωντάνια καθιστώντας τες τρομακτικότητες. Ἐνα τέτοιο ὄνειρο, δέν μποροῦμε, ξυπνώντας, νά τό ἀποδιώξουμε ἀμέσως ὅπως τό εὐφρόσυνο· διότι τοῦτο τό τελευταῖο διαψεύδεται πάραυτα ἀπό τήν πραγματικότητα καί δέν ἀφήνει πίσω του παρά μία ἀμυδρή ἐλπίδα πού ἀφορᾷ σέ μία ἀπλή δυνατότητα. Ὅταν, ὅμως, ἔχουμε ἀφεθεῖ στίς ζοφερές φαντασίες (*blue devils*), τότε αὐτές γεννοῦν στό μυαλό μας εἰκόνες πού δέν διαλύονται τόσο γρήγορα, διότι ἡ δυνατότητα νά συμβοῦν εἶναι γενικῶς δεδομένη καί – καθότι δέν εἴμαστε ἀνά πάσα στιγμή σέ θέση νά τήν ἀποτιμήσουμε– εὐκόλα γίνεται μεγάλη πιθανότητα, μέ ἀποτέλεσμα νά παραδιδόμαστε στό ἔλεος τοῦ φόβου.

Ὡς ἐκ τούτου, πρέπει νά θεωροῦμε τά ζητήματα πού ἀφοροῦν στήν εὐτυχία καί τήν δυστυχία μας μέ τό μάτι καί μόνο τῆς λογικῆς καί τῆς κρίσης, συνεπῶς μέ ξηρή καί ψυχρή σκέψη πού νά βασίζεται μόνο σ' ἔννοιες καί νά διενεργεῖται *in abstracto* [ἀφηρημένα]. Ἡ φαντασία πρέπει νά παραμένει ἐκτός παιχνιδιοῦ, καθότι δέν εἶναι σέ θέση νά κρίνει, ἀλλά φέρνει μόνον εἰκόνες μπροστά στά μάτια μας, οἱ ὁποῖες

συγκινοῦν τό θυμικό ἀνώφελα καί συχνά κατά τρόπο ἰδιαίτερα ἐπώδυνο.

Ὁ κανόνας αὐτός πρέπει νά τηρεῖται μέ τήν μεγαλύτερη δυνατή ἀυστηρότητα τό βράδυ· διότι ὅπως τό σκοτάδι μᾶς καθιστᾶ ἐπιρρεπεῖς στόν φόβο καί μᾶς κάνει νά βλέπουμε παντοῦ μορφές τρομακτικές, ἔτσι δρᾶ, ἀναλογικά, καί ἡ ἀσάφεια τῶν σκέψεων. Κάθε ἀβεβαιότητα γεννᾶ ἀνασφάλεια. Γιά τόν λόγο αὐτό, τό βράδυ, ὅταν ἡ χαλάρωση ἔχει καλύψει τήν διάνοια καί τήν κρίση μ' ἓνα ὑποκειμενικό πέπλο σκότους, ὅταν ὁ νοῦς, κουρασμένος καί θορυβούμενος*, δέν καταφέρει νά διερευνήσῃ τά πράγματα σέ βάθος, τά ἀντικείμενα τῶν συλλογισμῶν μας, ὅταν ἀφοροῦν στίς προσωπικές μας ὑποθέσεις, προσλαμβάνουν εὐκολα μία ἀπειλητική ὄψη καί χαρακτήρα μορμολυκείου. Στόν μεγαλύτερο βαθμό, τοῦτο συμβαίνει τήν νύχτα, στό κρεβάτι, ὅταν τό πνεῦμα εἶναι ἐντελῶς χαλαρωμένο κι ἐπομένως ἡ κρίση δέν μπορεῖ ν' ἀνταποκριθεῖ στό ἔργο της, ἡ φαντασία, ὅμως, εἶναι ἀκόμη ζωηρή. Οἱ σκέψεις μας πρὶν τόν ὕπνο ἢ καί κατά τό ἐνδεχόμενο ἐνδιάμεσο ξύπνημα τήν νύχτα εἶναι συνήθως τόσο βίαιες παραμορφώσεις καί διαστρεβλώσεις τῶν πραγμάτων ὅσο καί τά ὄνειρα, ἐπιπλέον δέ, ὅταν ἀφοροῦν σέ προσωπικά ζητήματα, κατά κανόνα κατάμαυρες καί τρομακτικές.

Τό πρωί, ὅλα αὐτά τά μορμολύκεια ἔχουν πλέον ἐξαφανισθεῖ· αὐτό δηλώνει καί τό ἰσπανικό γνωμικό *noche tinta, blanco el dia* (ἡ νύχτα εἶναι χρωματιστή, ἄσπρη ἡ ἡμέρα). Ἦδη ὅμως τό βράδυ, μόλις ἀνάψει κανεῖς τό φῶς, ἡ διάνοια, ὅπως καί τό μάτι, δέν βλέπει μέ τόση διαύγεια ὅσο τήν ἡμέρα· ὡς ἐκ τούτου, τό βράδυ δέν συνιστᾷ τήν κατάλληλη στιγμή γιά σοβαροῦς συλλογισμούς, εἰδικά γιά ἀφορῶντες σέ σοβαρές ὑποθέσεις. Ἡ ἐνδεδειγμένη στιγμή γιά τέτοιους εἶναι τό πρωί, τό ὅποιο, ἄλλωστε, εἶναι ὁ κατάλληλος χρόνος γιά κάθε προσπάθεια ἀνεξαιρέτως, τόσο γιά τήν πνευματική ὅσο καί τήν σωματική· διότι τό πρωί εἶναι ἡ νεότης τῆς ἡμέρας· ὅλα εἶναι εὐφρόσυνα, δρασερά καί ἀνάλαφρα, ἐμεῖς δέ ἔχουμε ὅλες τίς δυνάμεις καί τίς ἰκανότητές μας πλήρως στήν διάθεσή μας. Γιά τόν λόγο αὐτό, δέν πρέπει κανεῖς νά τό βραχύνει ξυπνώντας ἀργά ἢ κατασπαταλώντας το μ' εὐτελεῖς δραστηριότητες ἢ φλύαρες κουβέντες, ἀλλά νά τό τιμᾷ ὡς τήν πεμπτοσύνη τῆς ζωῆς, κατά κάποιον τρόπο, ὡς κάτι τό ἱερό. Τό βράδυ, ἀντίθετα, εἶναι τό γῆρας τῆς ἡμέρας· ἐδῶ εἴμαστε ἄτονοι, φλύαροι κι ἐπιπόλαιοι.

Συνολικά, πάντως, ἡ κατάσταση τῆς ὑγείας, ὁ ὕπνος, ἡ διατροφή, ἡ θερμοκρασία, οἱ καιρικές συνθήκες, τό περιβάλλον καί πολλά ἄλλα

έξωτερικά δεδομένα άσκούν ισχυρή επίδραση στην διάθεσή μας, τούτη δέ μέ τήν σειρά της στην σκέψη μας. Ός έκ τούτου, όπως και ή άποψη μας για μία υπόθεση, έτσι και ή ικανότητά μας για ένα έργο υπόκειται στην επίδραση του χρόνου, άκόμη και του τόπου. Γι' αυτό λοιπόν:

*Nehmt die gute Stimmung wahr,
denn sie kommt so selten.*²⁸

Δέν είναι μόνον οί αντικειμενικοῦ χαρακτήρα συλλήψεις και οί πρωτότυπες σκέψεις τήν έλευση τών όποίων -άν και πότε θ' άποφασίσουν νά έρθουν- πρέπει κανείς νά περιμένει, αλλά και ό ένδελεχής στοχασμός για μία προσωπική υπόθεση δέν πετυχαίνει πάντοτε τήν χρονική στιγμή πού έχει κανείς προκαθορίσει γι' αυτήν κι έχει βάλει τά πράγματα κάτω για νά τά εξετάσει. Και ό ίδιος επίσης ό στοχασμός επιλέγει τόν δικό του χρόνο, κατά τόν όποιον ό προσήκοντας συλλογισμός ζωντανεύει άπό μόνος του κι έμεις δέν έχουμε παρά νά τόν παρακολουθήσουμε μέ τό μέγιστο ένδιαφέρον.

28. Νά έκμεταλλεύεστε τήν καλή διάθεση,
Καθώς τόσο σπάνια έρχεται.

[Goethe, «Γενική έξομολόγηση»]

Στήν χαλιναγώγηση τῆς φαντασίας πού συστήσαμε συμπεριλαμβάνεται καί τό νά μήν τῆς ἐπιτρέπουμε ν' ἀνακαλεῖ καί νά ζωντανεύει ἀδικίες -ζημίες, ἀπώλειες, θικτικές συμπεριφορές καί προσβολές, παραγκωνισμούς- πού κάποτε ὑπέστημεν, διότι κατ' αὐτόν τόν τρόπο διεγείρονται καί πάλι ἡ ὑπνώττουσα ἀγανάκτηση καί ἡ ὀργή, καθώς καί ὅλα τά κακόβουλα καί φιλέκδικα πάθη, μέ ἀποτελεσμα νά ρυπαίνεται τό θυμικό μας. Κατά τήν ὁμορφη παρομοίωση τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Πρόκλου, ὅπως σέ κάθε πόλη δίπλα στούς εὐγενεῖς κι ἔκτακτους ἀνθρώπους ἐνοικεῖ καί ὁ κάθε εἶδους συρφετός (ὄχλος*), ἔτσι ἐνυπάρχει, δυνάμει, καί σέ κάθε ἀνθρωπο, ἀκόμη καί στόν πλέον ἐκλεκτό καί ὑπέροχο, τό χθαμαλό καί τό φαῦλο τῆς ἀνθρώπινης, μάλιστα δέ καί τῆς ζωικῆς φύσης. Ὁ συρφετός αὐτός δέν ἐπιτρέπεται νά ἐξάπτεται γιά νά ὀχλαγωγεῖ οὔτε νά κοιτάζει ἀπό τό παράθυρο, διότι ἔχει ὄψη ἀποκρουστική· τά δέ προϊόντα τῆς φαντασίας πού ἀναφέραμε εἶναι οἱ δημεγέρτες του.

14) Στήν θεά πραγμάτων πού δέν ἀποτελοῦν κτήση μας εὐκόλα, γεννᾶται στό μυαλό μας ἡ σκέψη: «πῶς θά ἦταν, ἐάν ἦταν δικά μου;» καί μᾶς κάνει αἰσθητή τήν στέρηση. Ἄντ' αὐτοῦ, θάπρεπε ν' ἀναρωτιόμαστε συχνότερα «πῶς θά ἦταν, ἐάν τοῦτα δέν ἦταν δικά μου;» - ἐννοῶ

ὅτι θάπρεπε νά προσπαθοῦμε ἐνίοτε νά θεωροῦμε αὐτά πού μᾶς ἀνήκουν ὅπως θά μᾶς φαίνονταν μετά τήν ἀπώλειά τους, καί συγκεκριμένα ὅλα ἀνεξαιρέτως: περιουσία, ὑγεία, φίλοι, ἐρωμένη, σύζυγος, παιδί, ἄλογο καί σκύλος· διότι στίς περισσότερες περιπτώσεις μόνον ἡ ἀπώλεια μᾶς διαφωτίζει σχετικά μέ τήν ἀξία τῶν πραγμάτων καί τῶν προσώπων. Ὁ τρόπος θεώρησης πού συνιστοῦμε, ἀντίθετα, θά ἔχει ὡς συνέπεια, πρῶτον, ἡ κτήση τῶν πραγμάτων νά μᾶς καθιστᾷ ἄμεσα εὐτυχέστερους ἀπ' ὅτι προηγουμένως καί, δεύτερον, νά λαμβάνουμε κάθε εἶδους προληπτικά μέτρα πρός ἀποσόβηση τῆς ἀπώλειας, νά μὴν ἐκθέτουμε δηλ. τήν περιουσία σέ κίνδυνο, νά μὴν ἐξοργίζουμε τοὺς φίλους μας, νά μὴν θέτουμε σέ πειρασμό τήν συζυγική πίστη τῆς γυναίκας μας, νά προφυλάσσουμε τήν ὑγεία τῶν παιδιῶν κ.ο.κ.

Συχνᾶ προσπαθοῦμε νά προσδώσουμε χαρμόσινα χρώματα στήν κατήφεια τοῦ παρόντος εἰκοτολογώντας σχετικά μ' εὐνοϊκά ἐνδεχόμενα κι ἐπινοώντας ἐλπίδες χιμαιρικές, ἡ κάθε μία ἀπό τίς ὁποῖες ἐγκυμονεῖ τήν ἀπογοήτευση, τήν ἀναπόφευκτη μόλις ἡ ἐλπίδα κατασυντριβεῖ προσκρούοντας στήν σκληρὴ πραγματικότητα. Καλύτερα θά ἦταν νά κάναμε ἀντικείμενο τῆς εἰκοτολογίας μας τά πολλά κακά ἐνδεχόμενα, κάτι πού, ἀφενός,

θά μᾶς προέτρεπε στήν λήψη προληπτικῶν μέτρων πρὸς ἀποσόβησή τους καί, ἀφετέρου, θά προκαλοῦσε εὐχάριστες ἐκπλήξεις, στήν περίπτωση πού τά ἐνδεχόμενα αὐτά δέν γίνονται πραγματικῶς. Δέν εἴμαστε αἰσθητά πιά καλοδιάθετοι ὅταν ξεπερνᾶμε κάποιον φόβο; Κατά τήν ἐφαρμογή, ὡστόσο, τοῦ κανόνα αὐτοῦ, δέν πρέπει νά παραμελεῖται ἡ τήρηση τοῦ ἀμέσως προηγούμενου.

15) Ἐπειδή τά ζητήματα καί τά συμβάντα πού μᾶς ἀφοροῦν προκύπτουν κατά μόνους καί διαπλέκονται χωρίς τάξη καί ἀλληλοσυσχέτιση, σχηματίζουν δέ ὀξείες ἀντιθέσεις καί δέν ἔχουν πέραν τοῦ ὅτι ἀφοροῦν ἐμᾶς, κάποιον κοινό παρονομαστή, πρέπει καί ὁ στοχασμός καί ἡ ἐγνοιά μας περί αὐτῶν, προκειμένου ν' ἀνταποκρίνονται σ' ἐκεῖνα, νά ἔχουν χαρακτήρα ἐξίσου ἀσυνεχῆ. Κατὰ συνέπεια, ὅταν ἀναλαμβάνουμε κάτι, πρέπει νά τό ὀλοκληρῶνουμε παραμερίζοντας κάθε τι ἄλλο, οὕτως ὥστε νά διεκπεραιῶνουμε, νά ἀπολαμβάνουμε ἢ νά ὑπομένουμε κάθε πράγμα ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ, ἐντελῶς ἀμέριμοι γιά τά λοιπά. Πρέπει, λοιπόν, νά ἔχουμε, τρόπον τινά, χωριστά συρτάκια γιά τίς σκέψεις μας ἀπό τά ὅποια ν' ἀνοίγουμε ἕνα κάθε φορά, ἐνόσω ὅλα τά ὑπόλοιπα παραμένουν κλειστά.

Κατά τόν τρόπο αὐτόν, ἐπιτυγχάνουμε

οὐκ ὀλίγα: [νά μὴν ἐπισκιάζεται κάθε μικρο-
 απόλαυση τοῦ παρόντος] ἀπό μία βαριά ἔγνοια
 πού μᾶς ἀνησυχεῖ, [νά μὴν ἐκτοπίζεται κάθε
 ἄλλη σκέψη ἀπό τήν μία πού μᾶς ἀπασχολεῖ,
 νά μὴν παραμελοῦνται οἱ ἐλάσσονες ὑποθέ-
 σεῖς ἀπό τήν μία σπουδαία πού μᾶς πιέζει κ.ο.κ.
 Πρωτίστως, ὅμως, ὁ ἰκανός γιά ἀγνή καί ὑψι-
 πέτιδα θεώρηση δέν πρέπει ν' ἀφήνει τίς προ-
 σωπικές ὑποθέσεις καί τίς ἀσήμαντες ἔγνοιες
 νά καταλαμβάνουν τό πνεῦμα του καί νά τοῦ
 φράσσουν τήν πρόσβαση στήν θεώρηση ἐκείνη,
 καθώς τοῦτο πραγματικά θά σήμαινε *propter
 vitam vivendi perdere causas*.²⁹

Ὅστόσο, γιά τήν σταθερή αὐτή πορεία τοῦ
 ἑαυτοῦ μας καί τίς ἀπαιτούμενες διορθωτικές
 παρακάμψεις -δπως, ἄλλωστε, καί γιά τόσα
 ἄλλα πράγματα-, εἶναι ἀναγκαῖο νά ὑποβάλ-
 λουμε οἱ ἴδιοι τόν ἑαυτό μας σ' ἐξαναγκασμό.
 Στήν δέ προσπάθεια αὐτή θά μᾶς ἐνισχύει ἡ
 ἐπισήμανση ὅτι κάθε ἄνθρωπος πρέπει νά ὑπο-
 μένει πολλούς καί μεγάλους ἔξωθεν ἐξαναγκα-
 σμούς ἀναπόφευκτους στήν ἀνθρώπινη ζωή
 καί ὅτι ἕνας μικρός, ὅμως ἀσκούμενος στό κα-
 τάλληλο σημεῖο αὐτοεξαναγκασμός ἀποτρέπει

29. «Νά νά ζεῖ μανείς ἀπλῶς τήν ζωή, νά γάνει τοῖς
 σκοποῦς της» [Ιουβενάλης, «Σατιρικά», 8, 84].

έναν κατά πολύ μεγαλύτερο έξωθεν στό μέλλον – όπως και σέ μία μικρή τομή στό κέντρο του κύκλου άντιστοιχεί συχνά μία έκατονταπλάσια τομή στην περιφέρεια. Μέ τίποτε άλλο δέν καταφέρνουμε νά διαφεύγουμε τόσους πολλούς έξαναγκασμούς όσο μέ τόν αϋτοεξαναγκασμό. Τοϋτο δηλώνει και τό άπόφθεγμα του Σενέκα: *si tibi vis omnia subicere, te subice rationi* [Epist. 37].³⁰ Επιπλέον, τόν αϋτοεξαναγκασμό τόν έχουμε πάντα υπό τόν έλεγχο μας, ώστε μπορούμε, στην έσχατη περίπτωση ή όταν πιέζει τό πλέον ευάισθητο σημείο μας, νά τόν χαλαρώσουμε κατά τι, ένώ, αντίθετα, ό έξαναγκασμός έξωθεν δέν λαμβάνει τίποτε υπόψη, είναι ανεπιεικής και άνοικτίμων. Έτσι, είναι σοφό νά τόν προλαμβάνουμε μέ τήν βοήθεια του αϋτοεξαναγκασμού.

16) Τό νά δίνουμε στίς έπιθυμίες μας έναν όρισμένο στόχο, νά χαλιναγωϋμε τίς όρέξεις μας, νά τιθασεύουμε τήν όργή μας, έχοντας πάντοτε κατά νοϋ ότι στον κάθε άνθρωπο δέν είναι έφικτό παρά ένα μικρό μόνο κλάσμα των ευκταίων και ποθητών, ότι, αντίθετα, πολλά δεινά πλήττουν κατ' ανάγκη τόν καθέναν – κο-

30. «έάν θέλεις νά υποτάξεις τά πάντα, τότε υπόταξε τόν έαυτό σου στον Λόγο» [πρβλ. Έπιστολές στον Λουκίλιο, Άθήνα (Έλλ. Γράμματα) 1998].

ντολογῆς: τὸ ἀπέχειν καὶ ἀνέχειν* [ν' ἀπέχει κανείς καὶ νᾶ ὑπομένει] εἶναι ἕνας κανὼνας χωρὶς τὴν τήρηση τοῦ ὁποίου οὔτε τᾶ πλούτη οὔτε ἡ ἐξουσία καταφέρνουν νά μᾶς σώσουν ἀπὸ τὸ αἶσθημα ὅτι ἡ κατάστασή μας εἶναι οἰκτροῦ. Τοῦτα ἔχει κατὰ νοῦ ὁ Ὅρατιος, ὅταν λέγει:

*Inter cuncta leges, et percontabere doctos
Qua ratione queas traducere leniter aevum;
Ne te semper inops agitet vexetque cupido,
Ne pavor, et rerum mediocriter utilium spes.*³¹

17) Ὅρος ἀπαραίτητος γιὰ τὴν ἀνθρώπινη εὐτυχία εἶναι ἡ δραστηριότητα: ὁ ἄνθρωπος πρέπει ν' ἀσχολεῖται μὲ κάτι καί, εἰ δυνατόν, νά δημιουργεῖ ἢ, τουλάχιστον, νά μαθαίνει κάτι· οἱ δυνάμεις του ἀπαιτοῦν νά χρησιμοποιοῦνται καὶ ὁ ἴδιος ἐπιθυμεῖ νά βλέπει ἕνα κάποιο ἀποτελεσμα τῆς χρήσης τους. Τὴν μεγαλύτερη, πᾶ-

31. Ἐν μέσῳ τῶν ἀσχολιῶν τῶν ἄλλων, διάβαξε κι ἐπερώτα τοὺς σοφοὺς

Μέ ποιό τρόπο μπορεῖς εὐκολα τὰ χρόνια σου νά διανύσεις

Πῶς ὁ πόθος, ὁ πάντα στερημένος, νά μὴν σέ ταράζει καὶ πονᾷ,

Οὔτε ὁ φόβος οὔτε γιὰ πράγματα εὐτελεῖ ἡ ἐλπίδα.

[Ὅρατιος, «Ἐπιστολαί» Α' 18, 95-99]

ντως, ικανοποίηση ἀπ' αὐτήν τήν ἄποψη, τήν παρέχει τό νά φτιάχνει κανεῖς κάτι, νά κατασκευάζει, εἴτε αὐτό τό κάτι εἶναι ἕνα καλάθι εἴτε ἕνα βιβλίο. Αὐτό δέ πού παρέχει ἄμεση εὐτυχία εἶναι τό νά βλέπει ἕνα ἔργο νά μεγαλώνει στά χέρια του ἡμέρα μέ τήν ἡμέρα καί μέχρι τήν τελείωσή του. Τοῦτο συμβαίνει στήν περίπτωση ἑνός ἔργου τέχνης, ἑνός γραπτοῦ ἢ ἀκόμη κι ἑνός ἀπλοῦ χειροτεχνήματος φυσικά, ὅμως, ὅσο ἀνώτερο τό εἶδος τοῦ ἔργου, τόσο μεγαλύτερη ἢ ἀπόλαυση πού παρέχει.

Οἱ πλέον εὐτυχεῖς, ἀπ' αὐτήν τήν ἄποψη, εἶναι οἱ ὑπερπροικισμένοι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν συνείδηση τῆς ικανότητάς τους νά δημιουργοῦν ἔργα σπουδαῖα, ἐκτενῆ καί ἀλληλουχῆ διότι χάρη σέ τοῦτο, ἢ ὅλη τους ὑπαρξη πληροῦται ἀπό ἕνα ἀνώτερο ἐνδιαφέρον πού τῆς προσθέτει ἕνα ἄρτυμα ἀνύπαρκτο στήν ὑπαρξη τῶν ὑπολοίπων, ἢ ὁποῖα, συγκρινόμενη μέ τήν ὑπαρξη ἐκείνων, εἶναι ἐξαιρετικά ἄνοστη. Γιά τούς ὑπερπροικισμένους, ὁ βίος καί ὁ κόσμος -πέρα ἀπό τά ὑλικά ἐνδιαφέροντα, τά κοινά σ' ὅλους- ἔχουν ἐπίσης ἕνα δεύτερο καί ἀνώτερο, μορφικό ἐνδιαφέρον, καθὼς ἀποτελοῦν τό ὑλικό γιά τά ἔργα τους στήν συλλογή αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ ἐπιδίδονται ἄοκνα σ' ὅλη τους τήν ζωή, μόλις ἢ προσωπική ἀνάγκη τοὺς ἐπιτρέψει νά πάρουν μία ἀνάσα. Καί ἡ διάνοιά τους ἐπίσης

εἶναι, τρόπον τινά, διττή: ἀσχολεῖται ἐν μέρει μέ τά συνηθισμένα ζητήματα πού ἀπασχολοῦν καί τήν διάνοια τῶν κοινῶν ἀνθρώπων (τίς ὑποθέσεις τῆς βούλησης), ἐν μέρει, ὅμως, μέ τήν ἀμιγῶς ἀντικειμενική σύλληψη τῶν πραγμάτων. Ἔτσι, οἱ ἄνθρωποι αὐτοί διάγουν διττῶς, εἶναι ἠθοποιοί καί θεατές ταυτοχρόνως, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι δέν εἶναι παρά μόνον ἠθοποιοί.

Ἐντούτοις, ὁ καθένας πρέπει ν' ἀσχολεῖται μέ κάτι πού ἀντιστοιχεῖ στίς ἰκανότητές του. Τό πόσο βλαβερά ἐπιδρᾶ ἐπάνω μας ἡ ἔλλειψη μεθοδικῆς ἐνασχόλησης, μιᾶς ὅποιας ἐργασίας, τό διαπιστώνει κανεῖς ὅταν, κατά τήν διάρκεια ἐνός μεγάλου ταξιδιοῦ ἀναψυχῆς, νιώθει σέ κάποιες στιγμές πραγματικά δυστυχῆς· τοῦτο ὀφείλεται στό ὅτι, καθόσον χωρίς πραγματική ἀπασχόληση, ἔχει ἀποσπασθεῖ ἀπό τό φυσικό του στοιχεῖο. Τό νά μοχθεῖ καί νά ὑπερβαίνει ἀντιστάσεις εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο φυσική ἀνάγκη ὅσο γιά τόν τυφλοπόντικα τό νά σκάβει. Ἡ στασιμότητα πού θά ἐπέφερε ἡ παντελῆς αὐτάρκεια μιᾶς μόνιμης ἀπόλαυσης θά τοῦ ἦταν ἀφόρητη. Ἡ ὑπέρβαση ἐμποδίων συνιστᾶ τήν πλήρη ἀπόλαυση τῆς ὑπαρξῆς. Εἴτε τά ἐμπόδια αὐτά εἶναι ὑλικῆς φύσεως (ὅπως κατά τό πράττειν κι ἐνεργεῖν) εἴτε πνευματικῆς (ὅπως κατά τό μανθάνειν κι ἐρευνᾶν), ὁ ἀγῶνας μαζί τους καί ἡ νίκη καθιστᾶ εὐτυχῆ. Ἐάν

μία τέτοια εὐκαιρία δέν τοῦ προσφέρεται, ὁ ἄνθρωπος τήν παρέχει ὁ ἴδιος στόν ἑαυτό του ὅπως μπορεῖ: ἀνάλογα μέ τήν ἀτομικότητά του, ἐπιδίδεται στό κυνήγι ἢ παίζει Bilboquet³² ἢ πάλι, ἀκολουθώντας τήν ἀσυνείδητη ὁρμή τῆς φύσης του, ἀναζητεῖ ἔριδες, στήνει πλεκτάνες ἢ κάνει ἀπάτες κι ἐπιδίδεται σέ κάθε εἶδους φανλότητα – κι ὅλα αὐτά μόνο καί μόνο γιά νά θέσει τέρμα στήν ἀφόρητη κατάσταση τῆς ἡρεμίας. *Difficilis in otio quies* [χαλεπή στήν σχόλη ἢ ἡρεμία].

18) Ὡς ἄστρο πού ὀδηγεῖ τίς προσπάθειές του, ὁ ἄνθρωπος δέν πρέπει νά λαμβάνει εἰκόνας τῆς φαντασίας, ἀλλά εὐκρινῶς συλληφθεῖσες ἔννοιες. Συνήθως, ὅμως, συμβαίνει τό ἀντίθετο. Καλοεξετάζοντας τό θέμα, θά διαπιστώσει κανεῖς ὅτι αὐτό πού καθορίζει ἐντέλει τίς ἀποφάσεις μας δέν εἶναι, τίς περισσότερες φορές, οἱ ἔννοιες καί οἱ κρίσεις, ἀλλά μία κάποια εἰκόνα τῆς φαντασίας, ἡ ὁποία παριστᾷ καί ἀντιπροσωπεύει τήν μία ἀπό τίς διαθέσιμες ἐναλλακτικές δυνατότητες. Δέν θυμᾶμαι σέ ποιό μυθιστόρημα τοῦ Βολταίρου ἢ τοῦ Diderot

32. Τό Bilboquet –γνωστό στήν Ἰαπωνία ἐπίσης ὡς *kenda-ma*– εἶναι ἕνα παλαιό παιχνίδι δεξιολογίας, ἰδιαίτερα διαδεδομένο στήν Γαλλία κατά τόν ὕστερο 16ο καί τόν 17ο αἰ.

παρουσιάζεται ή άρετή στόν ήρωα -ό όποιος βρίσκεται, ώς ένας έφηβος Έρακλής, στό σταυροδρομί τής ζωής- πάντοτε μέ τήν μορφή του γηραιού παιδαγωγού του, κρατώντας στό άριστερό χέρι τήν ταμπακίερα, στό δεξι μία πρέζα καπνό, ένώ ή άμαρτία μέ τήν μορφή τής θαλαμηπόλου τής μητέρας του.

Ίδιαίτερα στά νεανικά χρόνια, ό σκοπός τής ευτυχίας μας παγιώνεται λαμβάνοντας τήν μορφή μερικών εικόνων πού αίωρούνται ζωντανές μπροστά στά μάτια μας και παραμένουν ενεργές συχνά στήν μισή, άν όχι και σ' όλη τήν ζωή μας. Οί εικόνες αυτές δέν είναι στήν πραγματικότητα παρά φαντάσματα πού μās περιπαίζουν: μόλις τίς πραγματοποιήσουμε, έξατμίζονται αφήνοντας πίσω τους ένα τίποτε, καθώς διαπιστώνουμε ότι δέν τηρούν τό παραμικρό άπ' όσα ύπόσχονταν. Τέτοιου είδους είναι κάποιες επιμέρους σκηνές τής οικογενειακής, άστικής, κοινωνικής, άγροτικής ζωής, κάποιες εικόνες άπό τήν κατοικία, τό κοινωνικό περιβάλλον, τά τιμητικά παράσημα, τίς εκδηλώσεις σεβασμού κ.λπ. κ.λπ. *Chaque fou a sa marotte* [ό κάθε τρελός και ή βιόλα του]: άκόμη και ή εικόνα τής έρωμένης άνήκει συχνά σ' αυτό τό είδος.

Τό ότι λειτουργούμε κατ' αυτόν τόν τρόπο δέν είναι καθόλου άφύσικο, καθώς ό,τι έχει χαρακτήρα έποπτικό και παραστατικό, καθό-

τι είναι τό ἄμεσο, ἐπιδροᾶ πάνω στήν βούλησή μας ἄμεσότερα ἀπ' ὅτι οἱ ἔννοιες, οἱ ἀφηρημένες σκέψεις. Τοῦτες δηλώνουν τό καθ' ὅλου, τό γενικό, χωρίς τό καθ' ἕκαστον, τό ὁποῖο, ὅμως, εἶναι αὐτό πού ἐμπεριέχει τήν πραγματικότητα· ἔτσι, δέν ἐπιδροῦν παρὰ ἔμμεσα στήν βούλησή μας. Κι ὅμως, μόνον οἱ ἔννοιες τηροῦν τόν λόγο τους, ὥστε τό νά τίς ἐμπιστεύεται κανεῖς εἶναι σημεῖο παιδείας. Βέβαια, κάποιες φορές χρειάζεται κανεῖς προφανῶς τήν ἐπεξήγηση καί τήν παράφραση διά τῶν εἰκόνων, ὅμως μόνο *cum grano salis*.³³

19) Ὁ τελευταῖος αὐτός κανόνας μπορεῖ νά ὑπαχθεῖ στόν γενικότερο ἐκείνο σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο πρέπει κανεῖς νά ἔχει ὑπό τόν ἔλεγχό του τίς ἐντυπώσεις πού προέρχονται ἀπό τά ὅσα εἶναι παρόντα κι ἔχουν ὅλως ἐποπτικό χαρακτήρα. Οἱ ἐντυπώσεις αὐτές εἶναι -σέ σχέση μέ τά ὅσα νοεῖ ἢ γνωρίζει κανεῖς- δυσανάλογα ἰσχυρές, καί μάλιστα ὄχι τόσο χάρη στό ὕλι-

33. «μ' ἕναν κόκκο ἅλατος». Ἡ λατινική αὐτή ἔκφραση σημαίνει ὅτι δέν πρέπει νά παίρνει κανεῖς κάτι κατά γράμμα. Στήν συγκεκριμένη περίπτωση, ὁ Schopenhauer ἐννοεῖ προφανῶς ὅτι δέν πρέπει νά παίρνει κανεῖς τοῖς μετρητοῖς τήν εἰκόνα πού ἐπεξηγεῖ τήν ἔννοια, ἀλλά ἀπλῶς καί μόνον ὡς μία παραστατική παράφραση τοῦ περιεχομένου τῆς ἔννοιας.

κό τους περιεχόμενο, τό όποιο καί εἶναι συχνά πολύ φτωχό, ἀλλά χάρη στήν μορφή τους, τόν έποπτικό δηλ. καί άμεσο χαρακτήρα τους ώς τέτοιες, εἰσβάλλουν στό πνεύμα ταράσσοντας τήν γαλήνη του καί κλονίζοντας τίς προθέσεις του. Ό λόγος εἶναι ότι τά παρόντα κι έποπτεύσιμα, καθόσον μπορεῖ κανείς νά τά έπισκοπεῖ μ' ένα καί μόνο βλέμμα τής συνείδησής του, δροῦν πάντοτε μέ όλη τήν ισχύ τους διά μιᾶς οἱ σκέψεις καί οἱ αιτιολογήσεις, αντίθετα, απαιτοῦν χρόνο καί ήρεμία προκειμένου νά εκτελεστοῦν τά ἀναγκαῖα γιά τήν σύλληψή τους διανοητικά βήματα, οὔτως ὥστε δέν μπορεῖ κανείς νά τίς έχει ἀνά πάσα στιγμή συνολικά παροῦσες στό μυαλό του.

Κατά συνέπεια, τά ὅσα εὐχάριστα στερούμαστε έκούσια λόγω τοῦ φρόνιμου στοχασμοῦ μας έξακολουθοῦν, παρά ταῦτα, νά μᾶς έξάπτουν μέ τήν θέα τους έξίσου μᾶς θίγει ή κρίση κάποιου γιά μᾶς, μολονότι γνωρίζουμε πόση λίγη εἰδημοσύνη έχει ὁ ἄνθρωπος αὐτός, καί μᾶς έξοργίζει μία προσβολή ή ὁποία γνωρίζουμε ὅτι δέν ἀξίζει παρά τήν περιφρόνησή μας ἀνίσχυροι, έπίσης, εἶναι δέκα λόγοι πού ἀποδεικνύουν τό ἀβάσιμο τῶν φόβων μας ὅταν βρεθοῦν ἀντιμέτωποι μέ τήν ἀπατηλή έντύπωση τοῦ κινδύνου κ.ο.κ. Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις, κυριαρχεῖ ὁ πρωταρχικά ἄλογος χαρακτήρας τής ἀνθρώπινης φύσης. Οἱ γυναῖκες

ὑποκύπτουν συχνά σέ τέτοιου εἴδους ἐντύπώσεις λίγοι, ὅμως, εἶναι καί οἱ ἄνδρες στούς ὁποίους ὁ Λόγος ἔχει μία τέτοια ὑπεροχή ὥστε νά μήν ὑποφῆρει ἀπό τήν δράση τους.

Ὄταν δέν καταφέρνουμε νά κατανικήσουμε τήν δράση τους μέ τήν βοήθεια σκέψεων καί μόνο, τότε τό καλύτερο εἶναι νά ἐξουδετερώσουμε μία ἐντύπωση διά τῆς ἀντιθέτου, τήν ἐντύπωση λ.χ. ἀπό μία προσβολή συναντώντας τούς ἀνθρώπους πού μᾶς ἔχουν σέ μεγάλη ὑπόληψη, τήν ἐντύπωση ἑνός ἐπαπειλούμενου δεινοῦ μέ τήν θεώρηση τῶν ὄσων ἀντιτάσσονται σ' αὐτό κ.ο.κ. Δέν κατάφερε ὁ Ἰταλός ἐκεῖνος γιά τόν ὁποῖον διηγεῖται ὁ Leibniz (*Nouveaux essais*, βιβλ. Α', κεφ. β', § 11)³⁴ ν' ἀντισταθεῖ στούς πόνους τῶν βασανιστηρίων μήν ἀφήνοντας ἀπό τήν φαντασία του –ὅπως εἶχε ἀποφασίσει νά κάνει– οὔτε στιγμή καθ' ὅλη τήν διάρκεια τους τήν εἰκόνα τῆς ἀγχόνης, στήν ὁποία ἡ ὁμολογία του θά τόν ὀδηγοῦσε; Μάλιστα, γιά τόν σκοπό αὐτόν, ἀναφωνοῦσε κάθε λίγο *io ti vedo* [ἐγώ σέ βλέπω], ἐννοώντας τήν ἀγχόνη, ὅπως ἐξήγησε ἀργότερα.

Γιά τόν λόγο ἀκριβῶς πού ἐξετάζουμε ἐδῶ,

34. Ἑλληνική μετάφραση: *Νέα δοκίμια γιά τήν ἀνθρώπινη νόση*, Ἀθήνα (ἐκδ. Δρόμων) 2009.

είναι ιδιαίτερα δύσκολο νά μὴν κλονισθοῦμε ὅταν ὅλοι γύρω μας εἶναι διαφορετικῆς γνώμης ἀπὸ μᾶς κι ἐνεργοῦν ἀνάλογα, ἀκόμη καὶ ἂν εἴμαστε πεπεισμένοι ὅτι ἐκεῖνοι ἔχουν ἄδικο. Γιὰ ἓναν βασιλέα πού ἔχει τραπεῖ σέ φυγή, διώκεται καὶ ταξιδεύει πραγματικά *incognito*, τό τυπικό ὑποταγῆς πού τηρεῖ ὁ ἔμπιστος συνοδός του, ὅταν βρίσκονται μόνοι, θά πρέπει νά εἶναι ἓνα σχεδόν ἀναγκαῖο τονωτικό γιὰ νά μὴν καταλήξει ν' ἀμφιβάλλει ὁ ἴδιος γιὰ τόν ἑαυτό του.

20) Ἔχοντας ἤδη στήν εἰσαγωγή³⁵ ὑπογραμμίσει τήν μεγάλη ἀξία τῆς ὑγείας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τό πρῶτιστο καὶ πλεόν σημαντικό γιὰ τήν εὐτυχία μας, ἐπιθυμῶ νά παραθέσω ἐδῶ μερικούς ἐντελῶς γενικούς κανόνες γιὰ τήν διαφύλαξη καὶ τήν τόνωσή της.

Ὅσο εἶναι κανεῖς ὑγιῆς, νά σκληραγωγεῖται ὑποβάλλοντας τό σῶμα του -τόσο συνολικά ὅσο καὶ τό κάθε του μέλος- σέ ἀσκήσεις καὶ δοκιμασίες καὶ ἐθίζοντας τόν ἑαυτό του νά ὑπομένει ἀντιξοότητες κάθε εἴδους. Μόλις, ὥστόσο, ἐκδηλωθεῖ μία ὁποιαδήποτε νοσηρῆ κατάσταση -εἴτε τοῦ σώματος συνολικά εἴτε κάποιου μέλους- πρέπει ἀμέσως νά θέσει σ' ἐφαρμογή τό ἀκριβῶς ἀντίθετο, νά προφυλάσσει δηλ. καὶ νά

35. Ἐννοεῖ τήν εἰσαγωγή του στοὺς Ἀφορισμούς.

φροντίζει μέ κάθε τρόπο τό ἄρρωστο σῶμα ἢ μέλος, καθότι τό νοσοῦν καί ἀσθενές δέν ἀντέχει σέ καμία σκληραγωγία.

Οἱ μύες δυναμώνουν μέ τήν αὐξημένη δραστηριότητα, τά νεῦρα ἀντίθετα, ἐξασθενοῦν. Συνεπῶς πρέπει κανεῖς νά υποβάλλει τούς μύς του σέ μετρημένη ἄσκηση καί νά προφυλάσσει τά νεῦρα του ἀπό κάθε δοκιμασία. Ἔτσι, πρέπει λ.χ. νά προφυλάσσει τά μάτια του ἀπό τό ὑπερβολικά ἰσχυρό φῶς, ἰδιαίτερα ὅταν δημιουργεῖ ἀντανακλάσεις, ἀπό τήν κοπιώδη χρήση στό λυκόφως, ὅπως ἐπίσης καί ἀπό τήν ἐπιμονή παρατήρηση ὑπερβολικά μικρῶν ἀντικειμένων ὁμοίως, νά προφυλάσσει τά αὐτιά του ἀπό ὑπερβολικά ἰσχυρούς θορύβους.

Πρωτίστως, ὅμως, πρέπει κανεῖς νά προφυλάσσει τόν ἐγκέφαλό του ἀπό καταναγκαστικό, ὑπερβολικά παρατεταμένο ἢ ἀκαιρο μόχθο: νά τόν ἀφήνει, συνεπῶς, νά ξεκουράζεται κατά τήν διάρκεια τῆς πείνης, καθότι ἡ ἴδια ζωτική ἐνέργεια πού σχηματίζει τίς σκέψεις μοχθεῖ τώρα στό στομάχι καί τά ἔντερα γιά τήν παραγωγή τοῦ χυμοῦ καί του γυλου, ὁμοίως δέ καί κατά τήν διάρκεια ἔντονης μυϊκῆς προσπάθειας ἢ καί μετά ἀπ' αὐτήν ἐπιπλέον, νά τοῦ παραχωρεῖ τό πλῆρες ποσόν τοῦ ὕπνου τό ἀπαραίτητο γιά τήν ἀναζωογόνησή του καί ὅλως, νά ἐννοήσει καλά ὅτι ἡ νόση δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τήν ὄργα-

νική λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου καί, συνεπῶς, ὡς πρὸς τὸν μόχθο καί τὴν ἡρεμία, παρουσιάζει ἕναν ἀνάλογο χαρακτήρα μὲ κάθε ἄλλη ὀργανική δραστηριότητα. Ἰσθᾶ ἔχει λεχθεῖ ὅτι «ὁ ἐγκέφαλος νοεῖ ὅπως τὸ στομάχι χωνεύει»)

Ἡ χίμαιρα μιᾶς ἄυλης, ἀπλῆς, κατ' οὐσίαν καί ἀεί νοούσας, συνεπῶς ἀκαταπόνητης ψυχῆς, ἣ ὁποία ἔχει ἀπλῶς τὸ κατάλυμά της στὸν ἐγκέφαλο καί δέν χρειάζεται τίποτε ἀπ' αὐτὸν τὸν κόσμο ἀσφαλῶς ἔχει παρασύρει μερικὸς ν' ἀμβλύνουν τίς πνευματικὲς τοὺς δυνάμεις μὲ ἀνόητες μεθόδους, ὅπως λ.χ. τὸν Φρειδερίκο τὸν Μεγάλο, ὁ ὁποῖος κάποτε ἀποπειράθηκε νά ξεσυνηθίσει τὸν ἑαυτό του νά κοιμᾶται. Οἱ πανεπιστημιακοὶ καθηγητὲς φιλοσοφίας καλᾶ θά ἔκαναν νά μὴν προάγουν μία τέτοια –μάλιστα καί ἀπὸ πρακτικὴ ἀποψη– ὀλέθρια χίμαιρα μὲ τὴν «κατηχησιοσεβῆ ἀργαλειοφιλοσοφία» τους.³⁶

36. Ἡ λέξη *Rockenphilosophie*, τὴν ὁποία ἀποδίδω ὡς «ἀργαλειοφιλοσοφία», εἶναι ἀνύπαρκτη πλέον στὴ σύγχρονη γερμανικὴ. Μὲ τὴν εἰρωνικὴ αὐτὴ ἔκφραση, δηλωνόταν παλαιότερα τὸ σύνολο τῶν προκαταλήψεων πού κυριαρχοῦσαν στὶς συζητήσεις τῶν ἀπλῶν γυναικῶν κατὰ τὴν κοινὴ τους ἐργασία (λ.χ. στὸν ἀργαλειό).

*Γ. ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΑΦΟΡΩΣΕΣ
ΣΤΗΝ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΜΑΣ
ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΕ ΑΛΛΟΥΣ*

21) Ὅποιος πρέπει νά ζεῖ ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους δέν πρέπει ν' ἀπορρίπτει ἐντελῶς καμία ἀτομικότητα, ἀκόμη καί τήν πλέον φαύλη, ἀξιοθρήνητη καί γελοία, ἀφοῦ ἡ κάθε μία ἔχει δοθεῖ καί τεθεῖ ἀπό τήν φύση. Ἀντίθετα, πρέπει νά τήν ἐκλαμβάνει ὡς κάτι ἀμετάβλητο πού, ὡς ἀπόρροια μιᾶς αἰώνιας καί μεταφυσικῆς ἀρχῆς, εἶναι κατ' ἀνάγκη ὅπως εἶναι σέ δύσκολες δέ περιπτώσεις πρέπει νά λέγει στόν ἑαυτό του: «καί τέτοιοι ἀκόμη ἀνθρώποι εἶναι ἀναγκαῖο νά ὑπάρχουν». Ἐάν τηρεῖ ἄλλη στάση, τότε διαπράττει ἀδικία καί προκαλεῖ τόν ἄλλον σέ μάχη ζωῆς ἢ θανάτου, καθῶς τήν ἀτομικότητα τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ –τόν ἠθικό του δηλ. χαρακτήρα, τίς γίνωστικές του δυνάμεις, τήν ἰδιοσυγκρασία του, τήν φυσιογνωμία του κ.λπ. – δέν μπορεῖ νά τήν ἀλλάξει κανεῖς. Ἐάν τώρα καταδικάσουμε τήν οὐσία τῆς ὑπαρξῆς του, τότε σ' ἐκεῖνον δέν ἀπομένει παρὰ νά μᾶς πολεμήσει σάν ἕναν θανάσιμο ἐχθρό· διότι ἐμεῖς εἴμαστε διατεθειμένοι νά τοῦ παραχωρήσουμε τό δικαίωμα ὑπαρξῆς μόνον ὑπό τόν ὄρο νά γίνει ἕνας ἄλλος ἄπ' αὐτός πού ἀμετάκλητα εἶναι.

Ὡς ἐκ τούτου, γιά νά μποροῦμε νά ζοῦμε ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους, πρέπει ν' ἀφήνουμε τόν καθένα νά ὑφίσταται καί νά διάγει κατά τήν δοθείσα σ' αὐτόν ἀτομικότητα, ὅποια μορφή καί ἂν ἔχει λάβει αὐτή, καί νά προσπαθοῦμε ἀπλῶς νά τήν ἐκμεταλλευόμαστε ὅπως ἐπιτρέπει τό εἶδος καί τό ποιόν της χωρίς νά ἐλπίζουμε σέ μεταβολή της ἢ νά τήν καταδικάζουμε αὐτόχρονα γι' αὐτό πού εἶναι. Τοῦτο εἶναι τό πραγματικό νόημα τοῦ ἀποφθέγματος «νά ζῆς καί ν' ἀφήνεις νά ζοῦν» [*leben und leben lassen*]. Ἐντούτοις, τό ζητούμενο αὐτό δέν εἶναι τόσο εὐκόλο ὅσο εἶναι δίκαιο· τυχερός δέ ὅποιος μπορεῖ ν' ἀποφύγει διά παντός μερικές ἀτομικότητες.

Ἐν τῷ μεταξύ, γιά νά μάθει κανεῖς νά ὑποφέρει τούς ἀνθρώπους, ἄς ἔξασκεῖ τήν ὑπομονή του στή ἄψυχα ἐκεῖνα ἀντικείμενα πού, δυνάμει τῆς μηχανιστικῆς ἢ ἄλλης φυσικῆς ἀναγκαιότητας, ἀντιστέκονται πεισματικά στίς ἐνέργειές μας· εὐκαιρία γιά τέτοιου εἴδους ἐξάσκηση παρέχεται καθημερινά. Τήν ἀποκτηθεῖσα κατά τόν τρόπο αὐτόν ὑπομονή μπορεῖ κανεῖς κατόπιν νά ἐφαρμόσει σέ ἀνθρώπους ἐθίζοντας τόν ἑαυτό του στήν σκέψη ὅτι καί τοῦτοι ἐπίσης, ὅποτεδήποτε μᾶς παρακωλύουν, εἶναι αὐτό πού εἶναι δυνάμει μιᾶς ἀναγκαιότητας ἐκπορευόμενης ἀπό τήν φύση τους

κι ἑξίσου ἀδήριτος μ' ἐκείνη πού διέπει τήν δράση τῶν ἄψυχων ἀντικειμένων· ὅτι, ἐπομένως, εἶναι ἑξίσου ἀνόητο νά ἐξοργιζόμεσθε μέ τις πράξεις τους ὅσο καί μέ μία πέτρα πού βρέθηκα στόν δρόμο μας.

(22) Εἶναι ἀξιοθαύμαστο τό πόσο εὐκόλα καί γρήγορα φανερώνεται στήν συνομιλία ἡ ὁμοιότητα ἢ ἡ διαφορετικότητα τοῦ πνεύματος καί τοῦ θυμικοῦ τῶν ἀνθρώπων: γίνεται αἰσθητή σέ κάθε λεπτομέρεια. Ὄταν συνομιλοῦν δύο ἄνθρωποι πού διαφέρουν οὐσιωδῶς μεταξύ τους, τότε ἡ κάθε μία φράση τοῦ ἑνός, ὅσοδήποτε ξένο ἢ ἀδιάφορο καί ἂν εἶναι γι' αὐτούς τό θέμα στό ὁποῖο ἀφορᾷ ὁ διάλογός τους, θά προκαλεῖ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ἀπαρέσκεια στόν ἄλλον, μερικές μάλιστα φράσεις θά τόν ἐξοργίζουν. Παρεμφερεῖς ἄνθρωποι, ἀντίθετα, διαισθάνονται ἀμέσως καί παντοῦ μία κάποια συμφωνία, ἡ ὁποία, σέ περίπτωση μεγάλης ὁμοιότητος, καταλήγει σύντομα σέ τέλεια ἁρμονία, μάλιστα σέ ἀπόλυτη ὁμοφωνία.

Ἀπό τοῦτα ἐξηγεῖται, πρῶτον, γιατί οἱ ἐντελῶς συνηθισμένοι ἄνθρωποι εἶναι τόσο κοινωνικοί καί βρίσκουν παντοῦ τόσο εὐκόλα πολύ καλή συντροφιά, ἀνθρώπους καλούς, συμπαθητικούς καί γενναιοψυχούς. Γιά τούς ἀσυνήθιστους, ἰσχύει τό ἀντίθετο, καί μάλιστα τόσο περισσότερο ὅσο πιά ἔκτακτοι εἶναι,

οὕτως ὥστε κάποτε, μέσα στήν ἀπομόνωσή τους, νά νιώθουν μεγάλη χαρά, ὅταν διακρίνουν σ' ἕναν ἄλλον μία κάποια ἴνα, ὁσοδήποτε μικροσκοπική, πού νά εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως μέ τίς δικές τους διότι, βέβαια, ὁ καθένας δέν μπορεῖ νά εἶναι γιά τόν ἄλλον παρά ὅ,τι κι ἐκεῖνος γιά τόν ἴδιο. Τά πραγματικά μεγάλα πνεύματα -ὅπως οἱ ἀετοί- φωλιάζουν ψηλά στούς αἰθέρες, μοναχικά.

Ἀπό τά ἀνωτέρω, γίνεται κατανοητό, δεύτερον, πῶς οἱ ὁμόφρονες ἄνθρωποι καταφέρνουν νά σμίγουν τόσο γρήγορα, σάν νά ἀσκοῦν ἕκατέρωθεν μαγνητική ἔλξη - *verwandte Seelen grüßen sich von ferne* [συγγενεῖς ψυχές ἀλληλοχαιρετῶνται ἀπό μακριά]. Συχνότερα, ὡστόσο, ἔχει κανεῖς τήν εὐκαιρία νά παρατηρήσει τό φαινόμενο αὐτό σέ ἀνθρώπους χαμηλοῦ ποιοῦ ἢ χωρίς χαρίσματα· ὁ λόγος, ὡστόσο, δέν εἶναι παρά τό γεγονός ὅτι ἀπό τούς τελευταίους αὐτούς ὑπάρχουν στρατιές ὀλόκληρες, ἐνῶ οἱ ἀνώτερου ποιοῦ κι ἐξαιρέτοι ἄνθρωποι εἶναι καί ὀνομάζονται σπάνιοι.

Σύμφωνα μέ τοῦτα, σέ μία λ.χ. μεγάλη ἔνωση ἀνθρώπων πού ἔχει συσταθεῖ γιά κάποιο πρακτικό σκοπό, δύο ἀληθινοί ἀχρεῖοι θ' ἀναγνωρίσουν τόσο γρήγορα ὁ ἕνας τόν ἄλλον σάν νά ἔφεραν ἀναγνωριστικά σημεῖα καί σύντομα θά ἐνώσουν τίς δυνάμεις τους γιά τήν διενέργεια

κάποιας κατάχρησης ἢ προδοσίας. Ὅμοίως, ἅς φανταστοῦμε, *per impossibile* [ὄπερ ἀδύνατον], μία μεγάλη ἔνωση ἀποτελούμενη ἀποκλειστικά ἀπό ἀνθρώπους ἐχέφρονες καί πνευματικούς, ἐκτός ἀπό δύο ἡλίθιους, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν καί αὐτοί μέρος τῆς ἔνωσης καί σέ τούτη, λοιπόν, τήν περίπτωσιν, οἱ δύο αὐτοί ἡλίθιοι θά νιώσουν ἔλξη συμπάθειας ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλον καί ὁ καθένας τους θά αἰσθάνεται σύντομα μεγάλη χαρά νά ἔχει βρεῖ ἔστω καί ἕνα λογικό ἄνθρωπο.

Αὐτό, ὡστόσο, πού κρατᾷ τούς ἀνθρώπους, ἀκόμη καί σέ περίπτωσιν μεγάλης ἁρμονίας, μακριά τόν ἕνα ἀπό τόν ἄλλον καί δημιουργεῖ μάλιστα καί μία προσωρινή δυσαρμονία μεταξύ τους εἶναι ἡ διαφορετικότητα τῆς ἐκάστοτε διάθεσης τῆς στιγμῆς, ἡ ὁποία εἶναι γιά τόν καθένα σχεδόν πάντοτε μιά διαφορετική, ἐξαρτώμενη ἀπό τήν παρούσα του ψυχική καί σωματική κατάστασιν, τίς ἀσχολίες του, τό περιβάλλον του, τόν ἐκάστοτε εἰρμό τῶν σκέψεών του κ.ο.κ. Ἀπό ἐδῶ, προκύπτουν δυσαρμονίες ἀνάμεσα καί σέ προσωπικότητες πού, καθ' ἑαυτές, βρίσκονται σέ πληρέστατη ἁρμονία μεταξύ τους. Τό νά μπορεῖ κανεῖς νά πραγματοποιεῖ διαρκῶς τήν διόρθωσιν τήν ἀπαιτούμενην γιά τήν ἄρσιν τῆς διατάραξης αὐτῆς καί νά εἰσάγει μιά ἰσομερῶς συγκερασμένη διάθεσιν θά ἦταν

ἔργο ὑψίστης παιδείας. Ἐλλεῖπει αὐτῆς, τό σύνηθες μέσο γιά τόν συγκερασμό τῶν διαθέσεων σέ μία ομάδα ἀνθρώπων εἶναι ἡ φιάλη τοῦ οἴνοπνεύματος· ἀκόμη δέ καί τό τσαί ἢ ὁ καφές ἐξυπηρετοῦν τόν ἴδιο αὐτό σκοπό.

Ἄπ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν δυσαρμονία πού γεννᾷ ἡ διαφορετικότητα τῶν διαθέσεων τῆς στιγμῆς σέ κάθε ομάδα ἀνθρώπων, μπορεῖ, ἐν μέρει, νά ἐξηγηθεῖ καί τό γεγονός ὅτι ἡ ἀνάμνηση -ἢ ὁποῖα δέν ὑπόκειται στήν ἀναφερθεῖσα διατάραξη καί σ' ἄλλες παραμφορεῖς ἀρνητικές, ἂν καί προσωρινές μόνο ἐπιδράσεις- ἐξιδανικεύει τόν καθένα, τόν παρουσιάζει, μάλιστα, σχεδόν ὡς ἐξαῦλωμένο. Ἡ ἀνάμνηση λειτουργεῖ ὅπως ὁ συγκεντρωτικός φακός τῆς *camera obscura*³⁷: συγκεντρώνει τά πάντα καί σχηματίζει, ἔτσι, μιᾶ εἰκόνα κατά πολύ ὠραιότερη ἀπ' ὅτι τό πρωτότυπο. Τό πλεονέκτημα νά μᾶς βλέπουν ἔτσι ἐξιδανικευμένα, τό ἀποκτοῦμε, ἐν μέρει, καί μόνο μέ κάθε ἀπουσία μας· διότι παρόλο πού ἡ ἀνάμνηση χρειάζεται πολύ χρόνο γιά νά ὀλοκληρώσει τό ἔργο τῆς ἐξιδανίκευσης, τό ξεκινᾷ ἀμέσως. Ὡς ἐκ τούτου, εἶναι μάλιστα φρόνιμο νά ἐμφανίζεται κανεῖς στούς γνωστούς

37. Ἡ *camera obscura* εἶναι ὁ πρόδρομος τῆς φωτογραφικῆς μηχανῆς.

καί φίλους του μόνο μετά από σημαντικά μεσοδιαστήματα απουσίας ενεργώντας έτσι, θά διαπιστώσει κατά τήν ἐκ νέου συνεύρεση ὅτι ἡ ἀνάμνηση ἐπιτελεῖ ἤδη τό ἔργο της.

23) Κανείς δέν μπορεῖ νά βλέπει πέρα ἀπό τά ὄρια τοῦ ἑαυτοῦ του. Μέ τοῦτο ἐννοῶ ὅτι ὁ καθένας μπορεῖ νά συλλάβει καί νά κατανοήσῃ τόν ἄλλον μόνον ἀνάλογα μέ τήν δική του εὐφυΐα. Ἐάν κάποιος ἔχει εὐφυΐα τοῦ πλεον χαμηλοῦ εἴδους, τότε ὅλα τά πνευματικά χαρίσματα, ἀκόμη καί τά πλεον ἔκτακτα, δέν θά τοῦ κάνουν καμία ἐντύπωση· σ' ἕναν ἄνθρωπο προικισμένο μ' αὐτά, δέν θά προσέξει παρὰ τά χαμηλότερα στοιχεῖα τῆς ἀτομικότητός του, ὅλες του δηλ. τίς ἀδυναμίες, τά ἐλαττώματα τῆς ἰδιοσυγκρασίας καί τοῦ χαρακτήρα. Τοῦτα τά στοιχεῖα εἶναι αὐτά πού, κατά τήν ἀντίληψή του, συνθέτουν τήν προσωπικότητα τοῦ ἄλλου, ἐνῶ οἱ ὑπέροστερες πνευματικές ἰκανότητες εἶναι γι' αὐτόν τόσο ἀντιληπτές ὅσο τά χρώματα γιά τόν τυφλό· διότι τό πνεῦμα εἶναι ἀόρατο γιά ὅποιον δέν ἔχει καί ὁ ἴδιος πνεῦμα, κάθε δέ ἀξιολόγηση εἶναι τό γινόμενο τῆς ἀξίας τοῦ ἀξιολογουμένου ἐπί τήν γνωστική ἰκανότητα τοῦ ἀξιολογοῦντος.

Ἀπό τοῦτα προκύπτει ὅτι, ὅποτε συνομιλοῦμε μέ κάποιον, καταβιβάζουμε τόν ἑαυτό μας στό ἐπίπεδό του, καθότι ὅλα ἐκεῖνα στά

ὅποια ὑπερτεροῦμε αὐτοῦ ἐξαφανίζονται, ἀπα-
ρατήρητη δέ περνᾷ ἀκόμη καί ἡ ἀπάρνηση τοῦ
ἑαυτοῦ μας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν ἰσοπέδωση
αὐτή. Ἐάν ἀναλογισθεῖ κανεῖς πόσο χαμηλᾶ
εἶναι τό φρόνημα καί τά προσόντα τῶν περισ-
σότερων ἀνθρώπων, δηλ. πόσο ποταποί εἶναι,
θά συνειδητοποιήσει ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά
μιλᾷ μαζί τους χωρίς νά γίνει καί ὁ ἴδιος, στήν
διάρκεια τῆς συνομιλίας, ποταπός (κατ' ἀνα-
λογία μέ τό φαινόμενο τῆς πτώσεως τῆς ἰσχύ-
ος κατά τήν διανομή τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος)³⁸
θά κατανοήσει τότε σέ βάθος τό νόημα καί τό
εὔστοχον τῆς ἐκφράσεως *sich gemein machen*³⁸,
ἀλλά καί θ' ἀποφεύγει κάθε συναναστροφή
στήν ὁποία δέν μπορεῖ νά ἐπικοινωνήσει παρά
μέ τήν *partie honteuse* [ἐπονείδιστο μέρος] τῆς
φύσης του. Θά κατανοήσει ἐπίσης ὅτι, ἀπέναντι
σέ ἠλίθιους καί μουρλούς, δέν ὑπάρχει παρά
ἓνας καί μόνον τρόπος νά καταστήσει ἐμφανῆ
τήν φρόνησή του, κι αὐτός δέν εἶναι ἄλλος ἀπό

38. Τό νόημα τῆς ἐκφράσεως *sich (mit jemandem) gemein machen* εἶναι «συσχετίζομαι στενότερα (μέ κάποιον)»·
τό βαθύτερο νόημα πού ὑπαινίσσεται ὁ Schopenhauer
-ἡ ἐκφραση, χάρη στήν διττή σημασία τῆς λέξης *ge-
mein* [α) κοινός, β) ποταπός], ὄντως ἐπιδέχεται αὐτή
τήν ἐρμηνεία- εἶναι προφανῶς «κάνω τόν ἑαυτό μου
ποταπό».

τό νά μήν μιλά μαζί τους. Ὅμως, ἐνεργώντας ἔτσι, κάποιοι ἄνθρωποι ἐνίοτε θά νιώθουν μέσα στήν κοινωνία ὅπως ὁ χορευτής πού προσήλθε σ' ἕναν χορό καί δέν συνάντησε ἐκεῖ παρὰ μόνο παράλυτους· μέ ποιόν τώρα νά χορέψει;

24) Τόν ἀπόλυτο σεβασμό μου, ὡς ὁ ἐκλεκτός ἀνάμεσα σ' ἑκατό ἀνθρώπους, κερδίζει ὅποιος, ὅταν πρέπει νά περιμένει γιά κάτι καί κάθεσαι ἄπρακτος, δέν ἀρχίζει πάραυτα νά σφυροκοπᾷ ρυθμικά καί νά κροταλίζει π.χ. μέ τό μπαστούνι του, μέ τό μαχαίρι καί τό πηρού-νι ἢ μ' ὀτιδήποτε ἄλλο βρεθεῖ στά χέρια του. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός προφανῶς σκέφτεται κάτι. Σέ πολλούς ἀνθρώπους, ἀντίθετα, βλέπει κανεῖς ὅτι τό ὄρᾶν ἔχει ἐκτοπίσει καί καταλάβει τήν θέση τοῦ νοεῖν· τέτοιοι ἄνθρωποι προσπαθοῦν μέ τό κροτάλισμα νά διαβεβαιώσουν τόν ἑαυτό τους γιά τήν ὑπαρξή τους.

25) Ὁ Rochefoucauld ἔχει ὀρθά ἐπισημάνει ὅτι εἶναι δύσκολο νά τρέφουμε μεγάλη ἐκτίμη-ση γιά κάποιον καί νά νιώθουμε ταυτόχρονα μεγάλη ἀγάπη γι' αὐτόν. Συνεπῶς, θᾶπρεπε ν' ἀποφασίσουμε ἐάν ζητοῦμε τήν ἀγάπη ἢ τήν ἐκτίμηση τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀγάπη τους εἶναι πάντοτε ἰδιοτελής, ἄν καί μέ τρόπο πού ἐμφα-νίζει τήν μέγιστη δυνατή ποικιλία. Ἐπιπλέον, ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἀποκτᾶται δέν εἶναι πά-ντοτε κατάλληλος γιά νά μᾶς κάνει περήφα-

νους. Κατά κύριο λόγο, αγαπητός είναι κανείς στον βαθμό ακριβώς που δεν έχει ύψηλές αξιώσεις σ' ό,τι αφορά στις σκέψεις και τά αισθήματα των άλλων, και μάλιστα τοῦτο εὐλικρινά και ἀπροσποίητα, ἐπομένως ὄχι λόγω τῆς ἐπιείκειας ἐκείνης που ἔχει τίς ρίζες τῆς στήν περιφρόνηση. Ἐάν τώρα ἀνακαλέσει κανείς στήν μνήμη του τό ἐξαιρετικά ἀληθές ἀπόφθεγμα τοῦ Ἑλβετίου *le degré d'esprit nécessaire pour nous plaire, est une mesure assez exacte du degré d'esprit que nous avons*,³⁹ τότε συμπληρώνονται οἱ προκειμένες τοῦ συλλογισμοῦ γιά νά συναχθεῖ τό συμπέρασμα.

Τά ἀντίστροφα ἰσχύουν γιά τήν ἐκτίμηση: τούτη ἀποσπᾶται ἀπό τούς ἀνθρώπους εἰς πείσμα τους και, γιά τόν λόγο ἀκριβώς αὐτό, συνήθως ἀποκρύπτεται. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἐκτίμηση μᾶς χαρίζει μία πολύ μεγαλύτερη ἐσωτερική ἱκανοποίηση, καθώς συναρτᾶται μέ τήν ἀξίμας τοῦτο δέν ἰσχύει ἄμεσα γιά τήν ἀγάπη τῶν ἀνθρώπων, καθώς αὐτῇ εἶναι ὑποκειμενική, ἐνώ ἡ ἐκτίμηση ἀντικειμενική. Χρήσιμη, ὡστόσο, μᾶς εἶναι περισσότερο ἢ ἀγάπη τους.

26) Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι εἶναι τόσο

39. «ὁ βαθμός τοῦ πνεύματος ὁ ἀναγκαῖος γιά ν' ἀρέσουμε στόν ἑαυτό μας εἶναι ἓνα μέτρο ἀρκετά ἀκριβές τοῦ πνεύματος που ἔχουμε».

ὑποκειμενικοί στήν ἀντίληψη καί τήν κρίση τους πού, ὅ,τι καί νά εἰπωθεῖ, σκέφτονται ἀμέσως τόν ἑαυτό τους, μία δέ ὁποιαδήποτε συμπτωματική σχέση μέ κάτι πού τούς ἀφορᾷ προσωπικά, ὅσο μακρινή καί ἄν εἶναι, καταλαμβάνει καί μονοπωλεῖ ὅλη τους τήν προσοχή, οὕτως ὥστε δέν τούς περισσεύει καθόλου ἀντιληπτική δύναμη γιά νά συλλάβουν τήν ἀντικειμενική διάσταση τῶν λεχθέντων. Γιά τόν λόγο ἀκριβῶς αὐτόν ἀφαιροῦνται τόσο εὐκόλα, θίγονται καί προσβάλλονται τόσο εὐκόλα, ὅπως ἐπίσης κολακεύονται καί κατακτῶνται τόσο εὐκόλα. Γιά τόν ἴδιον ἐπίσης λόγο, ἡ κρίση τους δέν εἶναι ἀντικειμενική καί δίκαιη, ἀλλά προῖόν δωροδοκίας καί ἐξαγορασμοῦ, τίποτε περισσότερο ἀπό μία γνωμοδότηση πρὸς ὄφελος τῆς φατρίας ἢ τῆς τάξης στήν ὁποία ἀνήκουν. Ὅλα τοῦτα ὀφείλονται στό ὅτι στούς ἀνθρώπους αὐτούς ἡ βούληση ὑπερέχει κατά πολύ τῆς γνώσης.

27) Δέν πρέπει νά ὀδηγεῖται κανεῖς σέ ἀπόγνωση ἀπὸ κάθε παραλογισμό πού λέγεται ἢ γράφεται δημόσια καί γνωρίζει τήν γενική ἐπιδοκιμασία ἢ, ἔστω, δέν ἀντικρούεται καί ἀνασκευάζεται, οὔτε νά πιστεύει ὅτι τό ζήτημα ἔχει κριθεῖ ὀριστικά· ἀντίθετα, θά πρέπει νά γνωρίζει, πρὸς παρηγορία του, ὅτι τό πρᾶγμα θά ὑποβληθεῖ σιγά σιγά σ' ἐξέταση καί κριτικό ἔλεγχο, θά συζητηθεῖ, θά διαυγασθεῖ, θά σταθ-

μισθεῖ κι ἔντέλει θά κριθεῖ, στίς περισσότερες περιπτώσεις, ὀρθά, οὕτως ὥστε –μετά ἀπό ἕνα χρονικό διάστημα ἀνάλογο τοῦ βαθμοῦ δυσκολίας τοῦ πράγματος– ὅλοι σχεδόν θά κατανοήσουν ἐπιτέλους ὅ,τι τό καθαρό μυαλό διέκρινε εὐθύς ἐξαρχῆς. Στό μεσοδιάστημα, πρέπει νά κάνει κανεῖς ὑπομονή· διότι ἕνας ὀρθῶς κρίνων ἄνθρωπος πού βρίσκεται ἀνάμεσα σέ πλανημένους μοιάζει μέ τόν ἔχοντα ρολοῖ πού πηγαίνει καλά μέσα σέ μία πόλη στήν ὁποία ὅλα τά ρολόγια στούς δημόσιους χώρους δείχνουν ἐσφαλμένη ὥρα· μόνον αὐτός, βέβαια, γνωρίζει τήν σωστή ὥρα, ἀλλά σέ τί τόν ὠφελεῖ αὐτό, ὅταν ὅλος ὁ κόσμος, ἀκόμη καί ὅσοι γνωρίζουν ὅτι μόνο τό δικό του ρολοῖ πηγαίνει καλά, ρυθμίζει τήν δραστηριότητά του βάσει τῶν δημοσίων ρολογιῶν, τά ὅποια δείχνουν ὅλα ἐσφαλμένη ὥρα;

28) Οἱ ἄνθρωποι μοιάζουν μέ τά παιδιά κατά τοῦτο, ὅτι ὅταν τούς κακομαθαίνει κανεῖς, γίνονται ἄτακτοι· συνεπῶς, μέ κανέναν δέν πρέπει νά εἶναι κανεῖς ὑπερβολικά ὑποχωρητικός ἢ στοργικός. Ὅπως δέν χάνει κανεῖς, κατά κανόνα, ἕναν φίλο ἀρνούμενος νά τοῦ δώσει τό δάνειο πού ἐκεῖνος τοῦ ζητᾷ, ἀλλά τόν χάνει πολύ εὐκόλα δίνοντάς του το, ἔτσι δέν χάνει καί κανέναν λόγῳ μιᾶς συμπεριφορᾶς ὑπερήφανης καί μιᾶς ἐλαφρᾶς παραμέλησης, ἐνῶ συχνά τόν

χάνει λόγω ύπερβολικῆς φιλικότητος καί περιποιητικότητος, καθὼς ἡ τελευταία αὐτῇ στάση θά κάνει τόν ἄλλον ἀλαζονικό καί ἀφόρητο, μέ τελικό ἀποτέλεσμα τήν ρήξη.

Ἰδιαίτερα δέ τήν σκέψη ὅτι τοὺς χρειαζόμεστε δέν ἀντέχουν οἱ ἄνθρωποι ἔπαρση καί οἴηση ἀποτελοῦν τήν ἀναπόφευκτη συνέπεια. Τοῦτες, σ' ἓναν κάποιον βαθμό, γεννῶνται σέ μερικούς καί μόνον ἀπό τό γεγονός ὅτι συγχρωτίζόμεστε μαζί τους, ὅταν λ.χ. συνομιλοῦμε μαζί τους μέ οἰκειότητα· μετά ἀπό λίγο, πιστεύουν ὅτι πρέπει ν' ἀνεχθοῦμε κάποια συμπεριφορά τους καί προσπαθοῦν νά χαλαρώσουν τοὺς φραγμούς πού ὀρίζει ἡ εὐγένεια. Γιά τόν λόγο αὐτό, ἐλάχιστοι εἶναι κατάλληλοι γιά οἰκεία συναναστροφή, κυρίως δέ πρέπει ν' ἀποφεύγει κανεῖς τίς στενές σχέσεις μέ ποταπούς χαρακτῆρες.

Ἐάν δέ κάποιος ἀποκτήσει τήν ἐντύπωση ὅτι μᾶς εἶναι πολύ πιά ἀναγκαῖος ἀπ' ὅτι ἐμεῖς σ' ἐκείνον, τότε συμπεριφέρεται σάν νά τοῦ ἔχουμε κλέψει κάτι καί προσπαθεῖ νά λάβει ἐκδίκηση καί νά τό πάρει πίσω. Γιά τόν λόγο αὐτόν, εἶναι φρόνιμο, κάθε τόσο, νά κάνομε τόν ἄλλον –εἴτε εἶναι ἄνδρας εἴτε γυναῖκα– νά νιώσει ὅτι κάλλιστα μπορούμε νά τόν ἢ τήν στερηθοῦμε· τοῦτο ἐδραιώνει τήν φιλία. Μέ τοὺς περισσότερους μάλιστα ἀνθρώπους,

δέν βλάπτει ν' αφήνουμε κάθε τόσο νά διαφανεί και μία μικρή δόση περιφρόνησης, καθώς τούτο θά τούς κάνει ν' αποδίδουν μεγαλύτερη αξία στην φιλία μας: *chi non istima vien stimato* [όποιος δέν ἐκτιμᾶ ἐκτιμᾶται], λέγει ἕνα ὠραῖο ἰταλικό γνωμικό. Ἐάν δέ κάποιος εἶναι γιά μᾶς πραγματικά πολύ σημαντικός, πρέπει νά τοῦ τό ἀποκρύψουμε σάν νά ἐπρόκειτο γιά ἔγκλημα. Τούτο, βέβαια, δέν εἶναι εὐχάριστο, εἶναι ὅμως ἀληθινό. Τήν μεγάλη καλοσύνη μόλις και μετά βίας ὑποφέρουν οἱ σκύλοι, οἱ δέ ἄνθρωποι ἀκόμη λιγότερο.

29) Τό γεγονός ὅτι ἄνθρωποι ἀνώτερου εἴδους και μεγάλων ἱκανοτήτων προδίδουν τόσο συχνά, ἰδιαίτερα στην νεότητά τους, χαρακτηριστική ἔλλειψη ἀνθρωπογνωσίας, ὥστε νά ἐξαπατῶνται και νά παραπλανῶνται εὐκόλα, ἐνῶ οἱ ποταπές φύσεις, ἀντίθετα, καταφέρνουν νά προσαρμόζονται γρηγορότερα και ταχύτερα στίς καταστάσεις τῆς ζωῆς ὀφείλεται στό ὅτι πρέπει κανεῖς, ἐλλεῖπει πείρας, νά κρίνει *a priori*, τό ὁποῖο τούτο *a priori* δέν μπορεῖ νά ὑποκατασταθεῖ ἀπό καμία ἐμπειρία: στούς μέν ἀνθρώπους τῆς κοινῆς στόφας, τό *a priori* τό παρέχει τό ἴδιο τους τό Ἐγώ, στούς ἐκλεκτούς, ὅμως, κι ἐξαιρετικούς ὄχι, διότι τούτοι, ὡς τέτοιοι πού εἶναι, διαφέρουν πολύ ἀπό τούς ἄλλους καθώς, λοιπόν, διαμορφώνουν τούς λογισμούς και τίς

πράξεις τους βάσει τοῦ δικοῦ τους Ἐγώ, οἱ ὑπολογισμοί τους εἶναι ἐσφαλμένοι.

Ἐνας δέ τέτοιος ἄνθρωπος, ἀκόμη καί ὅταν *a posteriori*, μέ τήν βοήθεια δηλ. τῆς ἔξωθεν διδαχῆς καί πείρας, ἔχει ἐπιτέλους μάθει τί μπορεί κανεῖς νά περιμένει ἀπό τοὺς ἀνθρώπους συνολικά -ὅτι δηλ. περίπου τά πέντε ἕκτα αὐτῶν ἔχουν ἓνα τέτοιο ἠθικό ἢ διανοητικό ποιόν ὥστε ὅποιος δέν ἔχει ὀδηγηθεῖ ἀπό τίς περιστάσεις νά συσχετισθεῖ μαζί τους καλά θά κάνει νά τοὺς ἀποφεύγει προκαταβολικά καί νά μὴν διατηρεῖ, κατά δύναμιν, καμία ἐπαφή μαζί τους-, δέν θά καταφέρει ποτέ νά σχηματίσει μία ἐπαρκῆ ἀντίληψη τῆς ποταπότητας καί τῆς ἀθλιότητάς τους, ἀλλά, ἀντίθετα, ὅσο ζεῖ, θά πρέπει διαρκῶς νά διευρύνει καί νά συμπληρῶνει τήν ἀντίληψή του, συνεχίζοντας στό μεταξὺ νά διαπράττει, πρὸς ζημίαν του, σφάλματα ὑπολογισμοῦ.

Ἐπειτα δέ, ὅταν ἔχει πιά ἀφομοιώσει τά παρασχεθέντα διδάγματα, θά τοῦ συμβαίνει ἐνίοτε τό ἔξῃς: εὐρισκόμενος σέ μία παρῆα ἄγνωστων ἀκόμη σ' αὐτόν ἀνθρώπων, θά ἐκπλήσσειται πόσο ὅλοι τους -κρίνοντας ἀπό τά λόγια καί τίς ἐκφράσεις τοῦ προσώπου τους- ἐμφανίζονται νά εἶναι γνωστικοί, τίμιοι, εἰλικρινεῖς, φιλότιμοι κι ἐνάρετοι, συνάμα δέ εὐφυεῖς καί πνευματικοί. Τοῦτο, ὡστόσο, δέν θάπρεπε

νά τόν παραπλανεί· διότι ὀφείλεται ἀπλῶς καί μόνο στό ὅτι ἡ φύση δέν ἐνεργεῖ ὅπως οἱ κακοί ποιητές, οἱ ὁποῖοι, ὅταν ἐπιθυμοῦν νά παραστήσουν ἕναν ἀχρεῖο ἢ ἕναν ἀνόητο, τὸ κάνουν μέ τρόπο τόσο χονδροειδῆ καί μέ πρόθεση τόσο πασίδηλη ὥστε νά βλέπει κανεῖς, οὕτως εἰπεῖν, πίσω ἀπό κάθε τέτοιο πρόσωπο τόν ποιητή νά ἐκθέτει διαρκῶς στήν κοινή θεά τό φρόνημα καί τά λόγια του φωνάζοντας μέ τόνο προειδοποιητικό: «τοῦτος εἶναι ἕνας ἀχρεῖος, τοῦτος εἶναι ἕνας ἀνόητος, μήν δίνετε πίστη στά ὅσα λέγει!». Ἡ φύση, ἀντίθετα, ἐνεργεῖ ὅπως ὁ Shakespeare ἢ ὁ Goethe, στά ἔργα τῶν ὁποίων τό κάθε πρόσωπο, καί ἄς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ διάβολος, ὅσο στέκεται μπροστά μας καί μιᾶ, ἔχει δίκιο στά ὅσα λέγει· διότι τό κάθε πρόσωπο ἔχει σχεδιασθεῖ κατά τρόπο τόσο ἀντικειμενικό ὥστε νά μᾶς ἔλκει στό κόσμο τῶν ζητημάτων πού τό ἀφοροῦν καί τό ἐνδιαφέρουν, ἀναγκάζοντάς μας νά γίνουμε μέτοχοι τῆς ζωῆς του· τά πρόσωπα αὐτά –ὅπως καί τά ἔργα τῆς φύσης– ἀναπτύσσονται καί ἀποκτοῦν ὄντοτητα βάσει μιᾶς ἐσωτερικῆς ἀρχῆς δυνάμει τῆς ὁποίας τά λόγια καί οἱ πράξεις τους ἐμφανίζονται ὡς κάτι τό φυσικό, συνεπῶς καί ἀναγκαῖο.

Ὅποιος, λοιπόν, φαντάζεται ὅτι στόν κόσμο στόν ὁποῖο ζοῦμε οἱ διάβολοι περιφέρονται μόνο μέ κέρατα καί οἱ παλιάτσοι μέ κουδου-

νάκια θά γίνεται διαρκῶς ἡ εὐκόλη λεία ἢ τό παίγνιό τους. Ἐπιπλέον, οἱ ἄνθρωποι ἐνεργοῦν κατά τίς συναναστροφές τους ὅπως ἡ σελήνη καί οἱ καμπούρηδες, ἐμφανίζουν δηλ. διαρκῶς τήν μία τους μόνο πλευρά· μάλιστα, ὁ καθένας ἔχει ἓνα ἔμφυτο ταλέντο νά μετατρέπει τό πρόσωπό του διά τῆς μμητικῆς ὁδοῦ σέ προσωπεῖο πού παριστάνει ἀκριβῶς τό τί θά ὄφειλε νά εἶναι καί πού, καθῶς εἶναι κομμένο καί ραμμένο στά μέτρα τῆς ἀτομικότητάς του, ταιριάζει κι ἐφαρμόζει ἔπάνω του μέ τόση ἀκρίβεια ὥστε ἡ ἐντύπωση πού δημιουργεῖ εἶναι ἐξαιρετικά ἀπατηλή. Τό προσωπεῖο αὐτό, ὁ κάτοχός του τό φορᾷ κάθε φορά πού τό ζητούμενο εἶναι νά ἀποσπάσει μέ κολακεῖες τήν εὐνοια τῶν ἄλλων. Συνεπῶς, πρέπει νά τοῦ δίνει κανεῖς τόση λίγη πίστη σάν νά ἦταν φτιαγμένο ἀπό κηρωτό ὕφασμα, τηρώντας κατά νοῦ τό ἔξοχο ἰταλικό γνωμικό *non è si tristo cane, che non meni la coda* (τόσο κακός [sic] δέν εἶναι κανένας σκύλος πού νά μὴν κουνᾷ τήν οὐρά του).

Ἐν πάση περιπτώσει, πρέπει κανεῖς νά φυλάγεται ἐπιμελῶς μὴν σχηματίσει μία πολύ εὐνοϊκή γνώμη γιά κάποιον ἄνθρωπο πού πρόσφατα γνώρισε· εἰδάλλως, στήν συντριπτική πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων, θ' ἀπογοητευθεῖ μέχρις ἰδίας αἰσχύνης ἢ ἀκόμη καί ζημίας. Σχετικά μέ τοῦτα, ἀξίζει νά ληφθεῖ ὑπόψη κι ἓνα ἀπόφθεγ-

μα τοῦ Σενέκα: *argumenta morum ex minimis quoque licet capere* [Epist. 52].⁴⁰ Εἰδικά στά τιποτένια πράγματα –στά ὁποῖα καί δέν προσέχει κανεῖς τήν συμπεριφορά του– φαίνεται πραγματικά ὁ χαρακτήρας· ἐκεῖ, σέ ἀσήμαντες πράξεις καί ἀπλούς τρόπους συμπεριφορᾶς, μπορεῖ κανεῖς συχνά νά παρατηρήσει μ' εὐκολία τόν ἐγωισμό πού δέν γνωρίζει καθόλου ὄρια καί τόν παραμικρό σεβασμό γιά τούς ἄλλους, ὁ ὁποῖος κατόπιν, στά σημαντικά πράγματα, δέν θά διαψευσθεῖ μέν, ὅμως θά συγκαλυφθεῖ.

Ὅταν, τώρα, κάποιος μέ τόν ὁποῖον βρισκόμαστε σ' ἐπαφή ἢ ἔχουμε συναναστροφή δεῖξει ἀπέναντί μας μία συμπεριφορά δυσάρεστη ἢ ἐξοργιστική, τότε δέν ἔχουμε παρὰ ν' ἀναρωτηθοῦμε ἐάν εἶναι ὄντως τόσο σημαντικός γιά μᾶς ὥστε νά εἴμαστε διατεθειμένοι ν' ἀνεχθοῦμε ἐκ νέου κι ἐπανειλημμένα τήν ἴδια ἢ μάλιστα καί χειρότερη συμπεριφορά ἐκ μέρους του. Στήν μέν καταφατική περίπτωση, δέν χρειάζεται νά τοῦ ποῦμε πολλά γιά τό ζήτημα, ἀφοῦ τά λόγια ἐλάχιστα βοηθοῦν· συνεπῶς, πρέπει –μέ ἢ χωρίς διαμαρτυρία– ν' ἀφήσουμε τό πράγμα νά περάσει,

40. «ἐνδείξεις γιά τό ποιόν κάποιου μπορεῖ κανεῖς νά ἔχει καί ἀπό τά πλέον ἀσήμαντα πράγματα» [πρβλ. Ἐπιστολές στόν Λουκίλιο, Ἀθήνα (Ἑλλ. Γράμματα) 1998].

έχοντας, όμως, επίγνωση ότι, μέ τήν στάση μας, είναι σάν νά παρακαλοῦμε γιά τήν ἐπανάληψή του. Στήν δέ ἀποφατική περίπτωση, πρέπει νά προβοῦμε σέ ἄμεση καί ὀριστική ρήξη τῶν σχέσεων μέ τόν ἀκριβό μας αὐτόν φίλο ἢ, ἂν πρόκειται γιά κάποιον ὑπηρέτη, νά τόν διώξουμε διότι εἶναι ἀναπόφευκτο ὅτι, δοθείσης εὐκαιρίας, θά πράξει καί πάλι ἀκριβῶς τά ἴδια ἢ τά ἐντελῶς ἀνάλογα, καί ἄς μᾶς διαβεβαιώνει τώρα κατηγορηματικά καί εἰλικρινά γιά τό ἀντίθετο.

Ὁ ἀνθρώπινος χαρακτήρας εἶναι παντελῶς ἀδιόρθωτος, καθῶς ὅλες οἱ ἐνέργειες τοῦ ἀνθρώπου ἀπορρέουν ἀπό μία ἐσωτερική ἀρχή, δυνάμει τῆς ὁποίας τοῦτος πράττει σέ ὅμοιες περιστάσεις κατ' ἀνάγκη τά αὐτά, καί μάλιστα δέν μπορεῖ νά ἐνεργήσει διαφορετικά. Ἄς διαβάσει ὁ ἀναγνώστης τήν «Ὑποψήφια πραγματεία» μου περί τῆς καλουμένης «ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως» γιά ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπό τήν χίμαιρα αὐτή. Γιά τόν ἴδιο λόγο, πρέπει νά εἴμαστε ἐξίσου βέβαιοι ὅτι κάποιος, σέ διαφορετικές αὐτή τήν φορᾶ περιστάσεις, δέν θά πράξει τά ἴδια ὅπως προηγουμένως. Ἀντίθετα μέ τόν χαρακτήρα, τό φρόνημα καί ἡ συμπεριφορᾶ τῶν ἀνθρώπων μεταβάλλονται τόσο γρήγορα ὅσο καί τά συμφέροντά τους μάλιστα, ἢ πρόθεσή τους ἐκδίδει συναλλαγματικές γιά τόσο μικρές προθεσμίες ὥστε ἡ νοημοσύνη κάποιου πρέπει

νά είναι ακόμη μικρότερη γιά νά μήν τίς διαμαρτυρήσει.⁴¹

Ἐστῶ, λοιπόν, ὅτι ἐπιθυμοῦμε νά μάθουμε πῶς θά ἐνεργήσει κάποιος σέ μία ὀρισμένη κατάσταση στήν ὁποία προτιθέμεθα νά τόν φέρουμε. Σχετικά μ' αὐτό, δέν πρέπει κατά κανέναν τρόπο νά βασισθοῦμε στίς ὑποσχέσεις καί τίς διαβεβαιώσεις πού μᾶς δίνει· διότι ακόμη καί ἂν ὑποθέσουμε ὅτι μιᾶ εἰλικρινά, μιᾶ γιά ἓνα ζήτημα πού δέν γνωρίζει. Πρέπει, συνεπῶς, νά ἐκτιμήσουμε τό πῶς θά ἐνεργήσει ἀποκλειστικά καί μόνον ἐξετάζοντας τίς περιστάσεις στίς ὁποῖες θά βρεθεῖ καί τήν σύγκρουση αὐτῶν μέ τόν χαρακτήρα του.

Γιά ν' ἀποκτήσει γενικά κανεῖς τήν τόσο ἀπαραίτητη σαφή κι ἐμβριθῆ κατανόηση τοῦ ἀληθινοῦ καί πολύ θλιβεροῦ ποιοῦ τῶν ἀνθρώπων, ὅπως αὐτοί εἶναι ὡς ἐπί τό πλεῖστον, εἶναι ἐξαιρετικά διδακτικό νά χρησιμοποιεῖ τό πῶς ἐμφανίζονται νά ἐνεργοῦν καί νά συμπεριφέρονται στήν λογοτεχνία ὡς ὑπόμνημα στό πῶς

41. Ἡ ἐλλειπτικά διατυπωμένη αὐτή σύγκριση σημαίνει προφανῶς ὅτι οἱ δεδηλωμένες προθέσεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐξαιρετικά βραχείας διάρκειας, οὕτως ὥστε δέν πρέπει κανεῖς νά τίς παίρνει τοῖς μετρητοῖς. Τό γλωσσοπαίγνιο πού ἐμπεριέχει ἡ γερμανική διατύπωση εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποδοθεῖ στά ἑλληνικά.

ἐνεργοῦν καί συμπεριφέρονται στή πρακτική ζωή, καθώς ἐπίσης καί ἀντίστροφα. Τοῦτο εἶναι πολύ χρήσιμο προκειμένου νά μὴν ἐξαπατᾶται οὔτε ὡς πρὸς τὸν ἑαυτό του οὔτε ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους. Ἐξαιρέσεις, βέβαια, ὑπάρχουν, καί μάλιστα ἀκατανόητα μεγάλες, οἱ δὲ διαφορές τῶν ἀτομικότητων εἶναι τεράστιες σέ συνολική, ὡστόσο, θεώρηση, ὁ κόσμος –ὅπως εἶπαμε ἤδη πρὸ πολλοῦ– εἶναι φαῦλος: οἱ ἄγριοι ἀλληλοσπαράζονται καί οἱ ἡμεροὶ ἀλληλοεξαπατῶνται, τοῦτο δὲ ὀνομάζεται «ἡ ροή τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου». Τά κράτη, μέ τὸν περὶ τεχνό μηχανισμό τους πού ἀφορᾷ τόσο στίς ἐσωτερικές ὅσο καί στίς ἐξωτερικές ὑποθέσεις καί μέ τά μέσα καταστολῆς πού διαθέτουν, τί διαφορετικό ἄραγε εἶναι ἀπό ἓνα σύνολο προληπτικῶν μέτρων γιά νά τεθοῦν φραγμοί στήν ἀχαλίνωτη ἀδικία τῶν ἀνθρώπων;

30) Οὔδεις χαρακτήρας ἔχει τέτοιο ποιόν ὥστε νά μπορεῖ ν' ἀφεθεῖ μόνος του ν' ἀνταπεξέλθει στά πράγματα καί νά ἐνεργεῖ κατά τήν κλίση του, ἀλλά ὁ καθένας χρήζει καθοδηγήσεως μέ τήν βοήθεια ἐννοιῶν καί πρακτικῶν ἀρχῶν. Ἐάν, τώρα, ἐπιθυμεῖ κανεὶς νά προχωρήσει περισσότερο, μέχρι δηλ. ἐνός χαρακτήρα ἐκπορευόμενου ὄχι ἀπό τήν ἔμφυτη προδιάθεσή μας, ἀλλά ἀπό ἔλλογη προαίρεση, ἐνός χαρακτήρα πραγματικά ἐπίκτητου καί

τεχνητοῦ, τότε πολύ σύντομα θά διαπιστώσει ὅτι τό

*Naturam expelles furca, tamen usque recurret*⁴²

ἀληθεύει. Μπορεῖ κανεῖς ὄντως νά ἐννοήσει κάλλιστα ἕναν κανόνα συμπεριφορᾶς ἀπέναντι στους ἄλλους, μάλιστα δέ καί νά τόν ἀνακαλύψει ὁ ἴδιος καί νά τόν διατυπώσει εὐστοχα· στήν πράξη, παρὰ ταῦτα, λίαν συντόμως θά τόν παραβιάσει.

Ὡστόσο, δέν πρέπει κανεῖς ν' ἀποθαρρυνθεῖ ἀπό τήν διαπίστωση αὕτη καί νά πιστέψει πώς εἶναι ἀδύνατον νά ρυθμίσει τήν συμπεριφορά του στήν πρακτική ζωή βάσει ἀφηρημένων κανόνων καί πρακτικῶν ἀρχῶν, ὥστε τό καλύτερο πού θά εἶχε νά κάνει εἶναι ν' ἀφεθεῖ στίς κλίσεις του. Ἀπεναντίας, κι ἐδῶ ἰσχύει ὅ,τι καί γιά ὅλες τίς θεωρητικές ὑποδείξεις καί ὀδηγίες γιά τήν πράξη· ἡ κατανόηση τοῦ κανόνα εἶναι τό πρῶτο βῆμα, ἡ ἐκμάθηση τῆς ἐφαρμογῆς καί τῆς τήρησής του τό δεύτερο· τό μέν πρῶτο βῆμα κατακτᾶται μέ τόν Λόγο καί διά μιᾶς, τό δέ δεύ-

42. Κι ἂν τήν διώχνεις μέ τό δίκρανο τήν φύση, αὕτη τροχάδην θά ἐπιστρέφει.

[Ὁράτιος, «Ἐπιστολαί» Α' 10, 24]

τερο μ' ἐξάσκησι καὶ προοδευτικά. Ἄς δείξει κανεὶς σ' ἓναν μαθητὴ τίς δακτυλοθεσίαις στὸ ὄργανο ἢ τίς ἀποκρούσεις καὶ τὰ κτυπήματα μὲ τὸ ξίφος καὶ θά διαπιστώσει ὅτι ἐκεῖνος, παρὰ τὴν ἀγαθότητή του πρόθεσι, ἀμέσως ὑποπίπτει σὲ σφάλματα καὶ πιστεύει πῶς, κατὰ τὴν ταχεῖα ἀνάγνωσι τῆς παρτιτούρας ἢ στήν ἔξαψη τοῦ ἀγώνα, εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νά τηρεῖ τὰ ὅσα ἔμαθε. Κι ὅμως, προοδευτικά μαθαίνει νά τὰ τηρεῖ χάρι στήν ἄσκησι ἢ στά παραπατήματα, τὰ πεσίματα καὶ τὰ ξανασηκώματα. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ γιὰ τοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς κατὰ τὴν ἐκμάθησι τῆς ὀμιλίας καὶ τῆς γραφῆς στὰ λατινικά. Μ' αὐτόν ἀποκλειστικά τὸν τρόπο γίνεται καὶ ὁ ἀδέξιος ἄνθρωπος αὐλικός, ὁ θερμόαιμος ἐκλεπτυσμένος κοσμοπολίτης, ὁ ἀνοιχτός ἄνθρωπος κλειστός, ὁ εὐγενής εἴρων.

Τὸ ἀποτέλεσμα, ἐντούτοις, μιᾶς τέτοιας αὐτοεκπαίδευσις, τὸ κεκτημένο μὲ μακρόχρονο ἐθισμό, δέν χάνει ποτέ τὸν χαρακτήρα ἑνός καταναγκασμοῦ προερχόμενου ἔξωθεν, οὕτως ὥστε ἡ φύσι ποτέ νά μὴν παύει ἐντελῶς νά τοῦ προβάλλει ἀντίστασι κι ἐνίοτε, ἀπρῶσμενα, νά τὸν ἀπεκδύεται. Ἡ πράξι σύμφωνα μὲ ἀφηρημένες πρακτικὰς ἀρχὰς εὐρίσκειται στήν αὐτὴ σχέση μὲ τὴν πράξι βάσει πρωταρχικῆς, ἔμφυτης κλίσις ὅπως ἓνα ἔργο τῆς ἀνθρώπινης ἐπιτηδειότητις

-λ.χ. ένα ρολόι, τό όποιο χαρακτηρίζεται άπό μία μορφή και μία κίνηση πού έχουν επιβληθεί πάνω στό ξένο ύλικό- μέ τόν ζωντανό όργανισμό, στόν όποιον μορφή και ύλη άλληλοκαθορίζονται σχηματίζοντας ένότητα. Άπ' αύτήν τήν σχέση άνάμεσα στόν επίκτητο και τόν έμφυτο χαρακτήρα, έπαληθεύεται τό άπόφθεγμα του άυτοκράτορα Ναπολέοντα *tout ce qui n'est pas naturel est imparfait* [ό,τι δέν είναι φυσικό είναι άτελές], τό όποιο συνιστά συνολικά έναν κανόνα πού ισχύει για τά πάντα, τόσο τά τής φύσεως όσο και τά ήθικά· έξαίρεση άπ' αύτόν δέν μου έρχεται στόν νοϋ πλύν μιās, τό γνωστό στους όρυκτολόγους φυσικό *Aventurino*⁴³, τό όποιο είναι ύποδεέστερο του τεχνητού.

Γιά τόν λόγο αυτό, επιθυμώ έδώ νά συστήσω έμφατικά τήν άποφυγή κάθε *επιτήδευσης και προσποίησης*. Κατ' άρχάς, τούτη επισύρει τήν περιφρόνηση, καθώς συνιστά, πρώτον μέν, άπάτη -ή όποία άποτελεί καθ' έαυτήν έκφραση δειλίας, άφοϋ έχει ως βάση της τόν φόβο-, δεύτερον δέ, άυτοκαταδίκη εκείνου πού τήν επιλέγει, καθώς ό άνθρωπος αυτός επιθυμεί νά έμφανίζεται ως κάτι πού δέν είναι, τό όποιο αυτό κάτι, συνεπώς, τό θεωρεί καλύτερο άπ' αυτό

43. Είδος χαλαζία.

πού ὄντως εἶναι. Ἡ προσποίηση κάποιου ὅτι ἔχει ἓνα προσόν καί ἡ καυχησιολογία του περὶ αὐτοῦ δέν εἶναι παρὰ μία ὁμολογία ὅτι δέν τό ἔχει. Ὅταν κάποιος καυχᾶται γιά κάτι - εἴτε αὐτό εἶναι γενναιότητα εἴτε λογιοσύνη εἴτε πνεῦμα εἴτε χιοῦμορ εἴτε ἐπιτυχία στίς γυναῖκες εἴτε πλούτη εἴτε ἀριστοκρατική καταγωγή εἴτε ὀτιδήποτε ἄλλο-, τότε μπορεῖ κανεῖς ἀπό τήν καυχησιολογία του νά συμπεράνει ὅτι ἔχει κάποια ἔλλειψη ἀκριβῶς σ' αὐτό γιά τό ὅποιο καυχᾶται διότι, βέβαια, ὅποιος ἔχει πράγματι καί πλήρως ἓνα προσόν δέν διανοεῖται οὔτε νά κάνει ἐπίδειξη οὔτε νά προσποιηθεῖ κάτι, ἀλλά εἶναι ἤρεμος ὡς πρός αὐτό. Τοῦτο εἶναι καί τό πραγματικό νόημα τοῦ ἰσπανικοῦ γνωμικοῦ *herradura que chacolotea clavo le falta* (ἀπό τό πέταλο πού κροταλίζει [sic] λείπει ἓνα καρφί).

Ὡστόσο, ὅπως ἐξαρχῆς ἐλέχθη, δέν πρέπει κανεῖς ν' ἀφήνει τά ἡνία ἀπό τά χέρια του καί νά κάνει τόν ἑαυτό του νά φανεῖ ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, καθῶς τό φαῦλον καί κτηνώδες τῆς ἀνθρώπινῆς μας φύσης ἀπαιτεῖ ὄντως συγκάλυψη. Τοῦτο, ὅμως, δικαιολογεῖ μόνο τό ἀρνητικό, τήν συγκάλυψη, ὄχι ὅμως καί τό θετικό, τήν προσποίηση. Ἐπίσης, πρέπει νά γνωρίζει κανεῖς ὅτι ἡ προσποίηση ἑνός ἀνθρώπου ἀναγνωρίζεται πρὶν κἄν γίνεи σαφές τό τί ἀκριβῶς προσποιεῖται.

31) Όπως ακριβώς φέρει κανείς τό βάρος του σώματός του χωρίς νά τό νιώθει όπως νιώθει εκείνο όποιοιδήποτε ξένου σώματος πού θέλει νά θέσει σέ κίνηση, έτσι και δέν αντιλαμβάνεται τά δικά του έλαττώματα και άμαρτήματα, αλλά μόνον εκείνα τών άλλων. Από τήν άλλη πλευρά, ώστόσο, ό άλλος είναι για τόν καθέναν ένας καθρέφτης στόν όποϊον βλέπει εύκρινώς τά δικά του άμαρτήματα κι έλαττώματα, τίς κάθε είδους σκαιές και βδελυρές του συμπεριφορές. Έντούτοις, μπροστά στόν καθρέφτη αυτόν, ενεργεί κανείς συνήθως όπως ό σκύλος, ό όποϊος γαβγίζει τόν καθρέφτη, καθώς δέν γνωρίζει ότι βλέπει τόν έαυτό του, αλλά νομίζει ότι πρόκειται για έναν άλλον σκύλο.

32) Ο εύγενοϋς φύσεως άνθρωπος, στήν νεότητά του, πιστεύει πώς οί οϋσιώδεις και άποφασιστικές σχέσεις και διασυνδέσεις είναι οί ιδεατές, οί βασιζόμενες δηλ. σέ όμοιότητα φρονήματος, τρόπου σκέψης, γούστου, πνευματικῶν δυνάμεων κ.ο.κ.· άργότερα, έντούτοις, συνειδητοποιεί ότι εκείνες πού κατέχουν τά πρωτεία είναι οί πραγματικές, εκείνες δηλ. πού έχουν ως βάση τους κάποιο υλικό συμφέρον. Σέ τούτες εδράζονται όλες σχεδόν οί διασυνδέσεις, ή δέ πλειονότητα τών ανθρώπων δέν γνωρίζει άλλο είδος σχέσεων.

Κατά συνέπεια, ό καθένας αντιμετωπίζεται

βάσει τοῦ ἀξιώματος ἢ τοῦ ἐπαγγέλματος του, τῆς ἐθνότητος ἢ τῶν οἰκογενειακῶν του καταβολῶν καί ὅλως βάσει τῆς θέσης καί τοῦ ρόλου πού τοῦ ἔχουν ἀποδοθεῖ ἀπό τίς συμβάσεις· βάσει τούτων καθορίζεται ἡ ταξινόμηση, ἡ διαλογή καί ἡ μεταχείρισή του, ὅπως καί στήν περιπτώση ἑνός βιομηχανικοῦ προϊόντος. Ἀντίθετα, τό τί εἶναι καθ' ἑαυτόν, δηλ. ὡς ἄνθρωπος, δυνάμει τῶν προσωπικῶν του ἰδιοτήτων, λαμβάνεται ὑπόψη μόνο περιστασιακά καί ὅπως τύχει, συνεπῶς μόνο κατ' ἐξαίρεση, ὥστε ἀγνοεῖται καί παραμερίζεται ἀπό τόν καθένα ὅποτε τόν βολεῦει, δηλ. ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον. Τώρα, ὅσο περιεκτικότερο καί ἀξιολογότερο εἶναι τοῦτο τό καθ' ἑαυτόν τόσο λιγότερο θ' ἀρέσει στόν ἄνθρωπο τοῦτο ἢ ἐν λόγῳ κοινωνική ρύθμιση, οὕτως ὥστε θά προσπαθεῖ νά διεκφύγει ἀπό τήν ἐπικράτειά της. Ἡ ρύθμιση αὐτή, πάντως, ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι, σ' αὐτόν τόν κόσμον τῆς ἀνάγκης καί τῆς ἐνδείας, τά μέσα γιά τήν ἀντιμετώπισή τους συνιστοῦν παντοῦ τό πρωταρχικό καί, συνεπῶς, τό κυρίαρχο μέλημα.

33) Ὅπως στίς συναλλαγές κυκλοφορεῖ χάριτο χρῆμα ἀντί τοῦ ἀργύρου, ἔτσι καί στόν κόσμον, ἀντί τῆς ἀληθινῆς ἐκτίμησης καί φιλίας, κυκλοφοροῦν οἱ ἐξωτερικῆς τους ἐκδηλώσεις καί οἱ ὅσο τό δυνατόν φυσικότερες ἀπομμή-

σεις τῶν συμπεριφορῶν διά τῶν ὁποίων ἐκείνες ἐκφράζονται. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὡστόσο, μπορεῖ ἐπίσης ν' ἀναρωτηθεῖ κανεῖς ἐάν ἄραγε ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού ὄντως ἀξίζουν τήν ἀληθινή ἐκτίμηση καί φιλία.

Ἡ ἀληθινή, γνήσια φιλία προϋποθέτει ἕνα ἰσχυρό, ἀμιγῶς ἀντικειμενικό κι ἐντελῶς ἀνιδιοτελές ἐνδιαφέρον γιά τήν εὐτυχία καί δυστυχία τοῦ ἄλλου, τοῦτο δέ, μέ τήν σειρά του, μία πραγματική ταύτιση μέ τόν φίλο. Τοῦτα, ὅμως, τά ἀντιστρατεύεται ὁ ἐγωισμός τῆς ἀνθρώπινης φύσης σέ τέτοιον βαθμό πού ἡ ἀληθινή φιλία συγκαταλέγεται -ὅπως καί τά κολοσσιαῖα θαλάσσια τέρατα- σ' ἐκεῖνα γιά τά ὁποῖα δέν γνωρίζουμε ἐάν ἀνήκουν στήν σφαῖρα τοῦ μύθου ἢ τῆς πραγματικότητας. Ἐντούτοις, ὑπάρχουν ὄντως κάποιες διασυνδέσεις ἀνθρώπων πού, ἂν καί κατ' οὐσίαν βασιζόμενες καί αὐτές σέ κρυμμένα ἐγωιστικά κίνητρα, ἐμπεριέχουν, παρά ταῦτα, ἕναν σπόρο τῆς ἀληθοῦς καί γνήσιας φιλίας, οὕτως ὥστε νά ἐξευγενίζονται σέ τέτοιον βαθμό πού, μέσα στόν κόσμο αὐτό τῶν ἀτελειῶν, νά μποροῦν νά φέρουν, ὄχι ἀδικαιολόγητα, τόν τίτλο τῆς φιλίας. Οἱ διασυνδέσεις αὐτές βρῖσκονται πολύ ὑψηλότερα ἀπό τίς καθημερινές σχέσεις, οἱ ὁποῖες εἶναι μᾶλλον τέτοιες πού, μέ τούς περισσότερους ἀπό τούς γνωστούς καί φίλους μας, θά κόβαμε ἀμέσως

τήν καλημέρα εάν κάποτε ακούγαμε πώς μιλούν για μᾶς όταν δέν εἴμαστε παρόντες.

Τήν καλύτερη εὐκαιρία για νά διακριβώσουμε τήν γνησιότητα τῶν αἰσθημάτων ενός φίλου, πέρα ἀπό τίς περιπτώσεις ἐκεῖνες στίς ὁποῖες χρειαζόμαστε πραγματική βοήθεια καί σημαντικές θυσίες ἀπό μέρους του, τήν ἔχουμε ὅταν τοῦ κοινοποιοῦμε μία συμφορά πού μόλις μᾶς συνέβη· διότι τότε, τά χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου του εἴτε ἀποτυπώνουν ἀληθινή, βαθιά καί ἀμιγῆ θλίψη εἴτε, μέ τήν ἀτάραχη ἡρεμία τους ἢ καί μέ μία φευγαλέα ἔκφραση, ἐπιβεβαιώνουν τό ἀπόφθεγμα τοῦ Rochefoucauld *dans l'adversité de nos meilleurs amis, nous trouvons toujours quelque chose qui ne nous déplaît pas*.⁴⁴ Οἱ συνήθεις καλούμενοι «φίλοι» δέν καταφέρνουν σέ τέτοιες περιστάσεις νά μήν σχηματισθεῖ στᾶ χεῖλη τους ἕνα ὑπομειδίαμα ἰκανοποιήσης.

Ἀπόσταση καί μακρὰ ἀπουσία βλάπτουν κάθε φιλία, ὅσο ἀπρόθυμα καί ἂν τό παραδέχεται κανεῖς· διότι οἱ ἄνθρωποι πού δέν βλέπου-

44. «στὶς ἀντιξοότητες πού ἀντιμετωπίζουν οἱ καλύτεροι φίλοι μας, πάντοτε βρίσκουμε κάτι για τό ὁποῖο δέν νιώθουμε ἀπαρέσκεια» *Réflexions ou sentences et maximes morales* [Στοχασμοί ἢ ἀφορισμοί καί ἠθικές ἀρχές, Ἀθήνα (ἐκδ. Γαβριηλίδης) 1993 καί Ἀθήνα (ἐκδ. Ἑρατώ) 2003].

με, και ἄς εἶναι οἱ πλέον ἀγαπημένοι μας φίλοι, ἔξασθενοῦν βαθμιαῖα στήν μνήμη μέχρι πού, μέ τά χρόνια, προσλαμβάνουν τήν μορφή ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Τοῦτο ἔχει ὡς συνέπεια τό ἐνδιαφέρον μας γι' αὐτούς νά καταλήγει ἀπλῶς ὑπόθεση λογικῆς, μάλιστα δέ συνήθειας τό ζωηρό κι ἐκ βαθέων ἐνδιαφέρον μας παραμένει προνόμιο ὄσων ἔχουμε μπροστά στά μάτια μας, κι ἄς προῖκεται μόνο γιά τά ἀγαπημένα μας κατοικίδια ζῶα. Τόσο πολύ ἐξαρτᾶται ἡ ἀνθρώπινη φύση ἀπό τίς αἰσθήσεις.

Οἱ φίλοι αὐτοαποκαλοῦνται εἰλικρινεῖς, οἱ ἐχθροὶ εἶναι εἰλικρινεῖς. Ὡς ἐκ τούτου θά ἔπρεπε νά χρησιμοποιεῖ κανεῖς τόν ψόγο τους γιά τήν αὐτογνωσία του ὅπως ἓνα πικρό φάρμακο.

Ποιός εἶπε ὅτι οἱ φίλοι στήν ἀνάγκη εἶναι σπάνιοι; Τό ἀντίθετο! Μόλις συνάψουμε φιλία μέ κάποιον, ἀμέσως βρίσκεται σέ ἀνάγκη καί μᾶς ζητᾶ δάνειο.

34) Μά τί ἀφελῆς εἶναι ἐκεῖνος πού τρέφει τήν χίμαιρα πῶς τό νά ἐπιδεικνύει πνεῦμα κι εὐφυΐα συνιστᾶ ἓνα μέσο γιά νά γίνεται ἀγαπητός στήν κοινωνία! Τό ἀντίθετο, οἱ ιδιότητες αὐτές ἐξάπτουν τό μίσος καί τήν μῆνι τῆς συντριπτικῆς πλειονότητος τῶν ἀνθρώπων, συναισθήματα δέ πού γίνονται ἀκόμη πικρότερα ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ διακατεχόμενος ἀπ' αὐτά δέν δικαιούται νά κατηγορήσει σέ τίποτε τόν ὑπαίτιό τους, καί

μάλιστα τὰ ἀποκρύπτει καί ἀπό τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό. Τό νά φανερώνει ἄρα κανεῖς πνεῦμα κι εὐφυΐα δέν συνιστᾶ ἕναν ἕμμεσο τρόπο νά προσάπτει σ' ὄλους τούς ἄλλους τήν ἀνικανότητα καί τήν ἀμβλύνοιά τους;

Ἐπιπλέον, ἡ κοινή ἀνθρώπινη φύση ἐξεγείρεται μόλις ἀντιληφθεῖ τήν παρουσία τοῦ ἀντιθέτου της, ὁ δέ κρυφός ὑποκινητής τῆς ἐξέγερσης αὐτῆς δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τόν φθόνο· διότι, βέβαια, ἡ ἱκανοποίηση τῆς ματαιοδοξίας εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο – ὅπως καθημερινᾶ μπορεῖ κανεῖς νά διαπιστώσει – μία ἀπόλαυση πάνω ἀπό κάθε ἄλλη, ἀπόλαυση, ὥστόσο, πού καθίσταται δυνατή μόνο διά τῆς συγκρίσεως τοῦ ἑαυτοῦ του μέ ἄλλους. Γιά κανένα δέ ἄλλο προσόν δέν ὑπερηφανεύεται τόσο ὁ ἄνθρωπος ὅσο γιά τὰ πνευματικά προσόντα, καθῶς τοῦτα καί μόνο θεμελιώνουν τὰ πρωτεῖα του ἔναντι τῶν ζώων. Τό νά τοῦ ἐπιδεικνύει κανεῖς σημαντική ὑπεροχή ὡς πρός αὐτά, καί μάλιστα ἐνώπιον μαρτύρων, συνιστᾶ τό πλεόν παρακινδυνευμένο τόλμημα, καθῶς, ἔτσι, τόν προκαλεῖ νά πάρει ἐκδίκηση· καί ὄντως, ὁ προκληθεῖς θ' ἀναζητήσῃ στίς περισσότερες περιπτώσεις τήν εὐκαιρία νά πάρει ἐκδίκηση διά προσβολῆς, μεταβαίνοντας, ἔτσι, ἀπό τό πεδίο τῆς εὐφυΐας σ' ἐκεῖνο τῆς βούλησης, στό ὁποῖο ὅλοι εἴμαστε ἴσοι κι ὅμοιοι.

Ἡ πνευματικὴ κατωτερότητα, ἀντίθετα, ἀποτελεῖ πραγματικὴ σύσταση, καθὼς ὅ,τι εἶναι γιὰ τὸ σῶμα ἢ θερμότητα εἶναι γιὰ τὸ πνεῦμα τὸ εὐεργετικὸ συναίσθημα τῆς ἀνωτερότητας· ἔτσι, ὁ καθένας ἐπιζητεῖ, τρόπον τινά, ἐνστικτωδῶς νὰ βρεθεῖ κοντὰ σ' ἐκεῖνον πού τοῦ τὸ προσφέρει ὅπως ἐπιζητεῖ νὰ καθίσει κοντὰ στό μαγγάλι ἢ στόν ἥλιο. Αὐτός δέ πού τοῦ τὸ προσφέρει δέν εἶναι παρὰ ὁ πολὺ κατώτερός του, καὶ συγκεκριμένα γιὰ μὲν τοὺς ἄνδρες ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα, γιὰ δέ τίς γυναῖκες ὡς πρὸς τὸ κάλλος. Δέν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ παρατηρήσει μὲ πόση ἐγκάρδια φιλικότητα ἀντιμετωπίζει μία κοπέλα μέτριας ὁμορφιάς μία ἄλλη κακάσχημη. Τὰ σωματικὰ προτερήματα δέν παίξουν στοὺς ἄνδρες τόσο μεγάλο ρόλο, ἂν καί, βέβαια, νιώθει κανεὶς πιό ἄνετα δίπλα σ' ἓναν κοντό παρὰ σ' ἓναν ψηλό ἄνδρα.

Κατὰ συνέπεια, ἀγαπητοὶ παντοῦ καὶ περιζήτητοι ἀνάμεσα στοὺς ἄνδρες εἶναι οἱ βλάκες καὶ ἄδαις, ἀγαπητές παντοῦ καὶ περιζήτητες ἀνάμεσα στίς γυναῖκες οἱ ἄσχημες. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀποκτοῦν γρήγορα τὴν φήμη ὅτι ἔχουν ἐξαιρετικὰ καλὴ καρδιά, διότι ὁ καθένας χρειάζεται μία πρόφαση γιὰ νὰ δικαιολογήσει -ἐναντι τόσο τοῦ ἑαυτοῦ του ὅσο καὶ τῶν ἄλλων- τὴν συμπάθεια πού νιώθει. Γιὰ τὸν λόγο ἀκριβῶς αὐτὸ συνιστᾷ ἡ πνευματικὴ ὑπε-

ροχή έναν ιδιαίτερα απομονωτικό παράγοντα: τούτη τρέπει τούς ανθρώπους σέ φυγή καί προκαλεί τό μίσος τους τήν δέ δικαιολογία, τούς τήν παρέχουν τά κάθε είδους φαντασιώδη ἐλαττώματα πού καταλογίζουν στόν κάτοχό της. Τά ἴδια ἀκριβῶς ἔχει ὡς ἀποτελέσμα ἡ ὁμορφιά: οἱ πολύ ὁμορφες κοπέλες δέν βρίσκουν φίλες οὔτε κἄν ἀπλές συντρόφους. Ν' ἀναζητήσουν δέ θέση ἐργασίας ὡς γκουβερνάντα εἶναι ἐντελῶς περιττό: μόλις ἐμφανισθοῦν, τό πρόσωπο τῆς νέας τους –ὅπως ἐλπίζουν– δέσποινας θά σκοτεινιάσει πάραυτα, καθῶς, βέβαια, τούτη δέν χρειάζεται ἐπουδενί ἕνα τέτοιο μέτρο σύγκρισης, οὔτε γιά τόν ἑαυτό της οὔτε γιά τήν κόρη της.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ, ἀπεναντίας, στήν ὑπεροχή ὡς πρός τούς βαθμούς ἱεραρχίας, τά πράγματα ἔχουν ἀκριβῶς ἀντίστροφα, καθότι ἡ ὑπεροχή αὐτή, κατ' ἀντιδιαστολή μ' ἐκείνη σέ προσωπικό ἐπίπεδο, δέν δρᾷ διά τῶν ἀντιθέσεων καί τῶν διαφορῶν, ἀλλά διά τῆς ἀντανανκλάσεως, ὅπως δροῦν τά χρῶματα ἐπί τῆς ὁράσεως.

Οἱ παράγοντες στούς ὁποίους ὀφείλεται, πολύ συχνά καί στόν μέγιστο βαθμό, ἡ ἐμπιστοσύνη μας στούς ἄλλους εἶναι ἡ ὁκνηρία, ὁ ἐγωκεντρισμός καί ἡ ματαιοδοξία: ἡ ὁκνηρία, ὅταν προτιμοῦμε νά ἐμπιστευθοῦμε ἕναν ἄλλον, προκειμένου νά μὴν χρειασθεῖ νά ἐξετάσουμε

οί ίδιοι τά πράγματα, νά λάβουμε τά μέτρα μας, νά ἐνεργήσουμε· ὁ ἐγωκεντρισμός, ὅταν ἡ ἀνάγκη μας νά μιλήσουμε γιά τίς ὑποθέσεις μας μᾶς παρασύρει στό νά τοῦ ἐμπιστευθοῦμε κάτι· ἡ δέ ματαιοδοξία, ὅταν αὐτό τό κάτι πού τοῦ ἐκμυστηρευόμαστε συγκαταλέγεται σ' ἐκεῖνα γιά τά ὁποῖα καυχώμαστε. Παρά ταῦτα, ἔχουμε τήν ἀξίωση ἀπό τούς ἄλλους νά τιμοῦν τήν ἐμπιστοσύνη πού τούς δείχνουμε.

Ἡ δυσπιστία, ἀντίθετα, δέν θᾶπρεπε νά μᾶς προκαλεῖ θυμό, καθώς ἐγκλείει μέσα της μία φιλοφρόνηση γιά τήν ἐντιμότητα, τήν εἰλικρινῆ δηλ. ὁμολογία τῆς σπανιότητος αὐτῆς, σπανιότητα πού δημιουργεῖ ἀμφιβολίες σχετικά μέ τό ἐάν ἡ ἐντιμότητα ὄντως ὑπάρχει.

36) Ὅσον ἀφορᾷ στήν εὐγένεια, τήν πρωτεύουσα αὐτή κινεζική ἀρετή, τό ἕνα ἀπό τά θεμέλια της τό ἐξέθεσα ἤδη στήν Ἠθική μου [ἅπαντα γ', σελ. 554].⁴⁵ Τό ἄλλο θεμέλιό της ἔγκειται στό ἐξῆς: ἡ εὐγένεια συνιστᾷ μία σιωπηρή σύμβαση τῶν ἀνθρώπων νά παραβλέπουν οἱ μὲν στοὺς δέ τό ἄθλιο ἠθικό καί διανοητικό τους ποιόν καί νᾶ μὴν τό ἐπιρροῖπτον ὁ ἕνας στόν ἄλλο, σύμβαση πού ἔχει τό

45. Ἐννοεῖ τήν πραγματεία του Preisschrift über die Grundlage der Moral [Ὑποψήφια πραγματεία περὶ τοῦ θεμελίου τῆς ἠθικῆς].

εὐεργετικό γιά ὅλους τούς συμβαλλόμενους ἀποτελέσμα ὅτι τό ποιόν αὐτό γίνεται κάπως λιγότερο φανερό.

Ἡ μέν εὐγένεια συνιστᾶ φρόνηση, ἡ δέ ἀγένεια, συνεπῶς, βλακεία. Τό νά δημιουργεῖ κανεῖς μέ τήν ἀγένειά του, σκόπιμα καί ἄνευ λόγου, ἐχθρούς εἶναι παραφροσύνη, ὅπως καί ὅταν βάζει φωτιά στό σπίτι του· διότι ἡ εὐγένεια εἶναι ὅπως οἱ μάρκες τῆς χαρτοπαιξίας, νόμισμα δηλ. πασιδήλα ψεύτικο, οὕτως ὥστε ἡ μέν φειδώ στήν ἐκδήλωσή της συνιστᾶ σημεῖο ἀφροσύνης, ἡ δέ γενναιδιωρία φρόνησης. Ὅλα τά ἔθνη χρησιμοποιοῦν ὡς κατακλείδα στίς ἐπιστολές φράσεις τυπικές ὅπως *votre très humble serviteur* [ὁ πολύ ταπεινός σας ὑπηρέτης], *your most obedient servant* [ὁ πλέον εὐπειθής σας ὑπηρέτης], *suo devotissimo servo* [ὁ πλέον ἀφοσιωμένος σας ὑπηρέτης]. Μόνον οἱ Γερμανοί εἶναι φειδωλοί μέ τό «ὑπηρέτης»· μά καί πῶς θά μπορούσαν, ἄλλωστε, νά τό γράψουν, ἀφοῦ δέν εἶναι ἀλήθεια! Ὅποιος, ἀντίθετα, καταλήγει στήν ὑπερβολή νά θυσιάζει πραγματικά συμφέροντα χάριν εὐγενείας μοιάζει μ' ἐκεῖνον πού χαρίζει γνήσια χρυσά νομίσματα ἀντί γιά μάρκες. Ὅπως ἓνα μικρό ποσό θερμότητος καταφέρει νά καταστήσει τόν κηρό, τόν ἀπό τήν φύση του σκληρό κι εὔθρυπτο, τόσο εὐπλαστο ὥστε νά μπορεῖ νά λάβει ὅποιαδήπο-

τε μορφή, ἔτσι καταφέρει ἐπίσης καί μία μικρή δόση εὐγένειας καί προσήνειας νά κάνει ἐλαστικούς καί καταδεκτικούς ἀκόμη καί ἀνθρώπους δύστροπους κι ἐχθρικά διακείμενους. Συνεπῶς, ἡ εὐγένεια εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο ὅ,τι ἡ θερμότητα γιά τόν κηρό.

Ὡστόσο, κάθε ἄλλο παρά εὐκολη ὑπόθεση εἶναι ἡ εὐγένεια, καθόσον ἀπαιτεῖ νά ἐπιδεικνύουμε τόν μέγιστο σεβασμό ἀπέναντι σ' ὅλους τούς ἀνθρώπους, ἐνῶ ἡ συντριπτική πλειονότητα αὐτῶν δέν ἀξιζει κανένα, ἐπιπλέον δέ νά προσποιούμαστε πῶς ἔχουμε τό πλεον ζωηρό ἐνδιαφέρον γι' αὐτούς, ἐνῶ πρέπει νά εἴμαστε εὐτυχεῖς νά μήν ἔχουμε ἀπολύτως κανένα. Τό νά συνδυάζει δέ κανεῖς εὐγένεια μέ ὑπερηφάνεια συνιστᾷ πραγματικό ἀριστοτέχνημα.

Στίς προσβολές, οἱ ὁποῖες στήν πραγματικότητα συνίστανται πάντοτε σ' ἐκδηλώσεις ἔλλειψης σεβασμοῦ, θά χάναμε πολύ λιγότερο τήν ψυχραιμία μας ἐάν, ἀφενός, δέν εἴχαμε μία τόσο ὑπερβολική ἀντίληψη περί τῆς μεγάλης μας ἀξίας καί ἀξιοπρέπειας, δέν τρέφαμε δηλ. μία ἀμετρη οἴηση, καί ἄν, ἀφετέρου, εἴχαμε καταστήσει σαφές στόν ἑαυτό μας τί ὁ καθένας, κατά κανόνα, νομίζει καί σκέφτεται ἐνδόμυχα γιά τόν ἄλλον. Τί καρναγάλεα, ἀλήθεια, ἀντίθεση ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν εὐθιξία τῶν περισσοτέρων ἀνθρώπων, ἀκόμη καί γιά τόν πλέον ἀδι-

όρατο ύπαινιγμό ενός ψόγου κατά τοῦ ἑαυτοῦ τους, καί σ' ἐκεῖνα πού θά μάθαιναν ἐάν μποροῦσαν νά κρυφακούσουν τά ὅσα λέγουν γι' αὐτούς οἱ γνωστοί τους!

Καλά θά κάναμε, λοιπόν, νά τηροῦμε κατά νοῦ ὅτι ἡ συνήθης εὐγένεια δέν εἶναι παρά μία μάσκα ποῦ μορφάζει, καί τότε δέν θά βάζαμε ἀμέσως τίς φωνές μόλις κάποια φορά ἡ μάσκα αὐτή ἔχει μετατοπισθεῖ κατά τι ἀπό τήν θέση της ἢ ἔχει γιά μία στιγμή ἀφαιρεθεῖ. Ὅταν δέ κάποιος φθάσει νά φέρεται ἄξεστα, τότε εἶναι ἀπλῶς σάν νά ἔβγαλε τά ἐνδύματά του καί νά στέκεται τώρα ἐμπρός μας *in puris naturalibus* [ἐν ἀδαμιαία περιβολῇ]. Τότε, βέβαια, ὅπως καί οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι στήν κατάσταση αὐτή, ἔχει ὄψη ὄντως ἀποκρουστική.

37) Γιά τίς πράξεις του, δέν πρέπει κανεῖς νά λαμβάνει κανέναν ὡς πρότυπο, καθῶς οἱ καταστάσεις, οἱ περιστάσεις, οἱ συνθήκες δέν εἶναι ποτέ οἱ ἴδιες καί καθῶς ἡ διαφορετικότητα ἐπίσης τῶν χαρακτήρων προσδίδει μία διαφορετική χροιά, οὕτως ὥστε *duo cum faciunt idem, non est idem* [ὅταν δύο ἄνθρωποι πράττουν τό αὐτό, δέν εἶναι τό αὐτό]. Ἀπεναντίας, πρέπει νά πράττει κανεῖς, μετά ἀπό ὠριμη σκέψη καί ὀξύ στοχασμό, κατά τόν δικό του χαρακτήρα. Ἐπομένως, ἡ πρωτοτυπία εἶναι καί στά πρακτικά ζητήματα ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ· εἰδάλλως,

δέν θά ταιριάζει αὐτό πού πράττει κανείς μ' αὐτό πού εἶναι.

38) Νᾶ μὴν ἀμφισβητεῖ κανείς ποτε τήν γνώμη κανενός, ἀλλά ν' ἀναλογίζεται ὅτι, ἐάν ἤθελε νά βγάλει ἀπό τό μυαλό τοῦ ἄλλου ὅλους τούς παραλογισμούς στούς ὁποίους ἐκεῖνος πιστεύει, θᾶπρεπε νά γίνει Μαθουσάλας, χωρίς, ὅμως, νᾶχει ὀλοκληρώσει τό ἔργο του ἀκόμη καί τότε.

Θᾶπρεπε, ἐπίσης, ν' ἀποφεύγει κανείς καί τίς πιό καλοπροαίρετες ἀκόμη κριτικές παρατηρήσεις στήν συζήτηση μέ τόν ἄλλον· διότι τό νά προσβάλλει κανείς τούς ἄλλους εἶναι εὐκολο, τό νά τούς βελτιώνει δύσκολο, ἐάν ὄχι ἀδύνατον.

Ἐάν οἱ παραλογισμοί ἑνός διαλόγου πού τυχαίνει ν' ἀκοῦμε ἀρχίζουν νά μᾶς ἐξοργίζουν, πρέπει νά φαντασθοῦμε ὅτι πρόκειται γιά μία σκηνή κωμωδίας μέ πρωταγωνιστές δύο ἀνόητους. *Probatum est* [εἶναι δοκιμασμένο].

39) Ὅποιος ἐπιθυμεῖ νά γίνει ἡ κρίση του πιστευτή νά τήν ἐκφέρει ψυχρά καί χωρίς πάθος. Κάθε σφοδρότητα ἐκπηγάζει ἀπό τήν βούληση. Συνεπῶς, ἡ μέ σφοδρότητα ἐκφερόμενη κρίση μας θ' ἀποδοθεῖ στήν βούληση καί ὄχι στήν γνώση, ἡ ὁποία, ἀπό τήν φύση της, εἶναι ψυχρή. Ἐπειδή τό πρωταρχικό καί βαθύτερο στοιχεῖο στόν ἄνθρωπο εἶναι ἡ βούληση, ἡ

δέ γνώση δευτερογενής ἀπλῶς κι ἐπιπρόσθετη, θά πιστέψει κανείς μᾶλλον ὅτι ἡ κρίση μας ἐκπηγάξει ἀπό τήν διεγερωθείσα βούληση παρὰ ὅτι ἡ διεγερση τῆς βούλησῆς μας ὀφείλεται ἀπλῶς στήν κρίση.

40) Δέν πρέπει νά παρασύρεται κανείς στό νά ἐπαινεῖ τόν ἑαυτό του ἀκόμη καί σέ περιπτώση πού δικαιούται ἀπόλυτα τόν ἔπαινο. Ἡ ματαιοδοξία εἶναι κάτι τό τόσο συνηθισμένο, ἡ δέ ἀξία κάτι τό τόσο ἀσυνήθιστο πού, ὅποτε δίνουμε τήν ἐντύπωση ὅτι ἐπαινοῦμε οἱ ἴδιοι τόν ἑαυτό μας, ὅσο ἔμεσα καί ἂν τό κάνουμε, ὁ καθένας στοιχηματίζει ἑκατό πρός ἓνα ὅτι αὐτό πού μιᾶ ἀπό μέσα μας εἶναι ἡ ματαιοδοξία πού στερεῖται τήν φρόνηση τήν ἀπαιτούμενη γιά τήν ἐπίγνωση τῆς γελοιότητος. Ἐντούτοις, ὁ Bacon ἀπό τό *Verulam* δέν ἔχει ἴσως ἐντελῶς ἄδικο ὅταν λέγει ὅτι τό *semper aliquid haeret* [ὄλο καί κάτι μένει] ἰσχύει τόσο γιά τήν συκοφαντία ὅσο καί γιά τόν αὐτοἔπαινο, οὕτως ὥστε τοῦτος ὁ τελευταῖος -σέ μέτριες, βέβαια, δόσεις- νά συνιστᾶται.

41) Ὅταν κανείς ὑποψιάζεται ὅτι κάποιος ψεύδεται, τότε πρέπει νά προσποιεῖται τόν εὐπιστο· ἔτσι, θά κάνει τόν ἄλλον ν' ἀποθρασυνθεῖ, νά πεί περισσότερα ψέματα κι ἐντέλει νά προδοθεῖ. Ἐάν δέ ἀντιληφθεῖ ὅτι στόν ἄλλον διαφεύγει ἐν μέρει μία ἀλήθεια πού ἐπιθυμεῖ ν'

ἀποκρύψει, τότε πρέπει νά προσποιηθεῖ, ἀντίθετα, τόν δύσπιστο, προκειμένου ὁ ἄλλος, προκαλούμενος ἀπό τήν ἀντίρρηση πού τοῦ φέρουν, νά ἐπιστρατεύσει καί τήν ὀπισθοφυλακή τῆς δλης ἀλήθειας.

42) Ὅλες τίς ὑποθέσεις πού μᾶς ἀφοροῦν πρέπει νά τίς θέωροῦμε ὡς μυστικά, οὕτως ὥστε νά παραμένουμε γιά τούς καλούς γνωστούς μας -πέρα ἀπό τά ὅσα βλέπουν μέ τά ἴδια τους τά μάτια- ἐντελῶς ἄγνωστοι· διότι ἡ γνώση τους γιά τά πλέον ἀθῶα πράγματα μπορεῖ, μέ τόν χρόνο καί τήν μεταβολή τῶν περιστάσεων, ν' ἀποβεῖ μειονέκτημα γιά μᾶς. Σέ γενικές γραμμές, εἶναι πιό συμφέρον νά φανερώνει κανεῖς τήν φρόνησή του μ' αὐτά πού ἀποσιωπᾷ παρά μ' αὐτά πού λέγει· τό μέν πρωταναφερθέν εἶναι ἔργο τῆς περίσκεψης, τό δέ τελευταῖο τῆς ματαιοδοξίας. Ἡ εὐκαιρία γιά ἀμφότερα παρουσιάζεται ἐξίσου συχνά· ἐμεῖς, ὁμως, προτιμοῦμε συνήθως τήν φευγαλέα ἱκανοποίηση πού παρέχει ἡ κοινοποίηση ἀπό τήν διαρκῆ ὠφέλεια πού προσφέρει ἡ ἀποσιώπηση.

Ἀκόμη καί τήν ἀνακούφιση πού μᾶς παρέχει τό νά κάνουμε καμιά φορά μεγαλόφωνα διάλογο μέ τόν ἑαυτό μας -κάτι πού συμβαίνει συχνά σέ ζωνρούς ἀνθρώπους- πρέπει ν' ἀρνηθοῦμε στόν ἑαυτό μας προκειμένου νά μήν μᾶς γίνει συνήθεια· εἰδάλλως, οἱ σκέψεις καί τά λό-

για ἔξοικειώνονται μεταξύ τους καί ἀδελφοποιοῦνται σέ τέτοιον βαθμό πού ἡ συνομιλία μέ ἄλλους καταλήγει νά μήν εἶναι παρά ἓνα σκέπτεσθαι μεγαλοφώνως, ἐνῶ ἡ περίσκεψη, ἀντίθετα, ἐπιτάσσει νά χαίνει χάσμα βαθύ ἀνάμεσα στίς σκέψεις καί τά λόγια μας.

Κάποιες φορές νομίζουμε πώς εἶναι ἀδύνατον νά πιστέψουν οἱ ἄλλοι κάτι πού τούς λέμε, ἐνῶ αὐτοί οὔτε κἄν διανοοῦνται ὅτι θά μπορούσαν ν' ἀμφιβάλλουν γι' αὐτό· ἐάν, ὡστόσο, τούς κάνουμε ν' ἀμφιβάλλουν, τότε ἀδυνατοῦν πλέον νά τό πιστέψουν. Ἐμεῖς δέ συχνά προδιδόμαστε πιστεύοντας ὅτι εἶναι, δῆθεν, ἀδύνατον νά μήν προσέξει κανεῖς τό ἀμφίβολον τοῦ πράγματος, ὅπως καί ὅταν κατακρημνίζομαστε ἀπό κάποιο ψηλό σημεῖο στό ὁποῖο βρισκόμαστε ἔξαιτίας τοῦ ἰλλίγγου, τῆς χμαιορικῆς δηλ. σκέψης πώς εἶναι ἀδύνατον νά σταθοῦμε καί πώς τό ἀγωνιώδες μαρτύριο νά στεκόμαστε ἐδῶ εἶναι τόσο ἀβάσταχτο ὥστε εἶναι προτιμότερο νά τό συντομεύσουμε· ἡ χμαιορα αὕτη καλεῖται «ἰλιγγος».

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, πρέπει κανεῖς νά γνωρίζει ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἀκόμη κι ἐκεῖνοι πού κατά τά ἄλλα δέν προδίδουν καμιά ἰδιαιτέρη ὀξύνοια, εἶναι ἐξαίρετοι στήν ἐπίλυση ἀλγεβρικῶν ἔξισώσεων πού ἀφοροῦν στίς προσωπικές ὑποθέσεις ἄλλων, καθῶς κατορθώνουν,

ὅταν τούς δοθεῖ ἡ τιμὴ μιᾶς μεταβλητῆς, νὰ ἐξεύρουν τίς τιμές καί τῶν ὑπολοίπων. Ὄταν λ.χ. τούς ἀφηγεῖται κανεῖς κάποιο ἀλλοτινὸ συμβάν παραλείποντας τὰ ὀνόματα καί τὰ χαρακτηριστικά τῶν πρωταγωνιστῶν, πρέπει ν' ἀποφεύγει ἐπιμελῶς ν' ἀναφέρει ὁποιαδήποτε ὀρισμένη καί συγκεκριμένη περίσταση -π.χ. ἕναν τόπο ἢ χρόνο, τό ὄνομα ἑνός δευτερεύοντος προσώπου ἢ ὅτι ἄλλο συναρτᾶται, ἔστω κι ἔμμεσα, μέ τοῦτα-, ὅσο ἀσήμαντη καί ἂν εἶναι ἡ περίσταση αὐτή· διότι, ἀλλιῶς, τούς τροφοδοτεῖ μ' ἕνα ὀρισμένο δεδομένο, βάσει τοῦ ὁποίου ἡ ἀλγεβρική τους ὀξύνοια ἐξευρίσκει καί τὰ ὑπόλοιπα. Ὁ ἐνθουσιασμός τῆς περιέργειας εἶναι ἐδῶ τόσο μέγας ὥστε ἡ βούληση, μέ τήν βοήθειά του, βυθίζει τούς πτερνιστῆρες τῆς στά πλευρά τῆς διάνοιας κάνοντάς την νὰ καλπᾶσει μέχρι τὰ πλέον ἀπόμακρα συμπεράσματα· διότι οἱ ἄνθρωποι εἶναι τόσο ἀνεπίδεκτοι καί ἀδιάφοροι γιά τίς καθολικές ἀλήθειες ὅσο ἄπληστοι εἶναι γιά τίς ἀτομικές.

Σέ τοῦτα ὀφείλεται τό γεγονός ὅτι ἀπαξάπαντες οἱ δάσκαλοι τῆς πρακτικῆς σοφίας συνιστοῦν τήν ἐγκράτεια τῆς γλώσσας μέ τὰ πλέον ποικίλα ἐπιχειρήματα καί τήν μέγιστη δυνατή ἔμφαση ὡς ἐκ τούτου, δέν χρειάζεται νὰ ἐπεκταθῶ περαιτέρω ἐπ' αὐτοῦ καί περιορίζομαι ἀπλῶς στό ν' ἀναφέρω μερικούς πρακτικούς

κανόνες ἀραβικῆς προέλευσης, καθὼς εἶναι ἰδιαιτέρα ἐμφατικοὶ καὶ λίγο μόνο γνωστοί: «μὴν πείθεις στὸν φίλο σου ὅ,τι δέν πρέπει νά γνωρίζει ὁ ἐχθρός σου». «ὅσο ἀποσιωπῶ τὸ μυστικὸ μου, τοῦτο εἶναι αἰχμάλωτός μου· μόλις, ὅμως, τὸ προδώσω, εἶμαι ἐγὼ αἰχμάλωτός του». «ἀπὸ τὸ δένδρο τῆς σιωπῆς κρέμεται ὁ καρπὸς του, ἢ γαλήνη».

(43) Κανένα ποσὸ χρήματος δέν ἔχει ἐπενδυθεὶ καλύτερα ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ μᾶς ἀποστέρησαν ἐξαπατώντας μας, καθὼς σέ ἀντάλλαγμα ἔχουμε ἀποκτήσει φρόνηση.

(44) Δέν πρέπει κανεὶς νά τρέφει ἐχθρὰ/κατὰ δύναμιν, γιὰ κανέναν· ὅμως, πρέπει νά παρατηρεῖ καλὰ καὶ νά συγκρατεῖ στήν μνήμη του τίς *procédés* [τίς ἐνέργειες] τοῦ καθενός, ὥστε μέ γνώμονα αὐτὲς ν' ἀποτιμᾷ τὴν ἀξία του - τουλάχιστον σ' ὅ,τι ἀφορᾷ σ' ἐμᾶς- καὶ νά ρυθμίζει ἀντίστοιχα τὴν δική του στάση καὶ συμπεριφορά ἀπέναντι στὸν ἄνθρωπο αὐτόν, παραμένοντας πάντοτε πεπεισμένος ὅτι ὁ χαρακτήρας τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀμετάβλητος. Κατὰ τὸν τρόπο αὐτό, προστατεύει κανεὶς τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν ἀνόητη ἐμπιστοσύνη στοὺς ἄλλους καὶ τὴν ἀνόητη φιλία.

«Οὔτε ν' ἀγαπᾷς οὔτε νά μισεῖς» - τούτη ἡ ἀρχὴ ἐμπεριέχει τὸ ἥμισυ ὅλης τῆς πρακτικῆς σοφίας· τὸ δέ «μὴν λές τίποτε καὶ μὴν πιστεύ-

εις τίποτε» τό ἕτερον ἡμισυ. Βέβαια, πρόθυμα θά γυρίσει κανείς τήν πλάτη του σ' ἕναν κόσμο πού καθιστᾶ ἀναγκαίους κανόνες ὅπως οἱ ἀναφερθέντες καί οἱ ἀμέσως ἐπόμενοι.

45) Τό ν' ἀφήνει κανείς, μέ λόγια ἢ μορφασμούς, νά φανεῖ ὀργή ἢ μίσος εἶναι ἄχρηστο, ἐπικίνδυνο, ἄφρον, γελοῖο καί κακόβουλο. Ἐπομένως, δέν πρέπει νά ἐκδηλώνει κανείς ποτε ὀργή ἢ μίσος παρά μόνο μ' ἔργα. Τοῦτο δέ θά τό καταφέρει τόσο τελειότερα ὅσο περισσότερο ἔχει ἀποφύγει τά λόγια καί τούς μορφασμούς. Τά ψυχρόαμα ζῶα καί μόνον εἶναι δηλητηριώδη.

(46) *Parler sans accent* [μίλα δίχως ἔμφαση] - ὁ παλαιός αὐτός κανόνας τῶν ἔμπειρων στά κοινωνικά ἀνθρώπων δηλώνει ὅτι πρέπει κανείς ν' ἀφήνει τήν ἐξεύρεση τοῦ τί εἶπε στήν κρίση τῶν ἄλλων· διότι τούτη εἶναι βραδεία, ὥστε, προτοῦ καταλήξει σέ κάτι, εἶναι κανείς ἤδη μακριά. Ἀπεναντίας, *parler avec accent* [τό νά μιλᾷ κανείς μ' ἔμφαση] σημαίνει ν' ἀπευθύνεται στό συναίσθημα, ὅποτε ἡ ἔκβαση εἶναι ἀκριβῶς ἢ ἀντίθετη.

Δ. ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΑΦΟΡΩΣΕΣ
ΣΤΗΝ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΜΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ
ΣΤΗΝ ΡΟΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ
ΜΟΙΡΑ

47) Ὁ ἀνθρώπινος βίος, μέ τά συμβάντα του, τίς περιπέτειές του, τά εὐτυχῆ καί ἀτυχῆ περιστατικά του, μοιάζει μέ προϊόν ζαχαροπλαστικῆς: σ' αὐτό ὑπάρχουν πολλές καί μάλιστα ἀλλόκοτες καί πολύχρωμες φιγούρες, ὅμως τά πάντα ἔχουν πλασθεῖ ἀπό μία καί μοναδική ζύμη. Ὅ,τι συνέβη στόν ἕναν ἄνθρωπο εἶναι πολύ ὁμοιότερο μ' ὅ,τι συνέβη στόν ἄλλον ἀπ' ὅτι τοῦτος νομίζει ἀκούγοντας τήν ἀφήγηση τοῦ πρώτου. Τά συμβάντα τοῦ βίου μας μοιάζουν ἐπίσης μέ τίς εἰκόνες τοῦ καλειδοσκοπίου, στό ὁποῖο, μέ κάθε περιστροφή, βλέπουμε κάτι διαφορετικό· οὐσιαστικά, ὅμως, ἔχουμε μπροστά σιά μάτια μας πάντοτε τό ἴδιο.

48) Τρεῖς εἶναι οἱ δυνάμεις στόν κόσμο, λέγει ἕνας ἀρχαῖος πολύ εὐστοχα: *σύνεσις, κράτος καί τύχη**. Πιστεύω ὅτι τά περισσότερα κατορθώνει ἡ τελευταία. Ἡ πορεία τοῦ βίου μας μπορεῖ νά παραβληθεῖ μέ τήν πορεία ἑνός πλοίου. Ἡ μοῖρα, ἡ *τύχη**, ἡ *secunda aut adversa fortuna* [ἡ εὐμενῆς ἢ δυσμενῆς τύχη], παίζει τόν ρόλο τοῦ ἀνέμου, καθώσ εἶτε μᾶς φέρνει μέ μεγά-

λη ταχύτητα μακριά είτε μᾶς πετᾶ πολύ πίσω, ἐνῶ οἱ δικές μας κοπιώδεις προσπάθειες λίγα μόνο καταφέρνουν. Τοῦτες παίζουν τόν ρόλο τῶν κουπιῶν. Ὄταν, λοιπόν, ἔχουμε κατορθώσει, μέ τόν πολύωρο κόπο μας, νά διανύσουμε μία κάποια ἀπόσταση, τότε ἔρχεται μία ξαφνική ριπή ἀνέμου καί μᾶς πετᾶ πίσω στό σημεῖο ἐκκινήσεως. Ὄταν, ἀντίθετα, ὁ ἄνεμος εἶναι εὐνοϊκός, τότε μᾶς προωθεῖ σέ τέτοιον βαθμό πού δέν χρειζόμαστε τά κουπιά. Τούτη τήν παντοδυναμία τῆς τύχης ἐκφράζει μέ τρόπο ἀξεπέραστο ἕνα ἰσπανικό γνωμικό: *da ventura a tu hijo, y écha lo en el mar* (δῶσε τύχη στόν γιό σου καί πέταξέ τον στή θάλασσα).

Ἡ τύχη εἶναι, βέβαια, μία κακόβουλη δύναμη, στήν ὁποία πρέπει νά ἐπαφίεται κανεῖς ὅσο τό δυνατόν λιγότερο. Ἐντούτοις, ποιός εἶναι ἀνάμεσα σ' ὄλους τούς χορηγούς ὁ μοναδικός πού, ἐνόσω χορηγεῖ, μᾶς δείχνει μέ τόν πλέον ξεκάθαρο τρόπο ὅτι δέν ἔχουμε τήν παραμικρή ἀπαίτηση γιά τίς χορηγίες του, ὅτι γιά τοῦτες δέν πρέπει καθόλου νά εὐγνωμονοῦμε τήν δική μας ἀξία, ἀλλά αποκλειστικά καί μόνον τήν καλοσύνη καί τήν χάρη του, καί ὅτι ἀπό ἐδῶ μποροῦμε ν' ἀντλήσουμε τήν χαρμόσυνη ἐλπίδα πώς καί στό μέλλον θά τύχουμε, χωρίς νά τό ἀξίζουμε, μερικῶν ἀκόμη χορηγιῶν, τίς ὁποῖες καί πρέπει νά δεχθοῦμε πλήρεις ταπεινότητος,

Δέν εἶναι ἄλλος ἀπ' αὐτήν, τήν τύχη, ἣ ὁποία κατέχει τήν βασιλική τέχνη νά καθιστᾶ πασιδηλο ὅτι ἀπέναντι στήν εὐνοια καί τήν χάρη της κάθε ἀξιοσύνη εἶναι παντελῶς ἀνίσχυρη καί δέν μετρᾷ καθόλου.

Ὅταν ἀνασκοπεῖ κανεῖς τόν βίον του, ἐπισκοπεῖ τίς δαιδαλώδεις ἀτραπούς πού αὐτός ἀκολούθησε κι ἐπαναφέρει μπροστά στά μάτια του τήν εὐτυχία πού δέν κατόρθωσε καί τήν δυστυχία πού προσεῖλκυσε μέ τίς πράξεις του, τότε εὐκόλα μπορεῖ νά παρασυρθεῖ σέ μομφές ὑπερβολικές κατά τοῦ ἴδιου του τοῦ ἑαυτοῦ διότι ἡ πορεία τοῦ βίου μας δέν εἶναι ἐπουδενί ἀποκλειστικά δικό μας ἔργο, ἀλλά τό ἀποτέλεσμα δύο παραγόντων, τουτέστιν τῆς σειρᾶς τῶν συμβάντων καί τῆς σειρᾶς τῶν ἀποφάσεών μας, παράγοντες οἱ ὁποῖοι διαρκῶς ἀλληλοεπιδροῦν καί τροποποιοῦν ὁ ἕνας τόν ἄλλον.

Σέ τοῦτο δέ προστίθεται καί τό γεγονός ὅτι τό ὀπτικό μας πεδίο, καί ὡς πρός τίς δύο αὐτές σειρές, εἶναι ἐξαιρετικά περιορισμένο, καθότι δέν εἴμαστε σέ θέση νά προβλέπουμε ἀπό πολύ νωρίς τίς ἀποφάσεις πού θά λάβουμε καί ἀκόμη λιγότερο τά μελλοντικά συμβάντα· καί στίς δύο περιπτώσεις, ἄρκετά καλά δέν γνωρίζουμε παρᾶ μόνο τά τοῦ παρόντος. Γιά τόν λόγο αὐτόν, ὅσο ὁ σκοπός μας βρίσκεται ἀκόμη μακριά, δέν μποροῦμε κἄν νά βάλουμε ἄμε-

σα πλώρη γι' αὐτόν, ἀλλά ἀπλῶς κατευθυνόμαστε πρὸς τὸ μέρος του κατὰ προσέγγιση καὶ εἰκασία· ἀναγκαζόμαστε δέ συχνά νά λοξοδρομοῦμε, καθὼς τὸ μόνο πού μποροῦμε νά κάνουμε εἶναι νά λαμβάνουμε κάθε φορά τὶς ἀποφάσεις μας μέ γνώμονα τὶς ἐκάστοτε περιστάσεις τοῦ παρόντος, ἐλπίζοντας ὅτι, κατὰ τὸν τρόπο αὐτόν, πλησιάζουμε τὸν κύριο σκοπὸ μας. Ἔτσι, τὰ συμβάντα καὶ οἱ βασικὲς μας προθέσεις μποροῦν νά παραβληθοῦν μέ δύο διακριτὲς δυνάμεις πού τείνουν σέ διαφορετικὲς κατευθύνσεις, ἡ δέ διαγώνιος πού προκύπτει εἶναι ἡ πορεία τοῦ βίου μας.

Ὁ Τερέντιος λέγει: *in vita est hominum quasi cum ludas tesseris: si illud, quod maxime opus est iactu, non cadit, illud quod cecidit forte, id arte ut corrigas* (*Adelphi* IV, 7, 739-41),⁴⁶ ἔχοντας προφανῶς κατὰ νοῦ κάποιο εἶδος ταβλιοῦ. Ἐπὶ τὸ συντομότερον, μποροῦμε νά ποῦμε: ἡ τύχη ἀνακατεύει τὰ χαρτιά κι ἐμεῖς παίζουμε. Ἡ δέ πλέον κατάλληλη παρομοίωση γιὰ νά ἐκφράσει τὸν ἔν λόγω στοχασμὸ μου εἶναι ἴσως ἡ ἀκόλουθη. Στόν

46. «στὸν ἀνθρώπινο βίῳ, εἶναι ὅπως ὅταν παίζεις ζάρια: ὅταν δὲν ἔρχεται αὐτὸ πού περισσότερο χρειάζεσαι νά φέρεις, τότε πρέπει νά διορθώσεις μέ τὴν τέχνη αὐτὸ πού ἔχει ἔρθει» [Τερέντιος, *Ἀδελφοί*, Ἀθήνα (ἐκδ. Πατάκη) 2007].

βίο είναι ὅπως στό σκάκι: ἐμεῖς καταστρώνουμε κάποιον σχέδιο, ἢ ἐκτέλεσή του, ὅμως, ἐξαρτᾶται ἀπό τό τί ἀποφασίζει νά πράξει στό μέν σκάκι ὁ ἀντίπαλος, στόν δέ βίο ἢ μοῖρα· οἱ τροποποιήσεις στίς ὁποῖες ὑποβάλλεται τό ἀρχικό μας σχέδιο εἶναι συνήθως τόσο μεγάλες πού, κατά τήν ἐκτέλεσή του, μόλις καί μετά βίας ἀναγνωρίζεται χάρη σέ μερικές βασικές κινήσεις.

Ἐξάλλου, ὑπάρχει στήν διαδρομή τῆς ζωῆς μας καί κάτι πέρα ἀπ' ὅλα αὐτά. Πρόκειται γιά μία ἀλήθεια τετραμμένη καί πάμπολλες φορές πιστοποιημένη, πώς δηλ. εἴμαστε συχνά πιό ἀνόητοι ἀπ' ὅτι πιστεῦουμε, ἐνῶ, ἀντίθετα, τό ὅτι εἴμαστε συχνά φρονιμότεροι ἀπ' ὅτι πιστεῦουμε εἶναι μία ἀνακάλυψη πού κάνουν μόνον ὅσοι ἔχουν βρεθεῖ σ' αὐτήν τήν κατάσταση, καί μάλιστα δέν τήν κάνουν παρά μόνον ἀργότερα.⁴⁷ Στίς κύριες γραμμές, τίς βασικές καμπές τῆς πορείας τοῦ βίου μας, δέν ἐνεργοῦμε τόσο βάσει σαφοῦς γνώσεως τοῦ ὀρθοῦ ὅσο σύμφωνα μέ μία ἐσωτερική παρόρμηση, μ' ἓνα -θάλεγε κανεῖς- ἔνστικτο προερχόμενο ἀπό τά βάθη τῆς ὄντοτητάς μας καί, κατόπιν, κατακρίνουμε σχολαστικά τίς πράξεις μας μέ

47. Πιστή ἀπόδοση τῆς ὄχι καί τόσο σαφοῦς φράσεως τοῦ πρωτοτύπου.

γνώμονα ἔννοιες σαφεῖς, ὅμως καί ἀνεπαρκεῖς, ἔννοιες ἐπίκτητες ἢ, μᾶλλον, δανεισμένες, καί γινόμεστε, ἔτσι, εὐκόλα ἄδικοι μέ τόν ἴδιο μας τόν ἑαυτό μας. Ὡστόσο, στό τέλος γίνεται φανερό ποιός εἶχε δίκιο, μόνο δέ τό γῆρας -ὅταν αἰσίως φθάσουμε σ' αὐτό- μᾶς παρέχει τήν δυνατότητα, ὑποκειμενικά καί ἀντικειμενικά, νά κρίνουμε τό ζήτημα.

49) Ἐνδείκνυται νά ἔχει κανείς διαρκῶς ὑπόψη του τήν ἐπίδραση πού ἀσκεῖ ὁ χρόνος καί τήν μεταβλητότητα τῶν πραγμάτων καί, συνεπῶς, νά φαντάζεται ἀμέσως, γιά ὅ,τι συμβαίνει στό παρόν, τό ἀντίθετό του, ν' ἀναπαριστᾶ δηλ. ζωηρά μέ τήν φαντασία του στήν μέν εὐτυχία τήν δυστυχία, στήν δέ φιλία τήν ἔχθρα, στήν καλοκαιρία τήν κακοκαιρία, στήν ἀγάπη τό μίσος, στήν ἐμπιστοσύνη κι ἐκμυστήρευση τήν προδοσία καί τήν μετάνοια, ὅπως ἐπίσης καί ἀντίστροφα. Τοῦτο θά συνιστοῦσε μία διαρκῆ πηγὴ ἀληθινῆς φρόνησης, καθὼς θά παραμέναμε πάντοτε συνετοί καί δέν θά ἐξαπατιώμασταν τόσο εὐκόλα. Μέ τόν τρόπο αὐτό, δέν θά εἶχαμε, στίς περισσότερες περιπτώσεις, παρά νά προοικονομήσουμε τήν ἐπίδραση τοῦ χρόνου.

Γιά καμία ἴσως γνώση δέν εἶναι τόσο ἀπαραίτητη ἢ πείρα ὅσο γιά τήν ὀρθή ἐκτίμηση τῆς ἀστάθειας καί μεταβλητότητας τῶν καταστά-

σεων. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς κάθε κατάσταση, καθ' ὅλη τὴν χρονικὴ τῆς διάρκεια, ἔχει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀναγκαίου κι ἐπομένως ὑφίσταται ἀπολύτως δικαιωματικά, δημιουργεῖται ἢ ἐντύπωση πῶς τὰ ὅσα φέρνουν κάθε ἔτος, κάθε μῆνας καὶ κάθε ἡμέρα πρόκειται νά παραμείνουν ἐν ἰσχύι γιὰ ὅλη τὴν αἰωνιότητα. Τίποτε, ὥστόσο, δέν διατηρεῖ τὴν ἰσχύ του, ἢ δέ μοναδικὴ σταθερὰ εἶναι ἢ ἴδια ἢ μεταβολὴ τῶν πραγμάτων. Ὁ φρόνιμος εἶναι ἐκεῖνος πού δέν ἐξαπατᾶται ἀπὸ τὴν φαινομενικὴ εὐστάθεια κι ἐπιπλέον προβλέπει τὴν κατεύθυνση τὴν ὁποία θ' ἀκολουθήσει κατ' ἄρχάς ἢ μεταβολή.

Τό γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἀντίθετα, θεωροῦν τὴν προσωρινὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων ἢ τὴν κατεύθυνση πρὸς τὴν ὁποία τοῦτα πορεύονται ὡς κάτι τό μόνιμο ὀφείλεται στό ὅτι ἔχουν μπροστά στά μάτια τους τὰ αἰτιατά, ἀλλά δέν κατανοοῦν τὰ αἷτια, τὰ ὁποῖα, ὅμως, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα πού ἐνέχουν τὰ σπέρματα τῶν μελλοντικῶν μεταβολῶν, ἐνῶ τὰ αἰτιατά, τὰ μόνα ὑπαρκτά γιὰ ἐκείνους δεδομένα, δέν ἐμπεριέχουν τίποτε ἀπὸ αὐτές. Οἱ ἄνθρωποι ἐμμένουν στά αἰτιατά καὶ θεωροῦν δεδομένο ὅτι οἱ ἄγνωστες σ' αὐτούς αἰτίες πού κατάφεραν νά τὰ προκαλέσουν θά εἶναι σέ θέση καὶ νά τὰ διατηρήσουν. Ἔχουν δέ τό πλεονέκτημα ὅτι, ὅταν πλανῶνται, πλανῶνται *unisono* [ὁμό-

φωνα] ἔτσι, ἡ συμφορὰ πού τούς βρῖσκει ὡς συνέπεια τῆς πλάνης τους εἶναι πάντοτε μία γενική συμφορὰ, ἐνῶ ὁ σκεπτόμενος ἄνθρωπος, ὅταν πλανᾶται, ὑφίσταται μόνος του τίς συνέπειες τῆς πλάνης του. Παρεμπιπτόντως, τά λεχθέντα παρέχουν μία ἐπιβεβαίωση τῆς θέσης μου ὅτι ἡ πλάνη προκύπτει πάντα κατά τήν συναγωγή τῆς αἰτίας ἀπό τό αἰτιατό· βλ. Ὁ κόσμος, τόμ. α' [ἅπαντα α', σελ. 126 ἐφ.].

Μόνο θεωρητικά, ἐντούτοις, καί ἀπλῶς προβλέποντας τήν ἐπίδρασή του πρέπει νά προοικονομεῖ κανεῖς τόν χρόνο, ὄχι ὅμως καί πρακτικά, ὄχι δηλ. νά προτρέχει αὐτοῦ ἀπαιτώντας τά ὅσα ἔρχονται μόνο μέ τόν καιρό πρίν τόν καιρό τους. Ὅποιος τό κάνει θά διαπιστώσει ὅτι δέν ὑπάρχει χειρότερος, πιό ἀνυποχώρητος τοκογλύφος ἀπό τόν χρόνο, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἐξαναγκασθεῖ νά δώσει προκαταβολές, ἀπαιτεῖ τόκους ὑψηλότερους ἀπ' ὅτι ὁποιοσδήποτε Ἐβραῖος.

Μπορεῖ κανεῖς π.χ. μέ τήν βοήθεια ἀσβέστη καί θερμότητας νά ἐκβιάσει τήν ἄνθιση ἑνός δένδρου σέ τέτοιο βαθμό ὥστε νά βγάλει φύλλα, ἄνθη καί καρπούς μέσα σέ λίγες ἡμέρες κατόπιν, ὅμως, ξεραίνεται. Ἐάν ὁ ἔφηβος θελήσει νά ἀσκήσει ἀπό τώρα τήν ἀναπαραγωγική του δύναμη, ἔστω καί γιά λίγες ἐβδομάδες, καί ν' ἀποδώσει αὐτό πού στά τριάντα θά μπορεῖ ὄντως ν' ἀποδώσει, τότε ὁ χρόνος θά τοῦ πα-

ραχωρήσει μὲν σέ κάθε περίπτωση τήν προκαταβολή αὐτή, ὅμως ὁ τόκος θά εἶναι ἓνα μέρος τῶν μελλοντικῶν του χρόνων, μάλιστα ἓνα μέρος τῆς ἴδιας του τῆς ζωῆς.

Ἐπάρχουν νόσοι ἀπό τίς ὁποῖες ἀναρρώνει κανεῖς δεόντως κι ἐπαρκῶς μόνον ἀφήνοντάς τες νά πραγματοποιήσουν τόν φυσικό τους κύκλο, μετά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ ὁποίου κι ἐξαφανίζονται ἀπό μόνες τους, χωρίς ν' ἀφήσουν τό παραμικρό σημάδι. Ἐάν, ὅμως, ἀπαιτήσῃ κανεῖς ν' ἀναρρώσει πάραυτα, αὐτοστιγμεί, τώρα καί οὔτε ἓνα λεπτό ἀργότερα, τότε καλεῖται καί πάλι ὁ χρόνος νά δώσει μία προκαταβολή: ἡ νόσος θ' ἀποπεμφθεῖ μὲν διὰ τῆς βίας, ὅμως ὁ τόκος θά εἶναι ἀδυναμία καί χρόνια προβλήματα ἔφ' ὄρου ζωῆς.

Ὅταν σ' ἐποχή πολέμου ἢ ταραχῶν χρειάζεται κανεῖς χρήματα καί μάλιστα ἀμέσως, αὐτοστιγμεί, τότε ἀναγκάζεται νά ἐκποιήσῃ τεμάχια γῆς ἢ κρατικά χρεώγραφα στό ἓνα τρίτο ἢ καί ἀκόμη λιγότερο τῆς ἀξίας τους, τήν ὁποία καί θά ἐλάμβανε ἐάν ἄφηνε ἄθικτα τά δικαιώματα τοῦ χρόνου, ἐάν μπορούσε δηλ. νά περιμένει μερικά χρόνια: καί πάλι, ὅμως, ἐξαναγκάζει τόν χρόνο νά δώσει προκαταβολή. Τά ἴδια ἐπίσης ἰσχύουν στήν περίπτωση κατὰ τήν ὁποία χρειάζεται κανεῖς ἓνα ποσό γιά ἓνα μεγάλο ταξίδι. Τό ποσό αὐτό, θά μπορούσε νά τό ἀποταμιεύσει μέσα σ'

ένα ἢ δύο χρόνια· καθότι, ὅμως, δέν θέλει νά περιμένει τόσο, τό δανείζεται ἢ τό ἀφαιρεῖ προσωρινά ἀπό τό κεφάλαιο. Ὁ χρόνος πρέπει δηλ. κι ἐδῶ νά προκαταβάλει, ὁ δέ τόκος πού ἀπαιτεῖ εἶναι ἡ ἀναστάτωση πού προκαλεῖται στό ταμεῖο, ἓνα μόνιμο καί αὐξανόμενο ἔλλειμμα, ἀπό τό ὁποῖο δέν γλυτώνει κανεῖς ποτέ.

Τούτη, λοιπόν, εἶναι ἡ τοκογλυφία τοῦ χρόνου, τά δέ θύματά της εἶναι ὅσοι δέν μποροῦν νά περιμένουν. Τό νά θέλει κανεῖς νά ἐπιταχύνει τήν ροή τοῦ ἥπια παρερχομένου χρόνου εἶναι τό πλεόν πολυέξοδο ἐγχείρημα. Συνεπῶς, πρέπει νά φυλάγεται κανεῖς ἀπό τίς ὀφειλές τόκων σ' αὐτόν.

50) Μία χαρακτηριστική καί στήν κοινή ζωή πολύ συχνά ἀναφαινόμενη διαφορά ἀνάμεσα στούς συνηθισμένους καί τούς γνωστικούς ἀνθρώπους εἶναι ὅτι οἱ μέν, κατά τήν ἐξέταση κι ἐκτίμηση ἐνδεχόμενων κινδύνων, ἐπερωτοῦν καί λαμβάνουν ὑπόψη τους μόνο τό τί σχετικό ἔχει ἤδη συμβεῖ, ἐνῶ οἱ δέ, ἀντίθετα, ἐξετάζουν καί τό τί μπορεῖ νά συμβεῖ· τοῦτοι οἱ τελευταῖοι συνυπολογίζουν καί τό ὅτι -δπως λέγει ἓνα ἰσπανικό γνωμικό- *lo que no acaece en un año, acaece en un rato* [ἀντιστοιχεῖ στό ἑλληνικό: ὅσα δέν φέρνει ὁ χρόνος φέρνει ἡ ὥρα]. Ἡ ἐν λόγω διαφορά, ὥστόσο, εἶναι φυσιολογική, καθὼς ἡ ἐποπτεία τῶν ἐνδεχομένων προϋποθέ-

τει χρήση τῆς διάνοιας, ἐνῶ ἐκείνη τῶν ἤδη γεγονότων ἀπλῶς χρήση τῶν αἰσθήσεων.

Πρακτική μας δέ ἀρχή νά εἶναι: θυσιάζε στους κακούς δαίμονες! Τοῦτο σημαίνει ὅτι δέν πρέπει νά λυπᾶται κανείς μία ὀρισμένη δαπάνη χρόνου, κόπου ἢ χρήματος οὔτε νά διστάζει νά ὑποβάλει τόν ἑαυτό του σ' ὀρισμένες δυσκολίες, ἀντιξοότητες ἢ στερήσεις προκειμένου ν' ἀποτρέψει μία ἐνδεχόμενη συμφορά, ὅσο δέ μεγαλύτερη εἶναι τούτη τόσο μικρότερο, μεμακρυσμένο καί ἀπίθανο ἄς εἶναι τό ἐνδεχόμενο νά συμβεῖ. Τό πιό χαρακτηριστικό παράδειγμα ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ κανόνα εἶναι τά ἀσφάλιστρα τῶν ἀσφαλειῶν, τά ὅποια συνιστοῦν μία δημόσια καί καθολική θυσία τελούμενη στόν βωμό τῶν κακῶν δαιμόνων.

51) Γιά κανένα συμβάν δέν θᾶπρεπε νά ἐκσπᾶμε σέ οὐρανομήκεις ἀλαλαγμούς ἢ σέ σπαρακτικούς θρήνους, ἀφενός, λόγω τῆς μεταβλητότητας ὄλων τῶν πραγμάτων, χάρη στήν ὅποια τό δεδομένο συμβάν μπορεῖ ἀνά πάσα στιγμή νά μεταλλαχθεῖ, καί, ἀφετέρου, λόγω τῆς σφαλερότητας τῶν κρίσεῶν μας σχετικά μέ τό τί εἶναι γιά μᾶς ἐπωφελές ἢ ἐπιζήμιο. Συνέπεια τῆς σφαλερότητας αὐτῆς ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι σχεδόν στόν καθέναν ἔχει τύχει νά θρηνήσει γιά ἐκεῖνο πού ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς τό πιό εὐτυχές γι' αὐτόν συμβάν ἢ ν' ἀλα-

λάξει για εκείνο πού, έντέλει, κατέστη ή πηγή τών μεγαλυτέρων του δεινών. Τό φρόνημα πού συνιστῶ κατ' αντιδιαστολή πρὸς τοῦτα, τό ἔχει έκφράσει ὁ Shakespeare:

*I have felt so many quirks of joy and grief,
That the first face of neither, on the start,
Can woman me unto it.*

*All's well that ends well*⁴⁸

Γενικῶς, πάντως, ὅποιος παραμένει γαλήνιος σ' ὄλες τίς κακοτυχίες δείχνει ὅτι γνωρίζει πόσο κολοσσιαῖα καί πολυποίκιλα εἶναι τὰ ένδεχόμενα δεινά τῆς ζωῆς, οὕτως ὥστε θεωρεῖ αὐτό πού συνέβη τώρα ὡς ἓνα μικρό καί μόνο μέρος ἐκείνου πού θά μπορούσε νά συμβεῖ. Αὐτό εἶναι τό στωικό φρόνημα. Ἄτυχή περιστατικά –μειζονα ἢ ἐλάσσονα– εἶναι τό πραγματικό στοιχείο τοῦ βίου μας. Τοῦτο πρέπει νά τό ἔχει κανεῖς διαρκῶς κατά νοῦ, ὅμως ὄχι γιά νά μεμψιμοιρεῖ σάν ἓνας δύσκολος* –μαζί μέ τόν Beresford– γιά τίς *miserias of human life* [κακοτυχίες τῆς

48. Τόσα καπρίτσια ἔχω χαρᾶς καί λύπης ὑπομείνει
Πού ἀπό τίς δύο καμιά, μέ τήν ὄψη της τήν πρώτη,
Δέν μέ κάνει, σάν γυναίκα, νά παρασυρθῶ.

(Τέλος καλό ὄλα καλά, πρ. γ', σκ. β')

[Ἀπόδοση βάσει τῆς μετάφρασης τοῦ συγγραφέα]

ἀνθρώπινης ζωῆς] πού συμβαίνουν ἀνά ὥρα καί νά παίρνει ὕφος περίλυπο, ἀκόμη δέ λιγότερο γιά νά *in pulicis morsu Deum invocare* [καλεῖ τόν Θεό σέ βοήθεια γιά κάθε ψύλλου τσίμμημα], ἀλλά γιά νά ὀργανώνει, ὡς εὐλαβής*, τήν προφύλαξη τοῦ ἑαυτοῦ του προλαμβάνοντας καί ἀποτρέποντας τά ἀτυχή περιστατικά, εἴτε αὐτά προκαλοῦνται ἀπό ἀνθρώπους εἴτε ἀπό πράγματα· τοῦτο δέ σέ τέτοιο βαθμό καί μέ τέτοια τελειότητα ὥστε ν' ἀποφεύγει ἐπιδέξια, ὅπως μία πονηρή ἀλεπού, κάθε μείζονα ἢ ἐλάσσονα κακοτυχία (ἢ ὁποῖα, ἄλλωστε, καί δέν εἶναι στήν πραγματικότητα παρά μία συγκεκαλυμμένη ἀδεξιότητα).

Τό γεγονός δτι ὑπομένουμε μία συμφορά πιά εὐκολα ὅταν τήν ἔχουμε ἐκ τῶν προτέρων θεωρήσει ὡς ἐνδεχόμενη καί -ὡς λέγεται- ἔχουμε προετοιμασθεῖ γι' αὐτήν πιθανόν ὀφείλεται, κατά κύριο λόγο, στό ὅτι, ὅταν ἀναμετρᾶμε μέ ἡρεμία τό συμβάν πρίν αὐτό λάβει χῶρα, ὡς ἀπλή δυνατότητα, τότε ἀποκτᾶμε εὐκρινῆ καί συνολική ἔποψη τῆς συμφορᾶς ὡς πρὸς τό μέγεθος καί τίς συνέπειές της κι ἔτσι ἐννοοῦμε, τουλάχιστον, ὅτι τούτη εἶναι κάτι τό περατό καί ὀρισμένο, οὕτως ὥστε, ὅταν γίνει πραγματικότητα, νά μήν προκαλεῖ βάρος μεγαλύτερο ἀπ' αὐτό πού ὄντως ἔχει. Ἐάν, ἀντίθετα, δέν ἔχουμε ἀναμετρήσει τό ἐνδεχόμενο ἐκ τῶν προτέ-

ρων και ή συμφορά μᾶς βρεῖ ἀπροετοίμαστους, τότε τό τρομοκρατημένο μας πνεῦμα, σέ πρώτο χρόνο, δέν καταφέρνει νά ἐκτιμήσει μέ ἀκρίβεια τό μέγεθος τῆς συμφορᾶς· τούτη δέν ἐμφανίζεται τώρα σ' αὐτό ὡς κάτι τό ὀρισμένο, ἀλλά θεωρεῖται εὐκόλα ὡς ἀπέρατη ἤ, τουλάχιστον, πολύ μεγαλύτερη ἀπ' ὅτι ὄντως εἶναι - μέ τόν ἴδιο τρόπο ὅπως τό σκότος και ή ἀβεβαιότητα κάνουν κάθε κίνδυνο νά μοιάζει μεγαλύτερος. Ἐπιπλέον δέ, γιά τήν συμφορά πού προοικονομοῦμε ὡς ἐνδεχόμενη, ἔχουμε συνάμα στοχασθεῖ και σχετικά μέ τούς τρόπους παρηγορίας και τᾶ ἐπανορθωτικά μέτρα ἤ, τουλάχιστον, ἔχουμε ἐθισθεῖ στήν σκέψη της.

Τίποτε, ὡστόσο, δέν μᾶς καθιστᾶ ἱκανούς νά ὑπομένουμε γαλήνια τίς κακοτυχίες πού μᾶς συμβαίνουν ὅσο ἤ βεβαιότητα γιά τήν ἀλήθεια ἐκείνη πού διεπίστωσα και παρήγαγα λογικῶς ἀπό τᾶ ἔσχατα θεμέλιᾶ της στήν πραγματεία μου *Περί ἐλευθερίας*, ἀλήθεια πού διατυπώνεται ἐκεῖ [ἅπαντα γ', σελ. 419] ὡς ἐξῆς: «κάθε τι πού συμβαίνει, ἀπό τό μέγιστο μέχρι τό ἐλάχιστο, συμβαίνει κατ' ἀνάγκη»· διότι ὁ ἄνθρωπος μαθαίνει σύντομα ν' ἀνταπεξέρχεται μέσα στό πλαίσιο τοῦ ἀδήριτα ἀναγκαίου, ἤ δέ ἀναφερθεῖσα ἀλήθεια τόν κάνει νά θεωρεῖ τά πάντα, ἀκόμη και τᾶ ὀφειλόμενα στίς πλέον ἀλλόκοτες συμπτώσεις, ὡς ἐξίσου ἀναγκαῖα μ' ἐκεῖνα

πού συμβαίνουν σύμφωνα με τούς πλέον γνωστούς κανόνες και με απόλυτη προβλεψιμότητα. Στο σημείο αυτό, παραπέμπω στά ὄσα ἀνεπτυξία στόν τόμο α΄ [ἅπαντα α΄, σελ. 399 ἔφ.] τοῦ Ὁ κόσμος σχετικά μέ τήν καθησυχαστική δράση τῆς γνώσης περί τοῦ ἀδήριτα ἀναγκαίου. Ὁ ἐμφορούμενος ἀπ' αὐτά θά πράξει κατ' ἀρχάς ὅ,τι μπορεῖ, κατόπιν, ὅμως, θά ὑπομείνει πρόθυμα ὅ,τι πρέπει νά ὑπομείνει.

Οἱ ὀχληρές μικροκακοτυχίες πού μᾶς βρίσκουν κάθε λίγο και λιγάκι μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὡς ἔχουσες τόν προορισμό νά μᾶς διαιτηροῦν σέ φόρμα, οὕτως ὥστε ἡ δύναμη πού ἀπαιτεῖται γιά νά ὑπομείνουμε τίς μεγάλες κακοτυχίες νά μήν ἀτονήσει ἐντελῶς.

52) Αὐτό δέ πού οἱ ἄνθρωποι συνηθίζουν νά καλοῦν «μοίρα» δέν εἶναι στίς περισσότερες περιπτώσεις παρά οἱ δικές τους ἀνόητες φάρσες. Ὡς ἐκ τούτου, πρέπει κανεῖς νά ἐγκολπωθεῖ τό ὁμορφο χωρίο τοῦ Ὁμήρου (Ἰλ. ΚΓ', 313 ἔφ.) στό ὁποῖο ὁ ραψωδός συνιστᾷ τήν μῆτιν*, τόν περιεσκεμμένο δηλ. στοχασμό· διότι γιά μέν τίς κακές φάρσες ἡ ἐξιλέωση γίνεται στόν ἐπέκεινα κόσμο, γιά τίς κουτές, ὅμως, σέ τοῦτον, ἀκόμη και ἂν ἡ δίκη παραχωρεῖ περιστασιακά τήν θέση της στήν χάρη.

Ἡ ὄψη τρομακτική κι ἐπικίνδυνη ἔχει ἐκεῖνος πού κοιτάζει ὄχι ἄγρια, ἀλλά ἔξυπνα· τοῦτο

είναι τόσο βέβαιο όσο και τό ὅτι τό μυαλό τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὄπλο τρομακτικότερο ἀπ' ὅτι οἱ ὄνυχες τοῦ λέοντα.

Ὁ τέλειος ἄνθρωπος τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων εἶναι ἴσως ἐκείνος πού δέν ἀνακόπτεται ποτέ ἀπό ἀναποφασιστικότητα καί δέν περιπίπτει ποτέ σέ ὑπερβολική βιασύνη.

53) Πέρα δέ ἀπό τήν φρόνηση, μία πολύ οὐσιαστική γιά τήν εὐτυχία μας ιδιότητα εἶναι τό θάρρος. Ἐντούτοις, δέν μπορεῖ κανεῖς νά παράσχει στόν ἑαυτό του οὔτε τήν μέν οὔτε τό δέ, ἀλλά κληρονομεῖ τήν μέν φρόνηση ἀπό τήν μητέρα, τό δέ θάρρος ἀπό τόν πατέρα· παρ' ὅλα αὐτά, μπορεῖ κανεῖς νά ἐνισχύσει τά κληρονομηθέντα μέ προαίρεση καί ἄσκηση. Στόν κόσμο αὐτόν, στόν ὁποῖον ἡ τύχη ἐπιβάλλει τίς βουλές της μέ σιδηρᾶ πυγμή, ἀπαιτεῖται καί σιδηροῦν φρόνημα, θωρακισμένο κατά τῆς μοίρας καί ὀπλισμένο κατά τῶν ἀνθρώπων· διότι ὁ βίος εἶναι μία μάχη, γιά κάθε μας βῆμα ἀπαιτεῖται ἀγώνας, ὥστε ὀρθά λέγει ὁ Βολταῖρος *on ne réussit dans ce monde, qu' à la pointe de l'épée, et on meurt les armes à la main* [σ' αὐτόν τόν κόσμο, δέν ἐπιτυγχάνουμε παρά μέ τήν αἰχμή τοῦ ξίφους καί πεθαίνουμε μέ τά ὄπλα στό χέρι]. Ὡς ἐκ τούτου, εἶναι ψυχρή δειλή ὁποῖος, μόλις συναθροίζονται σύννεφα στόν οὐρανό ἢ καί ἀπλῶς ἐμφανίζονται στόν ὀρίζοντα, συρρικνώνεται,

διστάζει κι ἐκσπᾶ σέ θρηήνους καί μεμψιμοιρίες.
Τό ἔμβλημά μας, ἀπεναντίας, νά εἶναι:

*Tu ne cede malis, sed contra audentior ito.*⁴⁹

Ὅσο ἡ ἔκβαση μιᾶς ἐπικίνδυνης ὑπόθεσης εἶναι ἀκόμη ἀμφίβολη, ὅσο ὑπάρχει ἀκόμη ἡ δυνατότα νά ἔχει κατάληξη εὐτυχῆ, δέν πρέπει νά ἔχει κανεῖς στόν νοῦ του τόν δισταγμό, ἀλλά τήν ἀντίσταση, ὅπως δέν πρέπει ν' ἀπελπίζεται καί μέ τόν καιρό ὅσο βλέπει μία γαλάζια κηλίδα στόν οὐρανό. Ναι, πρέπει νά φθάσει κανεῖς στό σημεῖο νά λέγει:

*Si fractus illabatur orbis,
Impravidum ferient ruinae.*⁵⁰

Ὁ βίος ὀλόκληρος, πόσω δέ μᾶλλον καί τά ἀγαθά του, δέν ἀξίζουσι οὔτε ἓνα δειλό σκίρτημα καί σφίξιμο τῆς καρδιάς:

49. Ἐσύ μή στά δεινά ἀπέναντ' ὑποχωρεῖς, ἀλλά πιό θαρραλέος ἐναντίον τους προχώρει.

[Βιργίλιος, *Αἰνειάδα*, ΣΤ', 95]

50. Κι ἂν ἀκόμη κατέρρεε ὁ κόσμος θρυμματισμένος,
σ' ἓναν ἀτρόμητο ἐπάνω τά συντρίμια θά χτυποῦσαν.
[Ὁράτιος, *Ἰδές*, Γ', 3]

*Quocirca vivite fortes,
Fortiaque adversis opponite pectora rebus.*⁵¹

Κι όμως, κι έδω είναι δυνατή ή ύπερβολή, καθώς τό θάρρος μπορεί νά έκφυλισθει σέ θράσος, σέ άποκοτιά. Άκόμη κι ένας όρισμένος βαθμός δεκτικότητας στόν φόβο είναι έπίσης αναγκαίος γιά ν' άνταπεξέλθουμε στόν κόσμο αυτόν, ή δέ δειλία δέν είναι παρά ή ύπερβαση του βαθμού αυτού. Τοῦτο τό διετύπωσε πολύ εὔστοχα ό Bacon από τό *Verulam* στην έτυμολογική του έξήγηση τής έκφρασης *terror Panicus* [«πανικός τρόμος»], έξήγηση πού είναι κατά πολύ καλύτερη από την παλαιότερη παραδεδομένη, εκείνη δηλ. του Πλουτάρχου (*Περί Ίσιδος και Όσίριδος*, κεφ. 14). Ό Bacon παράγει την λέξη από τον θεό Πάνα ως την προσωποποιημένη φύση και γράφει: *Natura enim rerum omnibus viventibus indidit metum, ac formidinem, vitae atque essentiae suae conservatricem, ac mala ingruentia vitantem et depellentem. Verumtamen eadem natura modum tenere nescia est: sed timoribus salutaribus semper vanos*

51. Γι' αυτό νά ζείτε γενναίοι,

Και νά προτάσσετε στά δεινά στέρνα θαρραλέα.

Όράτιος, *Saturae* [«Σατιρικά»], Β', 2

*et inanes admiscet; adeo ut omnia (si intus conspicui darentur) Panicis terroribus plenissima sint, praesertim humana [De sapientia veterum VI].*⁵²

Ἐξάλλου, αὐτό πού χαρακτηρίζει τόν πανικο-
ειδῆ τρόμο εἶναι τό ὅτι δέν ἔχει σαφή ἐπίγνω-
ση τῶν λόγων πού τόν προκάλεσαν, τούς ὁποί-
ους καί προϋποθέτει περὶ σσότερο παρά γνωρί-
ζει· ἐν ἀνάγκη δέ, ἐπικαλεῖται τόν ἴδιο τόν φόβο
ὡς αἰτία τοῦ φόβου.

52. «διότι ἡ φύση τῶν ὄντων εἰσήγαγε σ' ὅλα τὰ ζῶντα πλάσματα τόν φόβο καί τόν τρόμο ὡς φύλακα τῆς ζωῆς καί τῆς ὄντοτητάς τους καί πρὸς ἀποφυγή καί ἀποσόβηση τῶν δεινῶν πού ἐνοσκήπτουν. Ἡ ἴδια, ὡστόσο, αὐτή φύση δέν ξέρει νά τηρεῖ τό μέτρο, ἀλλά ἀναμειγνύει μέ τούς σωτήριους φόβους πάντοτε καί φόβους κενούς καί μάταιους, οὕτως ὥστε ὅλα τὰ πλάσματα (ἂν ἦταν δυνατόν νά τὰ δεῖ κανεῖς ἐκ τῶν ἔνδον) νά εἶναι παντελῶς πλήρη «πανικοῦ τρόμου», ἰδιαίτερα δέ τὰ ἀνθρώπινα» [«Περὶ τῆς σοφίας τῶν ἀρχαίων» ΣΤ'] {πρβλ. *Τά δοκίμια*, Ἀθήνα (ἐκδ. Ζῆτρος) 2000}.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ.....	9
ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΣΟΦΙΑΣ.....	11
Α. Γενικές συμβουλές.....	14
Β. Συμβουλές ἀφορῶσες στήν συμπεριφορά μας ἀπέναντι στόν ἑαυτό μας.....	33
Γ. Συμβουλές ἀφορῶσες στήν συμπεριφορά μας ἀπέναντι σέ ἄλλους.....	94
Δ. Συμβουλές ἀφορῶσες στήν συμπεριφορά μας ἀπέναντι στήν ροή τῶν πραγμάτων καί τήν μοίρα	138

Arthur
SCHOPENHAUER
ΑΦΟΡΙΣΜΟΙ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗ
ΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

ΒΕΛΑΓΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΕΚΔΟΣΙΑ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΥΦΑΝΤΗΣ

Arthur Schopenhauer

Κυκλοφορεί από τις εκδόσεις ΡΟΕΣ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ARTHUR SCHOPENHAUER *ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΣΟΦΙΑΣ*, ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΥΦΑΝΤΗ, ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ANNA ΣΑΠΟΥΝΤΖΗ. ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΤΟΝ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 2013 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΡΟΕΣ, ΛΟΜΒΑΡΔΟΥ 27-29, ΑΘΗΝΑ 114 73, ΤΗΛ. 210-6429409, FAX 210-6411597

Ο Arthur Schopenhauer (1788-1860) στο περίφημο έργο του *Αφορισμοί για την πρακτική σοφία της ζωής*, απευθυνόμενος σέ ευρύ αναγνωστικό κοινό, εκθέτει τήν διδασκαλία του για τό πώς ό άνθρωπος μπορεί νά κατακτήσει τήν ευτυχία στό μέτρο πού έπιτρέπει ό αντίξοος χαρακτήρας τής ανθρώπινης ζωής.

Ή ανά χείρας έκδοση παρουσιάζει χωριστά τό εκτενές και άστοτελές πέμπτο κεφάλαιο τών *Αφορισμών*. Σέ τούτο, ό Schopenhauer προσφέρει στόν αναγνώστη υπό τήν μορφή μίας σειράς συμβουλών ένα έγχειρίδιο πρακτικής σοφίας, τό όποιο, χάρη στό διεισδυτικό και κριτικό πνεύμα του συγγραφέα του, διατηρεί άμείωτη και σήμερα τήν έπικαιρότητά του.

ISBN 978-960-283-360-5

